STUDIER I
ÖVRE NORRLANDS SPRÅKGEOGRAFI
MED UTGÅNGSPUNKT FRÅN ARJEPLOGMÅLET

av

Sigvard Wallström

ALMQVIST & WIKSELLS
BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG
UPPSALA 1943

STUDIER I
ÖVRE NORRLANDS SPRÅKGEOGRAFI
MED UTGÅNGSPUNKT FRÅN ARJEPLOGMÅLET

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AV VITTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA HUMANISTISKA SEKTION FÖR VINNANDE AV FILOSOFISK DOKTORSGRAD TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES Å LÄROSAL I LÖRDAGEN DEN 22 MAJ 1943 KL. 10 F. M.

AV

SIGVARD WALLSTRÖM
FIL. LIC. AV NORRLANDS NATION

ALMQVIST & WIKSELLS
BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG
UPPSALA 1943

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

Till mina Föräldrar

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548006_0005

Förord.

Föreliggande avhandling är ett försök till klarläggande av dialekternas inbördes förhållande i ett område i övre Norrland.[1] Dessa relationer har jag låtit framgå av påvisad utbredning av ord samt ljud- och syntaktiska företeelser. Såväl tidigare som senare uppkomna egenskaper hos hela ordgrupper och enstaka ord ha behandlats. Djupare in i målens väsen tränga sig undersökningarna om accent och kvantitet samt genusförhållanden, vilka undersökningar placerats före de övriga språkgeografiska diskussionerna.

Gemensamt för alla frågor som behandlats är, att de mer eller mindre direkt haft målet i Arjeplog som utgångspunkt. Under det andra dialekter i det inre av övre Norrland vanligen äro direkta avläggare upp efter älvarna från motsvarande mål vid kusten, har målet i Arjeplog egenskaper, som icke kunna förutsägas med ledning av socknens geografiska läge. De språkliga förhållandena i socknen svara icke till dem vid nedre delen av här ifrågavarande älvdal, Skellefteälvens. Aplgs svenska bebyggelse har genom en tillfällighet — gruvdriften — den måhända äldsta historien av alla Lapplands socknars. Som bakgrund till framställningen om Aplgmålets förhållande till andra mål i övre Norrland, har framlagts en översikt av den första koloniseringen i socknen.

För att i ett sammanhang delge läsaren en uppfattning om målets nuvarande karaktär, har jag även medtagit en ljudöversikt för målet.

Vid avslutandet av detta arbete vill jag med ett vördsamt tack vända mig till mina akademiska lärare. Framlidne professor Otto v. Friesen bevarar jag i tacksam hågkomst för grundläg-

[1] För detta områdes omfattning redogöres närmare s. 36 f.

gande undervisning och personlig välvilja. Professor emeritus Bengt Hesselman har på ett tidigare stadium läst detta arbete. För viktiga påpekanden och för den uppmuntran, som jag därvid fick, betygar jag honom min tacksamhet.

Av professorerna Natan Lindqvist och Erik Noreen har jag även erhållit värdefull hjälp. Båda vill jag tacka för nyttig kritik vid ventilering av delar av denna avhandling på deras seminarier. Prof. Lindqvist har dessutom i manuskript läst delar av avhandlingen och därvid ställt sin rika erfarenhet till förfogande. Docenten Valter Jansson, som före tryckningen haft vänligheten genomläsa arbetet, bringar jag mitt tack. De givande diskussioner, som jag haft förmånen att föra med honom, har för mitt arbete varit av stort värde. Även mina kamrater på övningarna är jag tack skyldig för den kritik, de levererat.

Jag tackar vidare docenten D. O. Zetterholm, kännare av norrländska dialektfrågor, för vägledande vinkar och råd. Som hans medhjälpare i några av Landsmåls- och folkminnesarkivets i Uppsala arbeten fick jag min uppmärksamhet fäst på många av de olösta frågor, som den norrländska språkgeografien rymmer. På flera punkter i avhandlingen har jag haft anledning att anknyta till av doc. Zetterholm utgivna arbeten.

Förre föreståndaren för Landsmålsarkivet, professor Herman Geijer, och nuvarande, docenten Dag Strömbäck, tackar jag för understöd vid uppteckningsarbetet och tillgång till arkivets samlingar. Jag riktar även ett tack till personalen vid Landsmålsarkivet och Universitetsbiblioteket i Uppsala.

Det har för mitt arbete varit av stort värde att för Svenska ortnamnsarkivet i Uppsala få uppteckna ortnamn inom området för mina undersökningar. Härför och för goda råd i samband med dessa uppteckningar vill jag till Ortnamnsarkivets chef, professor Jöran Sahlgren, framföra mitt tack.

Uppsala i maj 1943.

Sigvard Wallström.

Innehåll.

Sid.

I. Arjeplogs geografi och första bebyggelse 1

Socknens geografi 1

Storlek och läge (s. 1). Flodsystem (s. 1).

Den första bebyggelsen 1

Nasafjällsgruvans första period 1635—1659 (s. 2). Bebyggelse fram till Nasafjällsgruvans andra period 1770 (s. 4). Bebyggelsen under Nasafjällsgruvans andra period 1770—1810 och tiden närmast efter (s. 7). Diskussion om olika inslag i de tre första generationernas språk (s. 9). Arjeplogs utfartsvägar och sockenbornas samfärdsel (s. 12). Kommunikationer med Norge (s. 12). Kommunikationer med Jokkmokk (s. 12). Kommunikationer med Arvidsjaur, Piteå och Skellefteå (s. 13). Kommunikationer med Umedalen (s. 17).

II. Arjeplogmålets förhållande till lapskan 19

Lapska låneord (s. 23). Lapska substrat (s. 24). Frikativa mellan vokal och tenuis (s. 24). Dentalt l (s. 25). Uttal av förbindelsen r plus dental samt n, m och ng-ljud före tenuis (s. 25). Uttal av förbindelserna l + g och r + g (s. 26). A-ljudets kvalitet (s. 27).

III. Sammanfattning av ljudlära för Arjeplogmålet 28

Anmärkningar (s. 28). Vokaler (s. 28). Konsonanter (s. 31).

IV. Valda språkgeografiska problem i området 36

Anmärkningar till materialet (s. 36).

Till frågan om kvantitet och accent i komposita . . 41

Områden för gammal bevarad kortstavighet (s. 42). Kvantitet i typerna **fara bort** och **harafot** (s. 43). Kvantitet i gamla långstaviga ord, svarande mot typerna **fara bort** och **harafot** (s. 46). Accentförhållandena i typerna **fara bort** och **harafot** (s. 47). Korrespondens mellan dialektgrupper i ord med enstavig första led (s. 49). Förhållandena inom undersökningsområdet (s. 55). Tillämpning på utanför undersökningsområdet funnet material (s. 66). Diskussion om antagen förflyttning av huvudaccenten till ordets början och anledningen härtill (s. 68).

Sid.

Om de gamla svaga kortstaviga femininernas genusväxling 72

Vilka äro förutsättningarna för genusväxling? (s. 76).

Exempelord 84

Pite älvdal

3. Grubba 84
4. Stjälpa v. 89
5. Hjälp(a) s. och v. 90
6. Blind adj. 90
7. Sindra s. 91
8. Hajna, hojna, häjna pron. 92
9. Trälg s. 93
10. Tvilla v. 94
11. Bäcker s. 95
12. Käke s. 96

Pite och Skellefte älvdalar

13. Sömn s. 97
14. De andra pron. 98
15. Uppställd adj. 100
16. Åta adv. 101

Skellefte älvdal

17. Horn s. 101
18. Svälja v. 102
19. Tocken adj. 103
20. Trollslända s. 104
21. Snalla v. 105

Lule, Pite och Skellefte älvdalar

22. Bössa s. 106
23. Bladra v. 107
24. Ratt till adv. 108

Ume älvdal

25. Mössa s. 109
26. Tylla s. 110
27. Drunkna v. 111
28. Hö s. 112
29. Pojke s. 113

Sid.
30. Lever s. 114
31. Allstans adv. 114
32. Rom s. 115
33. Spruntit sup. 116
34. Kläcka v. 118
35. Klema v. 119
36. Gneka v. 120
37. Gjorde v. 121
38. Fjära s. 122
39. Dubba v. 123

Ume älvdal och Ångermanland

40. Fallit sup. 124
41. Brunnit sup. 127
42. Buske s. 128
43. Brunn s. 128
44. Gök s. 129
45. Mör s. 131
46. Döda s. 132
47. Snes s. 133
48. Rönn s. 134
49. Nöjd adj. 135
50. Duga v. 135
51. Morgon s. 136
52. Började v. 137
53. Lammen adj. 138
54. Krag s. 139

Ett nordligt och ett sydligt kustområde

55. Vrenska v. 141
56. Täte s. 142
57. Haft sup. 143
58. Varit sup. 144
59. Kicka v. 145
60. Dröl s. 146

Arjeplogmålet avviker från andra mål i området

61. Vadmal s. 147
62. Värld s. 148

Norge

63. Älde s. 149

Sid.

V. Avslutning och sammanfattning 151

Dialektgrupper inom området (s. 151). Klassificering av exempelorden (s. 153). Exempelordens bevisvärde (s. 155). Arjeplogmålets ställning (s. 156). Citerade arbeten (s. 158). Geografiska förkortningar (s. 163). Anmärkningar till kartorna (s. 164). Kartor (s. 165 ff.).

1.

Arjeplogs geografi och första bebyggelse.

Socknens geografi.

Storlek och läge.

Aplgs socken har en ytvidd av 14 664[1] kvkm., d. v. s. ungefär lika stor som Skånes och Blekinges tillsamman, och ligger inom fjäll-, sjö- och skogsområdena i Lappland. Socknen gränsar i nordost till Jokkmokk, i sydost till Arvidsjaur, i sydväst till Sorsele och i nordväst till Norge[2]. I administrativt hänseende hör Aplg till Norrbottens län.

Invånareantalet var den 1 jan. 1943 4 723 personer.

Flodsystem.

Socknen avvattnas av tre floder: Ume älv, Skellefte älv och Pite älv. Av dessa är Skellefteälven den viktigaste, i det att dess källsjöar Hornavan, Uddjaur och Storavan ligga inom socknen. Omkring dessa sjöar har den första bebyggelsen börjat, och här bor än i dag den största delen av Aplgs befolkning. Även Piteälvens källsjöar, framför allt Tjägelvas, ligga inom socknen, men i denna del ha först på senare tid svenskar börjat bosätta sig, och för svenskspråkiga frågor i Aplg har denna floddal föga betydelse. Av Umeälven avvattnas socknen såtillvida som Laisälven i Aplg rinner ned till Umeälvens biflod Vindelälven. Laisälven kommer från Nasafjäll vid norska gränsen och rinner genom även relativt sett glesbebyggda trakter.

Den första bebyggelsen.

Bebyggelsehistorien tarvar sin egen grundliga undersökning. Den som här uppskisserats är detaljerad endast i vissa fall, som synts mig för språkförhållandena särskilt intressanta. Den är i

[1] Enl. Nord. familjebok. [2] Se kartor s. 165 ff.

sitt nuvarande skick följaktligen mycket ojämn. Och i intet fall har jag fört den längre fram än till början eller mitten av förra århundradet. Dels har jag velat begränsa detta parti så mycket som möjligt, och dels fyller en framställning, ehuru den icke räcker längre fram, en viktig uppgift. Man kan vid språkuppteckningar i våra dagar nå tillbaka till denna tidpunkt, om man förvissar sig om att meddelaren och hans föräldrar icke äro inflyttade till socknen. Viktigast har jag ansett vara de första nybyggarnas härstamning och tidigare miljö, och huvudvikten har också lagts vid detta.

Bebyggelseforskningen i socknen försvåras i hög grad därav, att genom brand kyrkböcker från 1600-talet och början av 1700-talet äro förkomna. Data för denna tid måste därför hämtas ur andra källor, där de mången gång endast finnas i form av sammanfattande översikter utan de detaljer, man skulle önska. Jag tror icke desto mindre, att följande upplysningar i sig upptaga så många väsentliga drag, att deras medtagande här för förstående av de följande språkliga frågorna icke blott är berättigat utan även nödvändigt.

Nasafjällsgruvans första period 1635—1659.

I maj 1635 kom en arbetsstyrka på 16 man till Nasafjäll i Aplg; 6 av dessa voro lappar, men de övriga 10 voro svenskar från kustbygden. De sistnämnda kommo visserligen icke för att bosätta sig här — de stannade endast 6 veckor vid den nyupptäckta gruvan, då de avlöstes av nya arbetare — men de kommo likväl att öppna socknen för svensk kolonisation. Ty före denna tid torde svenskar icke ha varit bosatta i socknen.[1]

Det nämnda året hade nämligen en lapp upptäckt, att det fanns malm i ett fjäll — Nasafjäll — alldeles intill norska gränsen inom Aplgs socken. Malmen visade sig innehålla silver. Utan att staten, som var största intressent, försäkrat sig om ekonomiskt utbyte av en brytning här, kom likväl en sådan till stånd. Den var så omfattande, att den även för oss verkar imponerande, om man tar i betraktande de mötande svårigheterna. Andra driftåret, 1636, var arbetsstyrkan vid gruvan och smältverket redan uppe i 136 personer, som alla av allt att döma

[1] Och sannolikt ej heller i någon annan lappländsk socken. (Jfr s. 18).

voro svenskar. Och enligt en uppgjord plan för 1637[1] skulle i driften 115 svenskar vara anställda. Men dessutom avsags att engagera 74 lappar och åtminstone 600 renar vid transportarbete av olika slag. Det är sannolikt, att arbetsstyrkan senare var än större (enligt en som det förefaller obekräftad utsago[2] betydligt mer än 400 man). Varifrån de arbetare kommo, vilka nu antingen som frivilliga eller som utkommenderade soldater arbetade vid denna gruvdrift, är i detalj icke känt. Så mycket är emellertid visst, att många kommo från Piteå. Sålunda omtalar Bromé[3], att borgare från Piteå började bryta malm här redan 1636, och 1641 skickade de 30 gruvdrängar till Nasafjäll. Malmens avdrivning skedde också vid drivhuset i Piteå åren 1638—1644. Härifrån behövde dock endast en del av arbetsstyrkan ha kommit. Övriga kommo förmodligen från andra delar av kusten, liksom skedde vid andra driftperioden över 100 år senare (jfr s. 7). Emellertid funnos även utlänningar vid gruvan, ty 1636 dogo vid arbetet här 6 tyskar.[4] Det var för övrigt tyskar, som här — för första gången i Sverige — började använda krut vid bergsdrift med frångående av den gamla metoden att hälla vatten på den genom eldning upphettade bergmassan. Dessa tyskar voro antingen krigsfångar eller hitkallade för att ge de övriga arbetarna del av sin större vana och kunnighet i gruvdrift. Det har även paståtts, att franska krigsfångar skulle ha arbetat vid gruvan.[5] Denna första period i Nasafjällsbrytningen, den första gruvdriften i Norrland (med undantag av Gästrikland), varade 25 år, 1635—1659. De första 15 åren drevs rörelsen av staten, de sista 10 åren var gruvan utarrenderad åt bolag. Man hade under dessa 25 år framställt 861 kg. silver och 255 000 kg. bly. Efter 110 år återupptogs verksamheten och varade då 40 år (1770—1810). Det vill synas som om man under denna längre period endast fått fram 113 kg. silver och 21 340 kg. bly.[6]

---

[1] Bromé, Nasafjäll, s. 79 f.

[2] Ramselius, Vår nordl. hembygd, s. 213. Uppgiften trol. hämtad ur Læstadius' Forts. af Journalen, s. 212: »Jag har hört berättas, att 400 man ständigt vistades vid Nasafjell».

[3] A. a., s. 128, 122.

[4] Bromé, a. a., s. 73.

[5] Ramselius, a. a., s. 199 f.

[6] Bromé, a. a., s. 268 och 340 f.

Bebyggelse fram till Nasafjällsgruvans andra period 1770.

Att den första och ojämförligt mera omfattande driftperioden icke skulle undgå att lämna kulturella spår efter sig inom socknen, kan man förstå. De vid smälthyttan, som låg i Silbojokk, året om bosatta tjänstemännen idkade med all sannolikhet boskapsskötsel. Men då bruksrörelsen upphörde, synas alla tjänstemän och arbetare ha lämnat socknen, och på den blivande bondekulturen kunna de således icke direkt ha utövat inflytande. Men väl indirekt. Den med så höga förväntningar[1] påbörjade gruvdriften förde med sig, att 4 kyrkor byggdes i Piteå lappmark, därav inte mindre än 3 inom Aplgs socken, en i Aplgs nuvarande kyrkby, en i Silbojokk och en vid Nasafjäll. Vid dessa kyrkor anställdes kyrkoherdar 1640 och 1641.[2]

De som först började nybyggarverksamhet i socknen voro dessa gruvans och kyrkans tjänare. Petrus Læstadius[3] vill mena, att det var de sistnämnda. Och så tillvida har han i varje fall rätt, som prästernas nybyggarverksamhet var den första i socknen, som oavbrutet kom att fortsättas framöver i tiden. De övriga torde alla, som sagt, ha lämnat socknen. Så gjorde väl även de först anställda prästerna. Vid Nasafjäll hade under denna gruvans första period 3 präster tjänstgjort. Allesamman lämnade socknen liksom deras barn. Även de två första i Arjeplog (nuv. kyrkbyn) och de två första i Silbojokk blevo utan varaktig betydelse för bebyggelsen i socknen, emedan de avflyttade från orten. Detta kan däremot inte sägas om den därefter tillsatte prästen i Arjeplog, Johan Nicolaus Læstadius och hans barndomsvän Eric Noræus (Persson), som några år tidigare kommit till Silbojokk. Dessa båda stannade hela livet i socknen. Den förstnämnde hade vid sin död tjänstgjort 35 år (1662—1697) och den senare över 40 år (1656—1697). De dogo således samma år och begravdes t. o. m. samma dag.

[1] Bromé (a. a., s. 50) berättar således, att man väntade att Nasafjäll skulle bliva »de svenskes Västindien, dem frommom så gott som (Västindien är gott för) konungen i Spanien».

[2] Tidigare, man har sagt redan på 1300—1400-talen, skall en kyrka eller ett kapell ha byggts i socknen (i Kasker). Denna brändes enligt sägen av birkarlarna, då lappar höllo gudstjänst i den. I våra dagar vittna endast ortnamn om att den funnits, t. ex. Kyrkviken nedanför det ställe, där kyrkan skall ha stått. (Jfr Bromé, a. a., s. 172 f.)

[3] Forts. af Journalen, s. 211.

Eftersom båda voro födda i södra Angermanland och sedan levat under överraskande lika förhållanden, måste uppenbarligen deras språk varit i hög grad lika. Joh. Nicol. Læstadius' hustru hette Anna Brennholm. Hon var, enl. vad Elisabeth Curtelius säger i sin bok om Carl Eric Læstadius, s. 7, dotter till kyrkoherden Olof Nilsson Bren-insulanius i Bygdeå i Västerbotten, bördig från Brendön i Luleå. Eric Noræus' hustru kom från Piteå. Hon, Barbro Pehrsdotter, var enligt Hülphers[1] dotter till en kronobefallningsman i Piteå av »Bure Slägten»; enligt Bygdén[2] var hon dotter till lappfogden Pehr Anundsson i Klumben och Karin Olofsdotter Burman. Sannolikt äro dessa båda uppgifter i stort sett riktiga, ty de låta sig i väsentliga delar förenas med Elisabeth Curtelius' uppgift i nyss nämnda arbete, s. 7: Eric Noræus var gift med »Barbara Persdotter, hvars fader, fogden öfver Lappmarken Pehr Amundsson, var gift med fogden Olof Andersson Burmans i Klumban (Piteå socken) dotter Karin, af Bure-ättens äldsta gren — — —».

Av de två parens 15 barn kommo 7 att bosätta sig i Aplg. Därvid gifte sig två av Joh. Nicol. Læstadius' döttrar med var sin av Eric Noræus' söner, och en av den senares döttrar med en av den förres söner. I dessa två kullar blevo två av sönerna präster (sina fäders efterföljare) och de andra två blevo klockare vid samma kyrkor, där deras bröder voro präster.

I Aplg funnos alltså vid 1700-talets början: Johan Læstadius (Johansson d. ä., f. 1664, † 1730) och hans hustru, född Brita Noræa (f. 1667, † 1753), samt hans broder Olof, som tog sig namnet Læstander (f. 1672, † 1765). I Silbojokk bodde Pehr Noræus Fjellström (f. 1657, † 1706) och hans hustru, född Agatha Læstadia (f. 1667, † 1748), samt hans broder, klockaren Mårten Noræus (f. på 1660- eller 1670-talet). Han hade, innan han blev klockare, varit handlande i Piteå. Hans hustru var Sara Læstadia (f. trol. omkring 1670).[3]

Att några andra svenska el. svensk-lapska nybyggarfamiljer knappast kunna ha funnits i Aplg vid denna tid visas från olika håll. P. Læstadius (Forts. af Journalen, s. 232) uppger sålunda,

[1] Saml. til en Beskrifn. öfwer Norrl., 5: 3 Herdaminne, s. 8.

[2] Härnösands stifts herdaminne, 3: 271.

[3] Bygdén, a. a., 1: 72, 3: 271 ff; Elis. Curtelius' bok Carl E. Læst., s. 7 f; kyrkboken.

att i början av 1700-talet åtminstone fyra nybyggare funnos i Aplg, och på s. 404 i samma arbete berättar han, att år 1741 funnos i Aplg 4 nybyggare: ovannämnde Olov Læstander, klockaren i Arjeplog; Lars Læstander, hans son, som upptog ett nybygge i Kasker och titulerades expeditionslänsman (dog enl. kyrkboken 1782); Jacob Olofsson, som var tingstolk (samma arbete s. 233), samt slutligen Anders Mårtensson, enl. kyrkboken f. 1712, † 1787. Han bodde i Mullholm i Aplg och var gift med Brita Jacobsdotter. Här kan också anföras ett intressant uttalande av P. Læstadius. Denne säger 1828 om »tillståndet» i Aplg (Forts. af Journalen, s. 237): »Den gamle Olof Læstander hade lefvat ända till omkring 1760 . . .[1] 1773 voro hans söner, Länsman Lars Læstander i Kasker, och Petter Læstander i Buokt. Lars Læstanders son, Olof Læstander, var klockare. Af Pehr Zachrissons söner var Zachri Pehrsson fadrens efterträdare i Racktjålm, de öfriga voro ännu icke sina egna. Af Arieplogs nuvarande 40 Nybyggare äro 7 med namnet Læstander och 5 af Pehrs Zachrissons manliga afkomlingar, men intet enda Svenskt hus finnes, som icke genom qvinnolinien är invecklad i de båda stamfädernas slägt, och har blifvit deri likasom naturaliseradt, så att socknens 250 svenska innevånare i sjelfva verket utgöra en enda slägt.»

De fyra präst- och klockarparen, som alltså utgjorde andra led i den påbörjade kolonisationen, hade många barn, av vilka de flesta lämnade socknen. Så vitt jag kunnat finna, kvarstannade endast fyra. De voro:

Joh. Læstadius (Johansson d. y.; f. 1700, † 1755. Föräldrar voro: Joh. Læstadius Johansson d. ä. och Brita Noræa). Han gifte sig med Catharina Gran (f. 1719, † 1796), dotter av en präst i Lycksele, sedan i Nederkalix, Olof Gran, vars farfar var lapp.

Lars Olofsson Læstander († 1782; Fader: Olof Læstander). Han gifte sig med Anna Granberg (f. 1714, † 1808). Hon var dotter till en präst från Sorsele, vilken själv var lapp men gift med en svenska. Denne Lars Olofsson Læstander var förut omnämnde länsman, som slog sig ned i Kasker.[2]

Petter Læstander (f. 1712 enl. kyrkb. Fader: Olof Læstander).

[1] Dödsåret var ju 1765.

[2] Bygdén, a. a., 1: 73 f.

Han bosatte sig på ett nybygge i Buogt och var enl. kyrkboken gift med en Margaretha Svedberg, som dog 1789, 81 år gammal.

Justina Fjellström (f. 1686, föräldrar: Pehr Noræus Fjellström och Agatha Læstadia). Hon hade med en Aplglapp, »Stor-Zachri» kallad, en son utom äktenskapet, Pehr Zachrisson,[1] som blev stamfader för en stor släkt i socknen. Prästdotterns förbindelse med denne lapp synes ha väckt uppseende. I övrigt ge de ovan omnämnda äktenskapen P. Læstadius rätt, då han uttalar sig om förbindelser mellan lapp och svensk: »Så liten distinktionen är mellan nybyggare och nybyggare, så skarp är den däremot mellan svensk och lapp. I Arjeplog umgås väl lappar och svenskar nagorlunda på lika fot, och den ene anser sig just ej för mera än den andre; men blir det frågan om giftermål, då är det en helt annan sak. Det är alldeles omöjligt, att en lapp, så länge han förbliver lapp, kan få en svensk flicka, och även om han giver sig till svensk, det vill säga antar svenska språket, klädedräkten och levnadssättet samt blir nybyggare, så håller det nog hårt ändå.»

Bebyggelsen under Nasafjällsgruvans andra period 1770—1810 och tiden närmast efter.

Då brytningen i Nasafjäll efter den långa stagnationen åter påbörjades, drevs rörelsen av ett bolag, i vilket aktieägarna voro från Västerbotten. Då man nu hade svårt att få arbetare, lyckades man utverka, att soldater ur Västerbottens regemente utkommenderades hit. Utom dessa Västerbottenssoldater deltog även någon gruvarbetare från Bergslagen.[2]

Åtminstone tre nybyggen upptogos av vid gruvan anställda under denna period. Det ena i Sakkavare av hyttmästaren Abraham Carlberg. Dennes vistelseort, innan han kom till Aplg, har jag icke lyckats få vetskap om. Aplgs kyrkoarkiv säger ingenting härom. En sägen i Aplg vet berätta, att han flytt till socknen efter att ha deltagit i sammansvärjning mot Gustav III. Man tänker sig då, att detta skulle skett vid tiden för dennes stats-

[1] Læstadius, Forts. af Journalen, s. 232. Enl. Bygdén, a. a., 3: 272, gifte sig Justina med en Sandberg, därefter med sergeanten Henrik Blommendahl, som sedan blev sadelmakare i Gamlakarleby.

[2] Bromé, a. a., s. 296.

välvning 1772, ty Carlberg var bergsfogde, sedan hyttmästare i Aplg från mitten av 1770-talet.[1] Dessa data motsägas emellertid av kyrkboken, A 1: 2, fol. 36 (Härnösands landsarkiv), enl. vilken Carlberg var född så sent som 1765. Han hade enligt kyrkboken 19 barn,[2] och hans släkt i socknen, som man kan följa på många håll, är i våra dagar mycket utbredd.

Utom denne Carlberg uppger Bromé, att även en annan, som varit anställd vid gruvan, en arbetare, bosatt sig på ett nybygge i socknen. Denne, icke namngivne, upptog nybygget Gauto[3], måhända endast för en tid. Slutligen uppger P. Læstadius,[4] att en brukskarl, Olof Burman, slog sig ned i Nurrholm. Immissionsbrevets år för denne var enligt Bromé[3] 1781.

Under och efter denna tid kan man ur olika källor finna följande upplysningar om antalet nybyggare i socknen under olika tider:

1766 23 nybyggare mellan 15 och 60 år (incl. prästerkapet).[5]

1773 67 nybyggare, varibland 34 mellan 15 och 60 år (incl. prästerskapet)[6].

1773 8 nybyggare (utom pastor och skolmästare.[7] Förmodligen avses här nybyggarhushåll).

Omkring 1780 säger Hülphers (a. a., 5: 3, s. 59), att i Aplg funnos vid Uddjaur 5 nybyggen: »Kasker, Korroqweik, Mullholm, Nurr och Racktjelm». Vidare: »wid Aisjargna är Båsjargna och wid Horn Afva Sakwara nybyggen».

1800 12 nybyggare.[8]

1803 uppger major Staël von Holstein[9], att 17 svenska hushåll, omfattande 200 personer, funnos i socknen.

1817—1820 berättar von Schubert[10]: »Ueberhaupt giebt es in Arjeplog 16 schatzfreie Nybyggare und einen steuernden . . . Von

[1] Bromé, a. a., s. 290.

[2] 11 i första och 8 i andra äktenskapet. Karin Sundelins uppgift i Pastor Uno och Catharina Lovisa, s. 11, enl. vilken Carlberg hade alla barnen »med en och samma hustru», har tydligen tillkommit genom förbiseende.

[3] A. a., s. 319.

[4] Forts. af Journalen, s. 245.

[5] K. Vet.-ak:s handl. 1777, s. 155. [6] K. Vet.-ak:s handl. 1777, s. 156.

[7] Læstadius, Forts. af Journalen, s. 236.

[8] Bromé, a. a., s. 319.

[9] Anm. om Piteå lappmark etc., s. 5.

[10] Reise durch Schweden etc., II: 337.

jenen 16 Nybyggare wohnen 8 auf Bruksland, wofür sie dem Bruk steuern.»

1824 säger Lars Levi Læstadius, att antalet var uppe i »knappt» 30[1].

1828 berättar, som redan nämnts, P. Læstadius, att antalet nybyggare var 40 och att svenska invånare i socknen voro 250.

De olika här lämnade uppgifterna, ställda i kronologisk ordning, ge oss alltså en bild av hur bebyggelsen framskred. Uppgifterna äro visserligen icke så exakta och detaljerade, som man skulle önskat, men de stämma ganska väl överens med varandra, ehuru de lämnats av så många olika personer, och de böra alltså tillmätas stort värde. De åsyfta dessutom en begynnelseperiod i bebyggelsehistorien, som sträcker sig så långt fram i tiden, att den i många avseenden måste anses som utslagsgivande, icke minst i språkligt avseende, varom sedan.

De nämnda upplysningarna ha f. ö. en stor fördel framför många av ämbetsverkens; de omtala det faktiska förhållandet alldeles bortsett från författningarnas bestämmelser om skattläggning och bokföring. Följer man endast dessa senare uppgifter, kan man få en mycket skev bild av den första kolonisationen. P. Læstadius[2] anför ett gott exempel härpå: kronofogde Holmström i Lycksele uppger i Västerbottens Läns K. Hushållningssällskaps handlingar år 1827, att i Aplg det första nybygget tillkom först 1810. Detta år skattlades nämligen första nybygget i socknen, alltså över halvtannat århundrade efter det man kan räkna med att nybyggarverksamhet verkligen började.

Diskussion om olika inslag i de tre första generationernas språk.

Kunna de förut lämnade uppgifterna om bebyggelsen tillåta oss att draga några slutsatser i kulturellt avseende samt ifråga om karaktären av det blivande Aplgmålet?

Självfallet måste de båda stamfädernas, Johan Nicolaus Læstadius' och Eric Noræus' samt deras hustrurs språk spela en mycket stor roll. Nu hade båda, som vi sett, kommit från södra Ångermanland. Den enes hustru, Anna Brennholm, var född i

[1] Om möjligheten och fördelen etc., s. 140.

[2] Forts. af Journalen, s. 209.

Bygdeå i Västerbotten. Hennes far hade, som redan nämnts, kommit från Luletrakten. Om den andres maka veta vi, att hon kom från Piteå. Detta säger visserligen inte mycket om dessa kvinnors dialekter, men vi ha anledning antaga, att de talade Västerbottens- resp. Pitemål. Rimligtvis eftersträvade de i den miljö, i vilken de kommit, sina mäns språk, låt vara att detta var dialektalt. Får man döma av liknande exempel från våra dagar, där vuxna kustbor flyttat in till socknen, torde detta emellertid icke helt ha lyckats. Det är därför troligt, att de hela sitt liv talade en om än utjämnad Västerbottens- resp. Pitedialekt, som deras barn icke kunna ha undgått att taga intryck av.

Den andra möjligheten till inflytande från Pitemål, som vi träffa redan i denna första generation, torde vara mindre att räkna med; de båda stamfäderna hade, som förut nämnts, vistats den ene 11 och den andre 6 år i Piteå före ankomsten till Aplg. Båda voro över 30 år gamla, då de kommo till Piteå, och vid den åldern kunna dialektala påverkningar icke så lätt göra sig gällande.

Dessutom hade, som förut sagts, en av andra generationens män, Mårten Noræus, varit handlande i Piteå, innan han kom till Aplg för att där bli klockare.

Även om vi icke veta och icke annat än inom ganska vida gränser kunna sluta oss till, hurudant det språk var, som talades av Aplgs första kolonister, kunna vi dock låta det föregående resonemanget utmynna i följande ganska väl grundade antaganden. Barnen i de fyra familjer, vilka i vår beräkning utgjorde den andra och den tredje generationen, måste ha talat ett enhetligt språk, och det språket måste ha varit dialekt. Ty man torde icke kunna räkna med att under förra hälften av 1600-talet ens bildade personer talade rikssprak, då ett sådant ännu icke hade hunnit utveckla sig till för hela landet gemensamt språk i vår tids mening.[1] Och i den dialekt, som denna första svenska koloni talade, måste inslag ha funnits från Ångermanland, Piteå och Västerbotten. I tredje ledet ha vi funnit två inflyttade från Umedalen (en från Sorsele och en från Lycksele), något som torde ha tillfört dialekten lån från denna älvdal.

[1] Se Hesselman i Nord. studier, tillägn. Ad. Noreen, 1904, s. 377; Wessén, Våra folkmål, s. 10 f.

Och slutligen men icke minst viktigt är att märka, att Aplg inte synes ha rönt mycken påverkan upp efter den älvdal, vid vilken dess tidigast bebyggda delar ligga, nämligen Skellefteälvens dal. Det skulle i så fall ha varit, kunde man vänta, från östra grannsocknen, Arvidsjaur. Men hit kom bebyggelsen långt senare än i Aplg. I Land och Folk 1878, s. 69, anger C. Myrenius och J. P. Högberg 1757 som det år, då förste nybyggaren bosatte sig i Arvidsjaur. Gust. von Düben omtalar, att första nybygget i Arvidsjaur upptogs 1758 (i Glommersträsk) samt tillägger, att ännu 1801 endast 20 nybyggare funnos i socknen,[1] och Petrus Læstadius[2] berättar, att denna socken haft kyrka och präst halvtannat århundrade, innan någon nybyggare slog sig ned här. Och hans fader, som ännu levde (1827), hade som fullväxt rest genom Arvidsjaur, då ännu ingen svensk invånare utom prästfamiljen fanns i socknen. Därför kan också P. Læstadius på annat ställe yttra: »(Och vart det stora Skellefteå drar fram, dit följer Arvidsjaur, såsom jullen följer skutan. Dess population, kultur och allt har emanerat från Skellefteå). Men Arjeplogs emanation är en helt annan, såsom jag framdeles får tillfälle att visa. Redan olikheten i de båda socknarnas dialekter är högst frappant. Klädsel och levnadssätt äro likaledes ganska olika. Med ett ord: Arjeplog har med Arvidsjaur föga gemensamt».[3]

Invånareantalet i socknen har på de 100 år, som gått sedan Læstadius' tid, mångdubblats (till över 4,000 personer), och i nästan varje by finns det någon, som är inflyttad till socknen. Det hade givetvis för vår del varit önskvärt med fullständiga upplysningar även om den senare tillkomna bebyggelsen, men vi måste icke desto mindre här avstå från detta. Mahända skulle också mängden av inslag blivit svår att överblicka, och resultatet i dialektalt avseende — som man bättre erhåller genom direkta uppteckningar — skulle kanske icke motsvarat arbetet.

En bebyggelsen närstående fraga är sockenbornas förbindelser med inbyggare i grannsocknar, vilket vi därför här nu skola skänka något utrymme åt.

[1] Om Lappl. och lapparna etc., s. 460. Læst. (Forts. af Journalen, s. 433) anger året 1760.

[2] Journal I: 36 f. [3] Journal I: 125 f.

Arjeplogs utfartsvägar och sockenbornas samfärdsel.

Kommunikationer med Norge.

Man kan säkert antaga, att under gruvdriften i Nasafjäll, som låg intill norska gränsen, färder till Norge förekommo. P. Læstadius förmodar också, att man under denna tid hämtade boskap från Norge, dit man hade blott ett par dagsleder mot tio till Västerbotten.[1] Å annat ställe[2] berättar samme förf., att mellan bruket och Norge hade kommunikationen varit »temmeligen liflig», och att den åbo, som under Læstadius' tid bodde i »Bruket» (Adolfström), fortsatte med Norgefärder. Denne åbo måste ha haft, liksom man i Adolfström även senare haft, stora svårigheter att taga sig fram till kyrkplatsen i Aplg, och det är därför icke förvånansvärt, att han sökte sig till Norge. Men även de, som icke bodde i denna del av socknen, gjorde resor till Norge. Förut omnämnde hyttmästaren Abraham Carlberg reste nästan vart år till grannlandet.[3] Vidare kan här nämnas, att samme Læstadius i Biografiskt lexicon öfver namnkunnige svenske män[4] om sin bror, Lars Levi, læstadianismens upphovsman, berättar, att denne under sin första vetenskapliga resa bl. a. rest från Salten i Nordlands amt över fjällryggen till Aplg.

Men ofta trafikerad har givetvis denna svårframkomliga farled likväl aldrig kunnat vara och är det ej heller nu. Den vanliga vägen till Norge går över från nordliga delen av socknen men består endast av gångstig. Först nu (1939) har man börjat arbeta på landsväg (mellanriksväg) här. Verkan i språkligt avseende av de förbindelser med Norge, som ägt rum, måste ha varit mycket ringa. Jag har således bland de behandlade exempelorden endast ett, älde, med sådana egenskaper i Aplgmålet, att det synes nödvändigt sätta det i samband med motsvarande ord på andra sidan Kölen.

Kommunikationer med Jokkmokk.

Även här komma vi snart till det resultatet, att samfärdseln måste ha varit mycket obetydlig. Schubert[5] talar om förbindelserna med Jokkmokk på följande sätt: »Nach Jockmock kann man nur von Arvidsjaur aus gelangen, und zwar nur im Winter.»

[1] Forts. af Journalen, s. 215. [2] Forts. af Journalen, s. 229. [3] Forts. af Journalen, s. 227. [4] Bd. VIII: 377. [5] A. a., s. 335.

Om han därmed menar, att vägen från Aplg måste gå över Arvidsjaur, är icke klart. Tydligare uttalar sig Petrus Læstadius[1], som också hade bättre erfarenhet i denna sak: »Men emellan Piteå och Luleå Lappmark är ingen kommunikation. Väl kunna underrättelser någon gång gå mellan Jokkmokk och Arjeplog vintertiden genom några Arjeplogslappar, som på vintern hava sitt tillhåll i trakterna av Nausta, ett nybygge inom Jokkmokks socken, men någon annan eller omedelbar kommunikation är här icke, utan om man skall resa från Arjeplog till Jokkmokk, måste man först begiva sig ner till Piteå, därifrån till Lulea och så först upp till Jokkmokk, vilket gör omkring 36 mil. — — — Men den, som kan taga säcken på ryggen och staven i hand samt hittar över den ödsliga skogen, han hindras icke av något.» I våra dagar färdas man väl lättare från Aplg till Jokkmokk, men även nu med stor omväg. Man reser nämligen landsvägen till Arvidsjaur och därifran antingen landsvägen eller med tåg till Jokkmokk. Men direkt till Jokkmokk från Aplg gå endast gångstigar. De äldre nu levande kunna berätta, hur de gått denna väg, följande lantbrevbärare, som med långa mellanrum buro post häremellan. Nu existerar naturligtvis icke mer sådan postbefordran denna sträcka, då Jokkmokk, som sagt, har vida bättre förbindelser på annat håll.

Kommunikationer med Arvidsjaur, Piteå och Skellefteå.

Att t. ex. sommartid följa Piteälven ned till Piteå, låter sig icke göra, ty som Bromé[2] anför, har Piteälven alltför många forsar för att kunna användas som segelled. Förbindelserna med Piteå måste därför gå och ha också tidigare gått över Arvidsjaur. Vi sågo i det föregående, att Piteå borgare hade stort inflytande i Nasafjällsgruvan under dess första brytningsperiod, samt att malmen under en tid avdrivits vid drivhuset i Piteå. En väg måste följaktligen ha funnits mellan Aplg och Piteå, och på denna har också mycket arbete nedlagts. Bromé[3] berättar således, att allmogen i Piteå, Skellefteå och Luleå frikallades från krigstjänst mot det att de arbetade vid Nasafjällsrörelsen. Bl. a. hade bönderna att rödja väg från Piteå upp genom skogarna. Det framgår, att redan 1641 hade Pitebönderna

[1] Journal I: 256. [2] A. a., s. 159. [3] A. a., s. 149—152.

utfört avsevärt arbete på vägen från Piteå och upp till lappmarken. De hade utom med rödjningsarbete även arbetat med att bygga stugor vid vägen samt broar över vattendragen. Men dessutom hade de hållit stadgat antal s. k. bruksknektar vid bruksdriften enligt vad de med intyg framhålla i en skrivelse till regeringen. I denna skrivelse anse Piteborna, att de haft för tunga bördor att bära till följd av silververksrörelsen i jämförelse med Lule- och Skellefteborna. Men icke heller Luleborna hade sluppit så billigt undan, ty landshövding Krusebjörn framhåller 1642, att de påkostat nämnda väg över 2,000 riksdaler. Den gick förmodligen från Piteå över Kalamark, Byske, Långträsk, Åheden och upp till Gråträsk, en by, som, om gränsen här inte gjort en tvär krok, skulle ha hört till Arvidsjaur. Denna väg användes säkert aldrig om sommaren för malmtransport och kunde väl heller icke användas denna årstid; denna transport skedde i stället om vintern.

Borgarna i Piteå voro de, som framför andra omhänderhade handeln med Aplg. Redan 1642 hade, sasom jag strax får tillfälle närmare motivera, Pitea borgare klagat över att även Umebor drevo handel i Aplg, vilket ju måste innebära, att de, Piteborgarna, ansågo sig ha företrädesrätt till denna handel. I Forts. af Journalen, s. 56, säges, att »båda dessa socknar (Aplg och Piteå) tillhöra i afseende på handeln uteslutande Piteå handlande». Och då hyttmästaren Abraham Carlberg gjorde affärer med norska varor, var detta »ortens ordenteliga Handlande, Piteå Borgerskap, naturligtvis en nagel i ögat»[1]. I direkt samband med denna fråga står också den s. k. »borgareskjutsen», d. v. s. forsling av Pitebornas varor till och från Aplg. Det ålåg nämligen lapparna att med sina renar utföra dessa transporter. Det kunde då hända, berättar Læstadius[2], att lapparna vid besök på kyrkplatsen av kronobetjäningen fråntogos sina renar, varför de till fots fingo återvända från kyrkplatsen. Då därför P. Læstadius begav sig på sin märkliga resa till Uppsala och Stockholm 1826—1827 (för att hämta sin brud), hade han bl. a. i uppdrag av lapparna att söka få denna skjutshållningsskyldighet avskaffad.

Vägen från Aplg till Piteå hade P. Læstadius själv prövat;

[1] Forts. af Journalen, s. 227. [2] Forts. af Journalen, s. 163 f.

han berättar[1], hur han vid ett tillfälle följde med Piteborgarna denna sträcka; resan varade då 14—19 februari (1827) och skedde utan missöden med hänsyn till väglag.

Det förefaller emellertid som om det från Arvidsjaur hade varit lättare att ta sig fram till Skellefteå än till Piteå. Första gången man påträffar officiellt omnämnande av Skelleftevägen är tydligen i ett öppet brev från drottning Kristina[2]. Där meddelas, att de privilegier, som tilldelats dem, som bosatt sig vid vägen Arvidsjaur—Piteå, i stället skulle överflyttas på dem, som slagit sig ned vid Arvidsjaur—Skellefteå-vägen, emedan »oss ock eljest nu berättas, att en annan bättre och mycket bekvämligare väg upp till bemälda silverbruk vara uppfunnen, vilken den resande man med mycket mindre besvär av och an fort komma kan, nämligen från Skellefteå socken över land upp till de stora sjöarna Storavan och Hornavan. — — — Såsom och skola de allvarligen förbjuda och sträng uppsikt därpa hava, att ingen må sig fördrista någon annan väg upp till mera bemälda Piteå silverbruk att färdas och resa än allena denna Skellefteåvägen». Också har under den tid, som sedan förflutit, av allt att döma de mesta förbindelserna med kusten varit de med Skellefteå. Belysande är den återresa från Piteå till Aplg, som P. Læstadius företog[3]. Han färdades visserligen från Pitea över Gråträsk, men svarigheterna voro så stora, att han ett tag funderade på att vända om och från Piteå fara till Skellefteå, »varifrån jag mycket lättare kunde komma upp till Lappmarken, emedan Skellefteå vårmarknad just nu instundade, vilken, såsom jag visste, skulle besökas av många Arvidsjaurbor och sannolikt även av någon från Arjeplog». Vid återfärden från Stockholm på bröllopsresan tvekade Læstadius något om resvägen, då han någon vecka före påsken 1827 kom till Själevad i Ångermanland. Antingen kunde han fara vägen Anundsjö—Åsele—Vilhelmina—Stensele—Sorsele—Aplg, vilket skulle blivit 12 mil kortare än över Skellefteå. Men han tog likväl den senare routen, fast han på resan till Stockholm före nyår tagit den förra. Han menade nu, att han skulle vinna tid trots den större väglängden över

[1] Journal I: 161, 163.

[2] 1646; cit. av Bromé, a. a., s. 161 f.

[3] Journal II: 7—40; resan varade 6—17 mars (1827).

Skellefteå, varifrån man vid denna tiden kommer lättast upp till Arieplog»[1].

De resor till kusten från Aplg, varom äldre nu levande kunna berätta, skedde också vanligen till Skellefteå.

Vi ha nu alltså sett, att vart man än haft för avsikt att bege sig — mot norr till Jokkmokk eller mot öster till Piteå eller Skellefteå — så gick vägen över Arvidsjaur. Men ännu på Læstadius' tid hölls långt ifrån alltid vägen mellan Aplg och Arvidsjaur öppen, och han säger, att hållet mellan sista nybygget i Aplg (Långviken) till det första inom Arvidsjaur (Långträsk) var det längsta och svåraste mellan Aplg och Stockholm[2]. Det synes, som om det endast var vid några få tillfällen om året, som man kunde räkna med att denna väg hölls i farbart skick. Första gången, då man i slutet av november begav sig till Skellefteå marknad[3]. Därifrån återvände man i mitten av december, da en annan grupp begav sig till Piteå. Denna grupp stannade borta till efter jul. Efter ungefär en månad, d. v. s. efter vintermarknadens slut i februari, gjorde somliga åter en resa till Piteå i sällskap med de hemvändande handlandena, som besökt Aplgs marknad. Denna gång blev emellertid besöket kortast möjligt, och Læstadius säger, att några flera resor senare icke företogos under vintern.

I ett tingsprotokoll av d. 11 jan. 1702[4] framgår, att allmogen i Aplg tidigare blivit ålagd att iordningsställa vägen från en sjö vid Aplgs nuv. kyrkby (Navijaur) till Långträsk (tydligen det nyss nämnda Långträsk) »så att Betienterne tillijka med Borgerskapet, ej måga nödsakas resa kring fiället emillan Lappebijarne — — —». De försumliga bötfälldes och befalldes att nästkommande höst strax begijnna kiöra den wägen, och den sedan wintern igenom öpen eller wid macht hålla wider Laga Both».

Under somrarna förekom förbindelse mellan Aplg och kusten säkert i än mindre grad. Då man gjorde en resa utom socknen, skedde ju detta i regel för att göra uppköp av framför allt spannmål och andra matvaror, och dessa uppköp voro alltid förhållandevis mycket betydande. Man valde därför den årstid, vintern, då transporter landvägen lättast kunde försiggå.

[1] Forts. af Journalen, s. 162. [2] Journal I: 99. [3] Journal II: 39.
[4] RA. Härads- m. fl. Rätters Domböcker för Jämtlands län 1702, s. 1319 f.

Under en kortare tid var Aplg och Arvidsjaur förenade under samma pastorat (1700—1734)[1], nämligen under Aplgs pastorat. Men detta innebar icke annat än att präster i Aplg vissa tider reste till Arvidsjaur för att predika där. Denna tid låg ju också bra långt före den, då första nybygget upptogs i Arvidsjaur.

Efter den tid, om vilken här talats, torde vägen över Arvidsjaur likaledes ha varit Aplgs vanligaste förbindelseled med yttervärlden. Denna väg har tydligen framför andra varit den, som varor transporterats opp efter till Aplg. Ordet snalla (*snol* Aplg) betyder således just att föra varor till Aplg österifrån (från Piteå, Skellefteå eller Jörn) över Arvidsjaur. Ordet torde vara lån från Skelleftemål (se s. 105 f.). Äldre nu levande veta berätta, hur denna varutransport var en icke föraktlig biförtjänst, som man åtog sig, då häst och man icke voro upptagna på annat håll. Men även bönder vid kusten åtogo sig sådana transporter. Det har sålunda berättats mig av meddelare i Skelleftetrakten, huru de erinra sig, att äldre omtalat sådana resor till Aplg.

Kommunikationer med Umedalen.

Första gången vi påträffa ett omnämnande av att Umebor haft intresse för Aplg är i en skrivelse från Piteborgare till regeringen så tidigt som 1642.[2] Här klagas, som ovan nämndes, över att Umeå borgare uppträdde och drevo affärer vid marknaderna i Arjeplog, »Piteå stad alldeles till men och ruin». Bromé[3] berättar även, hur vid samma tid eller något tidigare ett projekt varit framlagt att transportera malm från Nasafjäll ned efter Umeälven. I synnerhet hade landshövding Krusebjörn varit intresserad härav. Denne hade 1641 blivit landshövding över Västernorrland och Västerbotten »med Piteå bergverk och silvergruva» samt hade, berättas det, byggt sig ett »residens» på kyrkplatsen i Aplg för att tidvis kunna bo där[4]. Planen på

[1] Se t. ex. El. Haller, Sv. kyrkans mission i lappm., s. 60, och Is. Grape, Sv. lappm.:s herdaminne, s. 41.

[2] Bromé, a. a., s. 131. [3] A. a., s. 159 f.

[4] Bromé, a. a., s. 21; det hade t. o. m. varit på tal att göra Aplg till stad, och fråga är, om stadsprivilegier inte utfärdats. I bergskollegie relation till K. M:t 1666 talas om hur för silververkets »bättre fournerande av allehanda ätande och nötande varor uti en sådan avlägsen ort är ock en bergsstad där vorden konstituerad, Arieschoug benämnd, 33 mil (små mil) ifrån själva gruvan, varest bergmästaren och andra brukets betjänte, som vid gruvan intet så dag-

malmtransport efter Umeälven blev aldrig förverkligad, men den visar, att man måste ha räknat med relativt goda kommunikationsmöjligheter denna väg, vilken alltså skulle ha kommit att gå över nuvarande Sorsele socken, Aplgs södra granne.

Förbindelser mellan Umeå lappmark och Aplg kunna vi finna även före nämnda bergverksperiod. Men de röra endast lappar och ha intet inflytande på svenskt språk och svensk kultur. Gust. Göthe[1] omtalar, hur Umelappar 1553 klagat hos K. M:t, att deras lappmark hölle på att avfolkas, då »en hop byar» lagts till Aplg. Han framhåller även[2], hur man enligt 1640 års kungliga plakat i kyrkligt avseende söker koncentrera delar av Luleå, Piteå och Umeå lappmarker till framför allt Aplg. Lais' och Granbyns lappar i Umeå lappmark tvungos således att besöka Lycksele marknader i stället för Aplgs. Avsikten var, anser Göthe, att skapa bredare underlag för handels- och kommunikationsmöjligheter mellan silverbruket och kusten. Men 1770 hade Lais- och Granlapparna åter fått rätt att besöka Lycksele.[3]

Även den södra kommunikationsleden hade P. Læstadius försökt. Redan förut (s. 15) har här berättats, hur han vid färden till Stockholm (1826—27) tog vägen över Sorsele—Åsele. Även på ett annat ställe[4] berättar han, hur han med lappmarksvaror var på väg till Åsele för att sälja dessa. Härvid träffade han en Sorselebo, som var på väg till Aplg för att där köpa varor, som skulle föras till Lycksele marknad.

Ifråga om nybyggarnas beröring med varandra i Aplg och Ume älvdal måste hänsyn tagas till när den svenska bebyggelsen i socknarna vid övre delen av denna älvdal började. I Sorsele, som blev eget pastorat så sent som 1821[5] och fick egen kyrkoherde 1827, har den svenska bebyggelsen tydligen tillkommit senare än i Aplg. Enligt Göthe[6] synes första nybygget i Sorsele (Stensund) ha upptagits 1748. Och enligt P. Læstadius[7] fanns ännu 1670 i »södra Lappmarken» ingen enda egentlig nybyggare. I så fall torde Aplg vara bland de första lappmarkssocknarna, som haft nybyggare.

ligen behövdes, hava haft sin boning och eljest annat folk sig nedersatt» (Bromé, s. 169).

[1] Om Umeå lappmarks sv. kolonisation, s. 126.
[2] A. a., s. 86. [3] Göthe, a. a., s. 167 f. [4] Forts. af Journalen, s. 250.
[5] Bygdén, a. a., 3: 385 f. [6] A. a., s. 486. [7] Forts. af Journalen, s. 401.

II.

Arjeplogmålets förhållande till lapskan.

Den dialekt, jag med »Aplgmålet» åsyftar, är framför allt den, som talas vid sjön Aisjaure väster om kyrkbyn, såsom i byarna Båtsjaur, Korsträsk och Loholm. Den förstnämnda byn är en av de äldsta i socknen. Malet i de nämnda byarna vid Aisjaure är mycket enhetligt. Men sedan talas samma mål även i byar vid sjön Uddjaur: Racksund, Nurrholm, Mullholm, Kåtjock. Vidare kunna även byarna Kasker och Vaxholm föras hit, fastän dessa senare ligga nära den sydligaste av Aplgs stora sjöar, Storavan. Vid denna sjö har målet en del säregna drag, som inte finnas längre norrut. I byarna här, Slagnäs, Sjulnäs, Södra Bergnäs, Gullön, Kalön och Långviken märkas inslag troligen från Arvidsjaur, såsom kakuminala l- och n-ljud, uttalet *ʤ* för rikssprakets j-ljud i uddljud (i en del fall). Befolkningen vid Storavan bör alltså inte anses tala Aplgmål. Men däremot kunna medtagas byar runtom kyrkbyn: Kuorrokveik, Radnejaure, Stensund, Svannäs, Galtisjaure (Sakkavare) och Rebakudden. Längre norrut, vid Piteälven, talas i byarna Norra Bergnäs och Lövnäs väl Aplgmål, men ifråga om satsbetoning hör man lätt skillnad mellan språket i dessa byar och det i byarna vid Aisjaure. Vid Piteälven är, som redan tidigare nämnts, den svenska bebyggelsen ung och även förhållandevis gles. Påfallande säregen är också den satsbetoning, man hör i Laisvall vid Stor-Laisan. Men vid uppteckning här har jag icke ansett mig behöva använda annan beteckning än för det övriga Aplgmålet. Invånarna i Adolfström (även denna by vid Stor-Laisan) och det därifrån till en del befolkade Jäckvik ha även ett uttal, som förråder deras hemort. Adolfström bebyggdes efter Nasafjällsrörelsens andra period, och byns vanliga namn är också »Bruket», varför man kunde kalla målet här för »bruksmål». Det utmärkes av större rikssprakliighet än det egentliga Aplgmålet.

Vilka påverkningar från lapskan har det egentliga Aplgmålet varit utsatt för? Innan vi övergå till vår huvuduppgift, målets förhållande till svenska dialekter, kunna vi därför först göra en översikt över förutsättningarna för lapsk influens på målet.

Svenskarna i socknen voro till en början i minoritet, men styrkeförhållandet blev snart omvänt. C. A. Pettersson[1] uppger för Aplg och Arvidsjaur tillsammans följande siffror: 1799 funnos 958 lappar och 247 nybyggare, men 1858 äro siffrorna 1,178 lappar och 2,583 nybyggare.

Det förefaller som om de svenska invånarna fram till dess de själva kommo i majoritet skulle ha börjat mer använda sig av flertalets språk, lapskan, än sitt eget. Härom föreligga många enstämmiga uttalanden. Således säger Friedr. Wilh. von Schubert[2], som 1817—1820 reste genom Sverige, Norge, Finland och Ingermanland: »Die Schwedischen Nybyggare in Arjeplog sprechen, wie die in Jockmock, viel Lappisch» och Hülphers (1780-talet) omtalar[3]: »Språket ibland Nybyggarne är mycket blandadt med Lappskan». P. Læstadius har två utlåtanden i denna fråga. Först säger han[4] »— — — de härvarande svenskar tala dock sinsemellan vanligen svenska». Därefter[5]: »Men i de orter, där såsom i Arjeplog lapska språket har överhanden — — —». Med sistnämnda har Læstadius måhända endast menat, att eftersom lapparna voro i majoritet, vilket de ännu uppenbarligen voro, maste deras språk till följd därav ha haft överhand. På ännu ett ställe är P. Læstadius inne på denna fråga: »I en del församlingar åter förstå lapparna alls icke något annat språk än sitt modersmål, och lapska talas av både nybyggare och lappar.[6] Dessa församlingar äro följande: Stensele, Sorsele, Arvidsjaur, Aplg, Jokkmokk och Gällivare.

Som belysande för nybyggarnas färdighet i lapska språket kan anföras en episod, som Bromé[7] berättar. En bruksförvaltare kom 1797 — under Nasafjällsbrytningens andra period — till Aplg. Han träffade därvid några nybyggare, inför vilka han förutspådde lysande ekonomiska resultat av brytningen vid gruvan. En av nybyggarna utropade då på lapska »Nu har Gud själv kommit». Att han använde lapska och ej svenska berodde väl då, liksom ännu är fallet bland lappar, därpå, att man övergår

[1] Lappl., s. 58. [2] A. a., s. 343. [3] A. a., 5: 3, s. 73. [4] Journal I: 64. [5] Journal I: 71. [6] Journal I: 59. [7] A. a., s. 309.

från det ena språket till det andra, allteftersom man vill bli förstådd eller inte av den ene eller den andre bland de närvarande. Men händelsen visar, att nybyggaren själv behärskade lapska samt att han tydligen räknade med att bli förstådd av de andra närvarande nybyggarna. Dessa utsagor torde väl ge oss full rätt att fastsla, att kunskap i lapska var allmän bland nybyggarna i början av förra århundradet och att dessa ofta talade detta språk. Det är icke så ovanligt, att man än i dag i Aplg träffar åldringar bland svenskarna, som tala lapska. Däremot vanligen icke medelålders och yngre. Av det nu uppskisserade förloppet se vi alltså en kamp mellan två språk, vilka båda strävat efter inte bara att hävda sig utan även att göra landvinningar på det andra språkets bekostnad. I denna kamp var den svenska dialekten ett tag säkert på väg att förkvävas av det främmande språket. De svensktalande lärde sig, som vi sett, lapska, under det att lapparna till en början icke lärde sig svenska. Hade lapparna förblivit svenskarna tillräckligt överlägsna i antal, hade det svenska språket blivit en lyxvara, som man slutligen lagt åsido. Men genom den snabbt ökade svenska bebyggelsen blev utgången den motsatta. De inom socknen bofasta lapparna behärska nu alla svenska, medan svenskarna icke längre göra sig besväret att lära sig lapska. Man kan här jämföra följande av H. Paul[1]: »Hat dabei die eine nation ein entschiedenes übergewicht über die andere, sei es durch ihre masse oder durch politische und wirtschaftliche macht oder durch geistige überlegenheit, so wird sich auch die anwendung ihrer sprache immer mehr auf kosten der andern ausdehnen; man wird von der zweisprachigkeit wider zur einsprachigkeit gelangen». Svenskarna i Aplg blevo efter en tid av tvåspråkighet enspråkiga, och lapparna ha nu i stället blivit tvåspråkiga. De ha därmed givit insteg åt svenskan, vilken säkert kommer att kräva allt större och större utrymme, måhända ända tills den blir ensam härskande.

Karsten berättar i Svenskt och finskt i Finland (Folkmålsstud. 1: 68 f.) om motsvarande förhållanden. På flera ställen i Finland har den ursprungligen tvåsprakiga befolkningen försvenskats, och de försvenskade finnarna tillämpa de finska talsedvänjorna på sitt nya svenska modersmål. Karsten erinrar vidare om det mest kända parallellfallet i historien: de keltiska folken

[1] Princ. der Sprachgeschichte, s. 338.

i Frankrike, Spanien, Portugal och Väst-Tyskland och andra länder erövrades av romarna och antogo dessas språk, latinet, men förändrade det efter sina förra talvanor.

För att återgå till Aplg, har där den 300-åriga kampen med segrar och nederlag på båda sidor självfallet lämnat spår efter sig såväl på det ena som andra hållet. Jfr H. Paul[1]: »Die meiste veranlassung zur mischung ist gegeben, wo es individuen gibt, die doppelsprachig sind — — — — — —. Bei demjenigen, der zwei sprachen neben einander spricht, kann natürlich jede durch die andere beeinflusst werden, die muttersprache durch die fremde und die fremde durch die muttersprache — — — — — —. Er wird vielleicht, wenn er beide gleich gut beherrscht, sehr leicht aus der einen in die andere übergehen, aber innerhalb eines satzgefüges wird doch immer die eine die eigentliche grundlage bilden». Denna grund har för nybyggarnas del hela tiden uppenbarligen svenskan utgjort.

För det fall, att lapskan — därigenom att de svenska nybyggarna voro i minoritet — hade blivit det segrande språket i Aplg, hade ett sådant förhållande endast kunnat bli temporärt. Ty när genom nya inflyttningar de svenska nybyggarnas antal blivit tillräckligt stort, skulle detta ha medfört, att lapskan fått träda tillbaka och lämna plats för svenskan, vilkens dialektala karaktär givetvis kommit att vara betingad av de nya kolonisternas språk. En sådan utveckling kunde alltså ha lett till att vi i dag icke eller nästan icke kunnat sluta oss till, hurudant det svenska språk var, som först talades i socknen.

Just detta har med all sannolikhet varit fallet i Aplgs norra grannsocken, Jokkmokk. I vilken omfattning har jag likväl icke möjlighet att uttala mig om. Den uppfattning jag har av språkförhållandena i Jokkmokk, har jag fått dels genom tidigare gjorda uppteckningar från östra delen av socknen samt egna sådana på olika håll i socknen och dels genom att rådföra mig med kännare av olika sidor av socknens historia[2] och språk. Allt synes tala för, att den svenska, som de första nybyggarna i socknen talade, icke var den, som nu talas där, ty så länge lapparna voro i avgjord majoritet, tvungos de fåtaliga svenskarna att antaga deras

[1] A. a., s. 338 f.

[2] Tacksamt vill jag här nämna Filip Hultblads skrifter och under hand givna upplysningar.

språk (och ibland även deras levnadsvanor), varigenom det första svenska målet här föll i glömska. Den nuvarande dialekten i socknen — i den mån man nu kan tala om dialekt i Jokkmokk — skulle således vara så att säga en ny avlagring, som den nu av tillräcklig numerär burna svenskan bildat i socknen. Detta har säkert gällt i olika grad i olika delar av socknen, liksom förhållandena än i dag äro olika. Den nuvarande dialekten i östra delen är en direkt utgrening av det mycket enhetliga mål, som talas framför allt i Nederluleå, Överluleå och Edefors längre ned vid den flod, som flyter genom Jokkmokk, Lule älv. Vi komma sedan att se, att de ord vi i det följande skola behandla, entydigt tala för denna sak.

I Jokkmokk, som har ett ytinnehåll mer än 6 gånger så stort som Blekinge, har jag gjort upptecknings på fem olika ställen. Här medtages endast belägg från Lulemålet i östra delen av socknen. I norra och nordvästra delen är målet ett annat. Detta skulle jag närmast vilja kännetecknа som talat svenskt skriftspråk, som visar påverkan av lapskan. Orden får man ofta höra uttalade efter svensk ortografi, men satsbyggnaden visar lapsk influens. Vidare vittna genusförhallanden här om lapskans starka inflytande, i det att en mängd substantiv tilldelats mot nordiska förhållanden stridande genus. Just genus är för en lapsktalande en stor stötesten, då han vill lära sig svenska. Mitt material från denna del av socknen återger ett visserligen ur många synpunkter intressant språk, men det är icke jämförbart med det övriga här framlagda materialet och har över huvud icke de egenheter dialektmaterial vanligen har.

I dessa frågor intager Aplgmålet en annan ställning. Som vi av det föregående funnit, förkvävdes målet aldrig av lapskan utan levde hela tiden ett självständigt liv, ehuru vi snart skola se, att det främmande språket visst icke lämnade målet opåverkat. Och vi skola därför stanna en stund vid frågan om lapskans påverkan på målet.

Lapska låneord.

Antalet låneord från lapskan förefaller att efter hand ha blivit mindre, för så vitt man nu kan bedöma detta. De äldsta nu levande personer använda sålunda ett större antal lapska låneord i sitt tal än de yngre. Och gå vi längre tillbaka i tiden, t. ex.

till början av förra århundradet, då kunskap i lapska tydligen varit mycket allmän bland svenskarna, var låneordens antal säkert än större. Men än i dag påträffar man ett och annat mer eller mindre försvenskat lapskt ord i dialekten. Det är då först och främst sådana ord, där rikssprâket saknar motsvarighet. Ex.: *rèpa*, b. sing. (lap. r e p p e n)[1] 'rököppning i kåta'; *sábla* (lap. s ä b l a) 'blöt, sur snö om våren'; *bosk* (lap. p å s k, med p uttalat som b) 'angelica'; *gósak* (av lap. k u s a 'ko'; k i k u s a uttalas som g) 'skor av hud från nötkreaturs ben med kvarsittande hår'. Många olika lapska benämningar på renar, beroende på deras ålder, kön m. m. ha även vunnit burskap i målet. Men det stora flertalet av de lapska låneord, som man kan få höra de äldsta använda, har ersatts av svenska ord.

Likväl har Aplgmålet även i sådana fall icke kunnat helt frigöra sig från sin skuldsättning till lapskan. Således torde denna möjligen ha verkat en förryckning av den nordiska artikulationsbasen.[2] Också de lapska substraten äro alltför svåråtkomliga för att utan vidare låta sig fördrivas.

Lapska substrat.

Frikativa mellan vokal och tenuis.

Då i Aplglapskan en tenuis följer omedelbart på en vokal, bildas mellan de två ljuden en spirant. Följer således efter en bakre vokal ett k kan man ofta höra ett veritabelt ach-laut efter vokalen; är det en främre vokal blir det närmast ett ich-laut. Denna frikativa bildning märkes i Aplgmålet än i dag, fastän mindre tydligt än i lapskan. Uttalet kan också variera icke så obetydligt hos olika personer; hos somliga (i synnerhet äldre) är företeelsen mera framträdande; hos andra (i synnerhet yngre) är den mindre märkbar. Knappast någon gang är ljudet så kraftigt, att man är berättigad teckna det med ach-laut- resp. ich-lauttecken. Det senare (efter främre vokal) anser jag likväl vara i högre grad berättigat än det förra (efter bakre vokal). Jag har emellertid trott mig komma närmast genom att i båda fallen teckna ett *h* mellan vokalen och efterföljande tenuis, när vokalen är lång. Är vokalen kort har jag utelämnat varje tecken för

[1] Enl. Lindahl-Öhrling, Lexicon lapponicum.

[2] Jfr Zetterholm, Om supradentala o. kakum. n-ljud i nord. språk, s. 43.

frikativa, ehuru hos en och annan även då, isynnerhet om vederbörande även talar lapska, en frikativ bildning är hörbar. Med denna normaliserade beteckning komma i det följande de olika exemplen att medtagas. (I mina första uppteckningar i målet har jag inte alls tecknat detta spirantiska ljud). Ex.: *kàhko* 'kaka', *ạ̀hpa* 'apa'; *sọhp* 'sopa' *rọht* 'rot'; *kàmrạ̀hk* 'bena'; *ʃụhk* 'sjuk', *sụhp* 'sup'; *ẹhko* 'eko', *rẹhp* 'rep'; *lạ̀hka* 'läcka'; *stohp* 'stöpa', *sọht* 'söt'; *stryhk* 'stryk', *ryhp* 'ripa', *yht* 'yta'; *lịhk* 'lik', *ʂlịhp* 'slipa'.

Dentalt l.

Aplgmålets tunna l, som är det enda i målet förekommande, torde lättast förklaras genom hänsynstagande till lapskan. Detta språk (i Aplg) saknar nämligen tjockt l. Då vi nu antaga, att kunskap i lapska bland svenskar en gång var allmän, förstås, att dessa svenskar, då de talade lapska, lärde sig uttala de lapska l-ljuden så som de talade, vilka hade språket som modersmål. Med tiden kom därför det tjocka l-ljudet att trängas undan av det dentala. Ty förmodligen hade de första svenska nybyggarna i socknen tjockt l. Detta sluter jag därav, att på alla ställen, varifrån nybyggarna veterligen kommit, förekommer tjockt l. Andra möjligheter att förklara Aplgmålets dentala l torde icke ha lika stort fog för sig. Att sålunda de tyska och event. franska krigsfångar, som arbetade vid Nasafjällsgruvan 1636—1659, skulle ha kunnat införa tunt l i socknens mål är icke rimligt, ty alla de svenskar, som då skulle ha påverkats, avflyttade från socknen, utom en präst (Eric Noræus), som kom till Aplg 1656. (Under den senare driftperioden 1770—1810 kommo, som vi sett, de flesta arbetarna från Västerbotten). Inte heller är det troligt, att de första till Aplg under 1600-talet inflyttade prästerna under sin studietid i Uppsala skulle ha utbytt sitt tjocka l mot tunt, och detta därigenom skulle ha kommit in i målet. Man frågar sig i så fall, hur det har kunnat vara möjligt, att detta dentala l-ljud bibehallit sig i målet, om det inte understötts av uttalet i lapskan, ty vi skola finna, att målet varit utsatt för mycket stark påverkan från många håll, där tjockt l finnes.

Uttal av förbindelsen r plus dental samt n, m och ng-ljud före tennis.

I äldre personers uttal ger r + dental icke supradental. Således uttalas r + d som *l* eller *rd*, r + n som *n* eller *rn*, r + t

som *rt* och r + l som *l*, för så vitt dessa två ljud icke åtskilts av svarabhaktivokal. Vidare förlorar n, m och ng-ljudet sin ton framför tenuis. Dessutom är att märka, att r + t och r + d icke åstadkommer förlängning av den föregående vokalen, medan l + n och r + n däremot förorsaka sådan förlängning. Ex. på olika nu nämnda egenskaper: *ha̱l* 'hård, som har hög hårdhetsgrad, ej = hårdhjärtad', *bo̱l* 'bord', *bord* 'bård, tapetbård', *mord* 'mord' (jfr s. 148 f., värld); *ba̱n* 'barn', *ha̱rn* 'horn' (se s. 101 f.), *ta̱rn* 'torn'; *klaɾt* 'klart', *baɾt* 'bart, av adj. bar'; *pæ̱la* 'pärlan', använt som hundnamn; *runt* 'runt', *vænt* 'vänta'; *romp* 'rumpa', *klɪmp* 'klimp'; *lug̱t* 'lugnt', *tog̱t* 'tungt'; *ma̱ln* 'moln'.

Från Aplglapskan hämtar jag för jämförelse följande ex.[1]: garde (utt. *gáṟde*) 'gärde'; gårne (*góṟne*) 'korn'; guorte, adj. (*górrtɪ*) 'liten lom', barkat (*bárrkat*) 'lämna, övergiva'; tjänta (*ʧǽnnta*) 'piga', lampu (*lámmpo*) 'lampa', salte (*sálʌtɪ*) 'salt'.

Uttal av förbindelserna l + g och r + g.

Aplgmålets behandling av förbindelserna l + g och r + g är ganska enastående i det behandlade området. Endast södra Norrbotten och Lövånger i Västerbotten ha liksom Aplg uttalet lg och rg, alltså med hårt uttalat g. Ex. från Aplg: *hælg* 'helg', *fɛrg* 'färg' (jfr s. 93 f., trälg). Företeelsen i dessa socknar är emellertid inte enastående i Norrland. Alfr. Vestlund[2] anför således exempel på samma sak från Medelpad. Vad Piteå beträffar, skola vi finna, att en icke obetydlig påverkan från detta håll på Aplgmålet förekommit, och här torde väl inget tala mot påverkan därifrån mer än i andra fall. Här kan också vara fråga om bevarat äldre språkbruk, infört med de första kolonisterna. Enl. Noreen, Vårt språk 4: 312, hade g övergått till j efter l och r redan omkr. 1500 i ett flertal dialekter. Mångenstädes bibehöll sig dock g (gh). Bureus (omkr. 1600) har ofta gh. Förmodligen är det detta ljud, som åsyftas hos Hiärne så sent som 1716, Ihre (1742) och Ljungberg (1756).

Men då nu Aplglapskan har hårt uttal av g i denna ställning, har det synts mig lämpligt att nämna företeelsen här.

[1] De här lämnade lapska beläggen ha välvilligt meddelats mig av fil. lic. Israel Ruong.

[2] Medelpads folkmål, s. 46.

Ex. ur Aplglapskan: j a l g a (*jálga*) 'slät mark', b a r g a t (*bárgat*) 'arbeta'.

A-ljudets kvalitet.

I lapskan, sådan den talas i Aplg, kan man ofta ej i kvalitativt avseende åtskilja långt och kort a. Detta är ett kännetecken, som Aplgmålet har gemensamt med lapskan, men däremot ej med någon av kustdialekterna. I dessa senare mål ut talas a på många håll, i synnerhet om det är långt, mycket slutet (som *a* eller *ɑ*[1]), under det att ljudet, såväl det långa som det korta, i Aplgmålet är öppet. Det är här mera slutet än landsmålsalfabetets *a* men mera öppet än *a*. Med *a* har det knappast heller överensstämmelse, då detta vanligtvis är mera slutet, men närmast kommer man helt visst genom att använda tecknet *a*.

Genusförhållandena i målet komma sedan att i ett viktigt fall närmare behandlas. Här må endast påpekas, att målets avvikelser från fornspråket i de flesta fall, ehuru icke i alla, kunna förklaras på nordisk grund, och intrång från lapskan kan man i det stora hela bortse ifrån.

[1] Detta tecken (*ɑ*) har i denna avhandling använts för ljudet mellan **a** och **å**. Här kan också nämnas, att *l̥* i detta arbete anger alla varianter av tonande kakuminalt l.

III.

Sammanfattning av ljudlära för Arjeplogmålet.[1]

Anmärkningar.

Aplgmålet äger följande vokaler: *ɪ*, *ɨ*, *y*, *ʏ*, *e*, *ɛ*, *æ*, *ø* (*ɑ*), *ɵ*, *u*, *ʉ*, *a*, *o*, *ɑ*, *ɔ*. I obetonad ställning kan *ə* förekomma: *mỳḵɛ*~—*ə* 'mycket'.

Det långa a-ljudet och det korta sammanfalla vanligen kvalitativt (jfr föreg. sid.).

Vokalerna äro anmärkningsvärt rena, och övergångsljud (t. ex. mellan a och å, å och ö) finnas icke.

Följande konsonanter finnas i målet: *p*, *b*, *m* (*m*), *w*, *v*, *f*, *t*, *d*, *l* (*λ*), *n* (*n*), *s*, *ʂ*, *r* (*r*), *ʧ*, *ʃ*, *k*, *g*, *ŋ* (*ŋ*), *ɟ*, *h*.

Främre och bakre k-, g- och ng-ljud i Aplgmålet betecknas i detta arbete med *k*, *g* och *ŋ* (*ŋ*).

Kakuminaler saknas.

Framför tenuis blir tonande konsonant i anmärkningsvärt hög grad tonlös: *skarp* a. 'skarp', *læŋt* v. 'längta', *vant* m. 'vante', *ɟæmt* adv. 'jämt', *saλt* n. 'salt'.

n är stavelsebildande efter andra dentaler: *fa̱sn̥* v. 'fastna', *vát̠n̥* n. 'vatten', *lù̱dn̥* a. 'luden', *ʧʂí̠ln̥* m. 'kilen'.

För kvantitet och accent i några viktiga fall redogöres närmare s. 41 ff.

Vokaler.

ɪ. *ɪ* förekommer endast långt och motsvaras i rspr av:

a) långt i: *wɪ̠l* v. isl. hvíla, *rɪ̠s* n. 'ris', *pɪ̠g* f. 'piga';

b) kort i: *ʂwɪ̠m* v. 'svimma', *lɪ̠m* n. isl. lím, *rɪ̠m* n. 'rimfrost', *tɪ̠m* f. 'timme';

c) långt e: *trɪ̠* räkn. 'tre', *sɪ̠* v. 'se', *ʃɪ̠n* n. 'sken'.

[1] Vid återgivandet av ex. har en lättare normalisering av materialet företagits.

i är alltid kort. Det motsvaras i rspr av *i*.

a) kort i: *int* adv. 'inte', *in* adv. 'in', *ingan* pron. 'ingen';

b) långt i: *fint* a. 'fint', *wild* v. 'vilade', *grint* v. 'grinade';

c) -a- i superlativändelsen -ast: *fortist* 'fortast', *klokhist* 'klokast'.

Dessa två ljud motsvara det långa resp. det korta y-ljudet i *y*, *ÿ*. rspr: *tyg* n. 'tyg', *blyg* a. 'blyg', *yst* v. 'ysta', *byggˀ* v. 'bygga'.

Kort *ÿ* motsvarar rspr:s korta ö i *mÿs* f. 'mössa'.

e motsvarar i rspr *e*.

a) långt e: *egan* a. 'egen', *ehko* n. 'eko', *ben* n. 'ben';

b) kort e: *el* m. 'eld', *bred* f. 'bredd';

c) kort i: *ʃɛlig* m. 'killing', *ʃela* v. 'skilja', *ʂlekk* v. 'slicka';

d) långt i: *vekka* part. 'viket', *bekta* part. 'bitet';

e) långt ä: *fel* n. 'skäl', *skrekp* n. 'skräp', *wes* v. 'väsa';

f) kort ä: *ʃet* m. 'kätte'.

a förekommer vanligast i svagton och är målets svarabhaktivokal: *ʃital* m. 'kittel', *spindal* m. 'spindel', *løhkan* m. 'löken', *ótar* m. 'utter', *visal* v. 'vissla', *rehkan* v. 'räkna', *undar* v. 'undra'. *a*.

Det har stundom samma funktion som *æ*.

æ, som finnes både kort och långt, motsvarar regelbundet rspr:s ä: *ælg* m. 'älg', *ærm* m. 'ärm', *væra* a. 'värre', *væst* m. 'väst', *ær* v. 'är', *afær* m. 'affär'. *æ*.

Dessutom motsvarar *æ*

a) rspr:s långa i i pron. *mæg* 'mig', *dæg* 'dig', *sæg* 'sig';

b) rspr:s a i *wærr* n. 'varv';

c) rspr:s å i *læs* v. 'låsa', *læta* v. fsv. lata, läta, *læs* v. 'lasta', fsv. lässa.

ø, som vanligen står i starktonig ställning, motsvarar rspr:s *ø*.

a) långa ö: *fø* m. 'sjö', *løn* f. 'lön', *ʂnø* m. 'snö', *rø* a. 'röd';

b) u: *øgan* m. 'ugn', *døga* v. 'duga', *ʃøgø* räkn. 'tjugo', *børa* v. 'burit', *skøhte* v. 'skjutit', *støla* v. 'stulit';

c) y: *høvel* m. 'hyvel', *døgan* n. 'dygn';

d) o (utt. å): *mørna* m. pl. 'morgnarna';

e) a: *føra*, *vøra* v. 'farit, varit'.

Det långa ö-ljudet kan stundom ha mera öppet uttal (*ø*).

ø. *ø* förekommer endast kort och motsvaras i rspr av

a) ö: *ømtåle* a. 'ömtålig', *ønsk* v. 'önska'; *rørd*, *hørd* imperf., sup. och part. av 'röra, höra';

b) kort o (utt. å): *tør* a. 'torr', *tørk* v. 'torka', *pøyk* m. 'pojke', *bøst* m. 'borste';

c) kort ä: *jølp* v. 'hjälpa', *følv* pron. 'själv';

d) kort y: *kʃørk* f. 'kyrka';

e) kort å: *sødana* adv. 'så där'.

u. *u*, som endast förekommer långt, har i målet vanligen samma funktion som i rspr: *ur* prep. 'ur', *suhp* v. 'supa', *nu* adv. 'nu'.

u motsvarar rspr:s korta u: *skum* m. 'skum' och långa y i *durt* a. 'dyrt'.

u. *u* har oftast, där det bibehållits, samma användning som rspr:s korta u: *ul* f. 'ull', *ándar* prep. 'under'; *busk* m. 'buske'.

Dessutom motsvarar *u* rspr:s

a) o: *gudá(g)* 'god dag';

b) div. vokaler i imperf. och sup. av vissa redupl. verb: *hul*, *hùla* 'höll, hållit', *ful*, *fùla* 'föll, fallit'. (Jfr s. 124 ff.).

c) o (utt. å): *rum* m. 'rom', *kurk* m. ndl. kurk;

d) ö: *sándar* adv. isl. sundr.

a. *a* motsvaras av rspr:s

a) a: *àuta* v. 'antaga', *tahk* n. 'tak';

b) kort o (utt. o el. å): *àbar* m. 'abborre', *àfta* m. 'afton', *wam* f. isl. vǫmb;

c) långt å: *vart* f. 'vårta', *bàshåhka* m. 'båtshake';

d) kort e i subst., tillhörande anstammarna: *bàga* m. isl. obl. form boga;

e) henne: *ót a* 'åt henne'.

a står regelbundet framför kvinnonamn: *a bàrta* 'Berta'.

I långstaviga ord har a i ändelsen försvunnit till följd av apokope.

a, *o*. Målets långa å-ljud är *a*; det korta är *o*.

De svara mot rspr:s

a) å: *as* m. 'ås', *ar* f. 'åra';

b) o (utt. o el. å): *ekár* m. 'ekorre', *karn* m. 'korn', *hop* v. 'hoppa', *lok* v. 'locka'; *flahta* m. 'flotte';

c) långa ö: *bǫ̱l* f. isl. byrðr;
d) långa u: *sǫ̱l* f. 'sula';
e) a: *plog̱* n. 'plagg', *kǫ̱r* f. 'karda', *bǫ̱n* n. 'barn'.

o motsvaras i rspr av *o.*
a) o: *o̱s* n. 'os', *orm* m. 'orm', *ò̱lı̱hk* a. 'olik', *fo̱ht* m. 'fot';
b) kort u före vissa konsonantförbindelser: *tròḇe* a. 'trubbig', *hòm̱el* m. 'humla', *tromf* v. 'trumfa', *stromp* f. 'strumpa', *og̱* m. 'unge', *fog̱k* v. 'sjunka'. (Jfr s. 85). Undantag utgöra nyare lån från rspr: *lump* m. 'lump, tyg av utslitna kläder'.
Dessutom står *o* i *jo̱* adv. 'ju'.
Diftonger, som saknas i motsvarande ord i rspr äro: *aı̯̱*, *eı̯̱*, *øy̱* och *eu̯̱*: *háı̯̱na* pron. 'denne', *héı̯̱na* pron. 'detta', *sóy̱na* adv. 'så här', *speud* f. 'liten spade'. Den sistnämnda diftongen är ytterligt sällsynt i målet.

Konsonanter.

I regel motsvarar (*h*)*p* rspr:s p: *pøy̱k* m. 'pojke', *fep̱* n. 'skepp', *p.*
hòp̱e v. 'hoppade', *re̱hp* 'rep'.
Ofta har p fallit, sålunda alltid i trekonsonantism i enkla ord: *skart* a. 'skarpt', *støλt* v. isl. stelpaða, *jøλt* v. 'hjälpte'.

b har oftast samma användning som i rspr: *bo̱* v. 'bo', *bà̱da* v. *b.*
'bada'; *àḇar* m. 'abborre'; *kloḇ* f. 'klubba', *knoḇ* m. 'knubb'.
b motsvarar rspr:s f i *blekt* v. 'fläkta, vifta' och p i *bò̱dıg̱* m. 'pudding'.
mb har assimilerats till mm i ungefär samma utsträckning som i rspr samt dessutom i *æ̀m̱er* n. 'ämbar'.

m svarar vanligen till rspr:s m: *maṉ* m. och pron. 'man', *mıṉ* *m.*
pron. 'min', *mỳḵe* adv. 'mycket'; *sè̱ma* v. isl. svima, *glømd* v. 'glömde', *ná̱men* n. 'namn'; *la̱m* a. 'lam', *tı̱m* f. 'timme'.
m för rspr:s n förekommer i *næms* v. i pres. 'nännes'.

w motsvarar rspr:s v i uddljud i sådana ord, där v går till- *w.*
baka på fsv. hv: *waλp* m. fsv. hvälper, *wı̱l* v. fsv. hvila.
Undantag, där *w* motsvarar fornspråkets v: *we̱v* f., jfr isl. veif, *wam̱* f. fsv. vamb, *warg* m. fsv. vargher.
w står regelbundet i förbindelserna kv, sv och tv: *kwıṉ* f. isl. kvenna, *kwıst* m. isl. kvistr; *ʂwà̱le* v. 'svälja', *ʂwè̱ga* m. isl. svige; *twıḻ* v. 'snurra', no. tvirla, *twa̱* räkn. 'två'.

v. *v* motsvarar oftast rspr:s v: *lɑ̊va* m. 'lave', *krɛ̀vo* m. 'kräva', *sɑ̀va* v. 'sova'; *lɑ̊v* n. 'lov', *skrɛ̊v* v. 'skrev', *rɛ̊v* m. 'räv'; *vant* m. fsv. vanter, vatter, *vɪ́ntər* m. fsv. vinter, isl. vetr; *væm* pron. isl. hveim, fsv. hvem, *vɪ̀sal* v. jfr isl. hvísla, fsv. hvisla; *vɑ̊* pron. fsv. hvadh, hvat, *vàrdɑ̊(g)* m. fsv. hvardagher, *vɪ̀hta* n. fsv. hvete, *vɪ̀lkan* pron. hvilikin. I de senare ex. motsvarar Aplgmålets *v* alltså fornspråkets hv. Jfr *w* ovan.

f. *f* har i regel bibehållits i målet: *fɛ̀rdɑ* a. 'färdig', *fɑ̊ht* n. 'fat'; *sɑ̊ft* m. 'saft'; *strɑ̊f* n. 'straff'.

f ersätter ofta rspr:s p(p) i förbindelsen (p)pt: *ʃʂøft* v. 'köpte', *knɑft* a. 'knappt', *ɲuft* a. 'djupt'.

f saknas: *ɑ̀tər* prep. 'efter', *lært* n. 'lärft', *hɛ́ltɳ* m. 'hälften'.

f står för isl. p: *flok* v. isl. plokka, 'plocka fågel'.

t. (*h*)*t* motsvarar vanligen rspr:s t: *tɪ̊l* prep. 'till', *tɑ̊hk* n. 'tak', *tɪ̊mər* n. 'timmer'; *klɪ̀hta* f. 'krita', *stɛ̊hk* v. 'steka'; *mɛ̊ht* v. 'meta' *ɲort* v. 'gjort'.

Ofta har t försvunnit:

a) i neutr. sing. av suff. artikeln: *tɑ́hkɑ* n. 'taket', *ɵ̀gɑ* n. 'ögat', *lɵ̀vblɑ́dɑ* n. 'lövet';

b) i neutr. sing. av adj. och part. på -en: *lɪ̀hta* a. 'litet', *klɵ̀va* part. 'kluvet';

c) i sup. av starka verb samt i sup. av verb av 1:a sv. konj.: *bɵ̀ra* 'burit', *ɲɛ̀va* 'givit', *bɛ̀hta* 'bitit', *ɛ̀hta* 'ätit'; *lɑ̀va* 'lovat', *prɑ̀hta* 'pratat';

d) genom assimilation av ts till ss: *plɑs* m. 'plats', *bɛ́sal* n. 'betsel', *lòsa* v. 'låtsade';

e) i ordet *fɑ̀sɳ* v. 'fastna'.

t motsvarar rspr:s k: *mɑ̀rtnan* m. 'marknaden', *stɑ̀rtɳ* v. isl. storkna.

d. Oftast motsvarar *d* i målet rspr:s d: *dɵ* pron. 'du', *dɑ̊* konj. 'då', *dɛ́ɳna* pron. 'dessa'; *vɪ̀da* n. 'vide', *ùndɑ* adv. 'undan'; *kuɖ* m. 'kudde', *sʉd* f. 'kant, vägg i båt', *band* n. isl. band, *hand* f. isl. hǫnd, *rand* f. isl. rǫnd, *sand* m. isl. sandr, *strand* f. isl. strǫnd, *hàndal* v. isl. handla.

I supinformer av verb har Aplgmålet ofta *d* för rspr:s t: *dømd* 'dömt', *beɖ* 'bett', *blødˌ* 'blött', *ɲømd* 'gömt', *kwævd* 'kvävt', *vævd* 'vävt', *hørd* 'hört', *ʃʂørd* 'kört'.

d saknas ofta: *væ* prep. 'vid, med', *ɪs* v. 'idas', *sɑ* v. 'sade', *bɑ* v. 'bad', *lɑ* v. 'lade', *klæ* v. 'kläda', *brø* n. 'bröd', *rø* a. 'röd', *ɑ̀rnɪŋ* m. 'ordning', *jòmɪŋ* f. 'gödning', *fìlna* m. 'skillnad', *mòna* m. 'månad'.

l motsvarar rspr:s *l*.

a) l: *lɪ̀hta* a. 'litet', *lɛr* n. 'lera', *lɑ̀do* m. 'lada', *jʉ́la* n. 'hjulet'; *tɪl* prep. 'till', *snæl* a. 'snäll';

b) rd: *hɑl* a. 'hård', *bɑl* f. 'börda', *jæl* f. 'gärde', *gɑl* m. 'gård', *ɔl* n. 'ord';

c) r: *klɪ̀hta* f. 'krita', *plʉht* v. 'pruta';

d) rl: *mæl* f. 'märla, ögla', *fɑ̀la* a. 'farlig', *pæl* f. 'pärla';

e) d: *vàlmar* n. fsv. vaþmal (möjl. metates; s. 147 f.).

n motsvarar rspr:s *n*.

a) n: *nɑ̀sa* m. 'näsa', *nɔ* adv. 'nog', *dɑ̀na* v. 'dåna', *lǿna* f. 'lönen', *bé̜na* n. pl. 'benen';

b) rn: *bɑn* n. 'barn', *ʃʂæɳ* f. isl. tjǫrn, *dɑ̀gana* m. pl. 'dagarna', *hɑ̀gana* m. pl. 'hagarna, gärdsgårdarna';

Ofta har n försvunnit:

a) i förbindelsen mn i öppen stavelse: *sòmlǿs* a. 'sömnlös';

b) efter vokal i svagtonig ställning: *mɑ̀ra* m. 'morgon', *ɑ̀fta* m. 'afton', *flìka* f. 'flickan'; *nɔ̀la* o. s. v. adv. 'nordan o. s. v.';

c) genom assimilation av nk till kk > k: *drɔ̀hkan* v. 'drunkna'.

n har försvunnit (med den best. suff. art. i sin helhet), då ett n-ljud föregår nämnda art.: *naʃʂɔ́n* m. 'nationen', *staʃɔ́n* m. 'stationen', *sɑn* m. 'sonen'.

s representerar i allmänhet rspr:s s: *sɔl* f. 'sol', *smørgɑ́s* f. 'smörgås', *brɑ̀so* m. 'brasa', *ɑs* m. 'as', *ɪs* m. 'is'. *s*.

Även i följande ord står *s*: *stɑ̀la* v. isl. stela; *stɔlp* v. isl. stelpa.

ʂ har i regel samma funktion som i rspr: *mɔʂk* a. 'morsk', *tɔʂ* v. 'törs', *fɔʂ* m. 'fors', *kɔʂ* n. 'kors'. *ʂ*.

Dessutom har målet *ʂ* för rspr:s

a) s i förbindelsen sl och sv: *ʂlɑ* v. 'slå', *ʂlɛv* f. 'slev'; *ʂwart* a. 'svart', *swɑr* a. 'svår';

b) ls: *hɑʂ* m. 'hals'.

r. *r*, som är tungspets-r, motsvarar rspr:s r: *rò̱lɪt* a. 'roligt', *rís̱el* f. 'risselsläde', *fà̱ra* v. 'fara', *ká̱ra* f. 'kardan', *ạr̥* n. 'år'.

r motsvarar rspr:s d i *bru̱r* f. 'brud' och l i *grest* a. 'gles'.

r har fallit:

a) i förbindelsen rd: *akodé̱r* v. 'ackordera', *fò̱der* v. 'fordra';

b) i verb i pres.: *fạ* 'får', *hạ* 'har', *tạ* 'tager', *bà̱da* 'badar', *là̱ga* 'lagar';

c) i nom. pl.: *hæ̀sta* 'hästar', *kà̱ra* 'karlar' m. fl.

ʧ. *ʧ* är målets tje-ljud: *ʧǿ̱ga* räkn. 'tjugo', *ʧoḵ* a. 'tjock'.

ʃ. *ʃ* motsvarar rspr:s tecknade stj, sj, sk: *ʃæ̀rn̥* f. 'stjärna', *ʃu̱* räkn. 'sju', *ʃɪṉ* n. 'skinn', samt ti i *staʃó̱n* m. 'station'.

k. (*h*)*k* motsvarar rspr:s

a) k: *kaḻ* a. 'kall', *krans* m. 'krans'; *và̱hka* v. 'vaka', *kloḵ* f. 'klocka', *dɪ̱hk* n. 'dike';

b) ttj: *vɪḵ* v. 'vittja';

c) t: *rosk*, *ròske* n. och a. 'rost, rostig'.

k har fallit: *avɪʃó̱n* m. 'auktion', *spetá̱hkel* n. 'spektakel'.

g. *g* motsvarar rspr:s

a) g: *gnà̱ga* v. 'gnaga', *gá̱ɣen* n. 'gagn', *gạ* v. 'gå'; *là̱ga* v. 'laga', *vạg* v. 'våga'; *sạg* v. 'såg';

b) med g tecknade j-ljud: *gøhk* m. 'gök', *torg* n. 'torg', *ælg* m. 'älg';

c) j: *høgd* f. fsv. höghþ, *nøgd* a. fsv. nögdher.

g har ofta försvunnit i slutljud i obetonad stavelse: *jè̱re* a. 'girig' och andra adj. på -ig, *àldre* adv. 'aldrig', *jạ*, *mæ̱*, *dæ̱*, *sæ̱*, pron. 'jag, mig, dig, sig'.

Även i trekonsonantism faller g: *mò̱rna* m. 'morgnar', *hæ̀ḻdá̱* m. 'helgdag'.

ɣ. *ɣ* motsvarar rspr:s

a) ng-ljud: *òɣa* f. 'ångan', *sæɣ* f. 'säng'; *bæɣk* m. 'bänk', *sæɣk* v. 'sänka';

b) m: *jæɣk* v. 'jämka'.

j. Målets j-ljud motsvarar vanligen det i det talade rspr: *ju̱l* m. 'jul', *ju̱s* n. 'ljus', *jæ̀vul* m. 'djävul', *jært* n. 'hjärta', *jo̱l* v. 'gjorde', *jø̀ra* v. 'göra'.

j, som efter apokope kommit att stå i slutljud, har sonanterats: *fǫ̀lə* v. 'skölja', *ə̀lə* v. 'olja', *bǫ̀rə* v. 'börja'.

j saknas på grund av utebliven brytning: *ehə́l* adv. 'ihjäl', *spɪ̀lk* v. 'spjälka'. Brytning har även uteblivit i *stʊ̀lp* v. 'stjälpa', *stə̀lə* v. 'stjäla'.

h svarar oftast till rspr:s h: *hánə* adv. 'här', *hə* v. 'hava'. *h.*

h motsvarar rspr:s d i *hə* pron. isl. hit.

IV.

Valda språkgeografiska problem i området.

Anmärkningar till materialet.

1. Det språkmaterial, som vi i det följande skola behandla, utgör ett antal ur olika synpunkter utvalda ord el. ordkombinationer från Lappland, Västerbotten, södra och mellersta Norrbotten samt Ångermanland. I de tre förstnämnda landskapen har undersökningen utsträckts att först och främst omfatta Skellefte, Pite och Ume älvdalar. Lule älvdal medtages också regelbundet i framställningen. Från Ångermanland och södra Lappland ha vanligen alla tillgängliga belägg (efter nödig sovring) medtagits. Denna trakt har dock i detta arbete ej samma centrala betydelse som området norr därom.

2. Eftersom Aplg gränsar till Norge, har hänsyn tagits till norska förhållanden, då det låter sig tänkas, att norskt inflytande skett över Kölen. Två herred i Aplgs grannskap, Beiarn och Saltdal i Nordlands amt, äro försvarligt företrädda, likaså Vefsn längre söderut i samma amt.[1] Uppteckningarna härifrån ha dock av kända vidriga omständigheter ej kunnat ske på ort och ställe. De från Beiarn och Saltdal ha i stället gjorts i Sverige med flyktingar som meddelare. De belägg från Vefsn, vid vilka upplysning icke lämnas om meddelaren, har jag haft nöjet mottaga från lektorn vid Tromsö lærerskole, Peter Benum. Dr Olai Skulerud, Oslo, (= Skul.) har även haft vänligheten tillställa mig material från Nordland. Där ej annat anges, ha dr Skuleruds uppgifter hämtats från samtliga följande orter: Lofoten, Vesterålen, Ofoten, Gildeskål, Bodin, Luroy och Vefsn. Bristen i det norska materialet — jag tänker då på andra orter i Nordland, varifrån belägg saknas — har i görligaste mån utfyllts av tillgängligt tryckt material.

[1] Vefsn ligger vid pass 60 km. SV Mo, således något utanför det i denna avhandling å karta medtaget område.

3. Svenskspråkiga delen av Österbotten i Finl. har också blivit representerad i de fall, där samband mellan mål på ömse sidor om Kvarken synts mig böra framhållas.

4. Ehuru det undersökta området enbart i Sverige utgör mer än ¼ av landets yta, är jag likväl fullt medveten om att många frågor lämnas obesvarade, så länge endast ett så begränsat geografiskt område behandlas. I något fall har därför också flyktig jämförelse gjorts inom större delen av nordiskt språkområde. Med den bredd detta arbete äger, har jag emellertid i allmänhet nödgats begränsa mig till ovan nämnda norrländska landbälte.

5. Materialet har i första hand excerperats ur ULMA:s sedessamlingar, typordlistor, frågelistsvar samt andra uppsatser och alster från undersökningsområdet samt ur norrländsk tryckt litteratur. Då detta visade sig icke tillnärmelsevis vara tillräckligt för avhandlingen, har jag själv insamlat en avsevärd del av det material, som här framlägges. Under för detta ändamål företagna upptecknings resor, har jag även sökt bedöma och granska karaktären av ULMA:s material från fall till fall. Under tiden fr. o. m. 1934 har jag således gjort upptecknings i 34 socknar i de tre nordligaste kustlandskapen samt i Lappland.

Vad de stora socknarna i det sistnämnda landskapet beträffar, har här redan, s. 23, omnämnts upptecknings arna på olika ställen i Jokkmokk. Även i Arvidsjaur ha sådana skett i såväl norra som södra delen av socknen. I Arjeplog har jag (i samband med arbeten för Svenska ortnamnsarkivets räkning) upptecknat eller jämfört redan kända belägg i varje by.

6. Hur önskvärt det än vore, medger inte utrymmet, att upplysning om upptecknaren el. insamlaren i varje enskilt fall lämnas, dock med undantag för de äldsta beläggen (från t. ex. Rietz), för vilka alltid redovisas. Vanligen ha icke heller sidhänvisning gjorts vid belägg, hämtade ur dialektavhandlingar från undersökningsområdet. Numera finnas för de flesta av dessa avhandlingar register på ULMA, till vilka här hänvisas.

Materialet är icke enhetligt, ej blott därför att det emanerar från olika upptecknare, utan även emedan det åskådliggör uttal och bruk under olika tidsavsnitt; tiden för upptecknings arnas tillkomst omfattar mer än ett halvt sekel, även om de äldsta ej medräknas. I en del fall har jag mig bekant, att en angiven form nu icke mer nyttjas, men att den varit i allmänt bruk för några

decennier sedan. Dessa omständigheter torde dock icke ha inverkat menligt på de allmänna slutsatserna i arbetet.

7. Beläggen har jag sökt återgiva så fullständigt och exakt som möjligt. Detta har likväl skett med viss urskillning. Uppenbart felaktiga belägg ha uteslutits, utan att detta omnämnts. Utelämnats ha också sådana, som ha stor likhet med redan från samma socken medtagna belägg.

I de fall, där »el. liknande, el. dyl.» anförts efter en uttalsform, menas i regel, att från någon eller några av de uppräknade socknarna andra belägg än de medtagna finnas, som sannolikt återge samma uttal, ehuru förutsättningarna för uppteckningarna varit olika. (Ett ord kan t. ex. endast finnas upptecknat i sammansättning). I varje fall ha dessa icke medtagna belägg fullständig eller stor likhet med det medtagna i den del av ordet, varom diskussionen rör sig.

Accenttecken (acc. 1) på enstaviga ord utsättes icke; således återges *bróŋ* med *broŋ*; icke heller halvlängd återges på något undantag när.

Vilken av beläggens böjningsformer, som i olika fall föreligger, anges icke, såvida detta ej har direkt betydelse för den utredning, vartill de höra.

8. Belägg ur Nordlanders Multråordbok återges med kursiv stil, likaså ex., angivande uttal ur Rietz' ordbok. Då tjockt l ur äldre arbeten har behövt återgivas, har detta vanligen skett med ļ (*l*).

Beträffande Rietz' material från Västerbotten vill jag påpeka, att det till största delen insamlats av prästen J. A. Linder och »tillhöra», enl. denne, »Skellefte socken, der jag sås. barn uppvexte . . . Åtskilliga tillhöra väl ock Ume, . . .» Detta skrev han 1859 vid 76 års ålder. Hans uppgifter företräda alltså språket under 1800-talets början. Det primärmaterial, som Linder lämnat Rietz, har jag excerperat. Härav har jag medtagit sådant, som synts mig ge upplysningar av intresse utöver vad Rietz' ordbok anför. I förvånansvärt många fall överensstämma Linders och Rietz' belägg från Vb. med våra dagars från södra delen av landskapet men ej med dem från Skellefteå. Huruvida vi här ha att göra med bevis om förskjutning av dialektgränser, låter sig icke avgöras, då det alltid är tänkbart, att de ord, det här är fråga om, även på Linders tid återgav sydvästerbottniskt mål (Umemål).

9. Med »Ume älvdal» el. »Umedalen» förstås i det följande ett tämligen enhetligt område, omfattande ej bara socknar omkring denna älv och dess biflod Vindelälven utan även Nordmaling, Bjurholm å ena sidan och Sävar å den andra. Även Unander[1] fann på sin tid detta område enhetligt.

Val av exempelord och gruppering.

10. Urvalet av i det följande behandlade ord har varit betingat av följande omständigheter. Materialet vill i första hand åskådliggöra Aplgmalets förhållande och släktskap med dialekter, från vilka influens direkt eller indirekt kan ha varit för handen. Ett ord med rikssprakliг karaktär kan vanligen icke visa mycket härav, och på de flesta av de behandlade orden har därför ställts som villkor, att de i Aplg skulle vara dialektala. Och för att de så mycket som möjligt skulle förråda sin egentliga hemort och den väg, efter vilken de inkommit, ha endast sådana ord medtagits, vilka icke haft enhetligt utseende inom hela undersökningsområdet. Vidare ha eftersträvats typord, som representera en större grupp, ehuru några icke torde fylla detta villkor.

Möjligheten att finna exempelord, som motsvara samtliga dessa krav, är begränsad. Icke minst har den omständigheten lagt hinder i vägen, att Aplgmålet är förhållandevis rikssprakligt och som dialekt icke rikt. Man får å andra sidan resa bestämda invändningar, ifall Wesséns yttrande i Våra folkmål, s. 37 f., skulle tillämpas i Aplgmålet. På nämnda ställe säges, att i svenska nybyggen i Lappl. talas ej dialekt i vanlig mening utan rspr. Ungefär detsamma framhålla Geijer och Pihl i art. Västerbotten i Nord. familjebok, 2 uppl. Många dialektala drag i Aplgmålet kunna vara både genomgripande, gamla och regelbundna. Så är fallet med apokoperingsreglerna, accent- och kvantitetsförhållandena m. m.

11. Antalet ord eller ordsammanställningar, som jag inom området samlat belägg på, uppgår till ett 170-tal. Bland dessa ha de i det följande behandlade 60-talet ord utvalts.

12. Då en viktig del av undersökningen går ut på att söka Aplgmålets moderdialekter, ha typorden i görligaste mån ordnats efter de influerande dialekternas geografiska läge. Jag har därvid

[1] Allmogemålet i södre delen af Vesterbottens län, s. I f.

gått från norr mot söder. Då likväl ett ord visat påverkan från mer än ett håll, har placeringen blivit något godtycklig. Så får Aplgs *flȯgo* 'fluga' närmast föras samman med sydnorrbottniskt *flȯgo*. Men genom sitt genus visar Aplgformen en klar och mycket viktig samhörighet med Ume älvdal.

13. Ljudutveckling i vanlig mening i ett nybyggarmål som Aplgmålet torde man icke få räkna med. Därtill har alltför kort tid stått till förfogande. I detta arbete rör sig därför också frågan genomgående i st. om lån och påverkan från olika håll.

Till diskussionen av exempelorden **simma**, **fluga** och **grubba** ha lagts längre och allmännare utredningar om kvantitet och accent, genusövergång bland gamla kortst. sv. fem. samt apokoperingsförhållanden. Dessa utredningar medtagas här först.

Till frågan om kvantitet och accent i komposita.

Inledande sammanfattning.

Undersökningsområdet har med hänsyn till kvantitets- och accentfrågor, som i det följande skola beröras, indelats i två från varandra mer eller mindre skarpt åtskilda grupper. Därvid omfattar grupp I (målen i) Nordmaling och Bjurholm i Ång., Örträsk, Lycksele, Sorsele och Aplg i Lappl.[1] samt dessutom Norrbotten så långt norrut, som vår undersökning sträcker sig. För denna grupp är kortstavighet i mer eller mindre framträdande form utmärkande. Till den andra gruppen höra (målen i) Västerbotten och Ångermanland (utom Nmal och Bjur).[2] Märk alltså, att liksom grupp I omfattar mål i från varandra skilda områden, är grupp II kluven i två delar av Nmal och Bjur. Denna senare grupp saknar genomgående kortstavighet. Då framdeles hänvisning sker till en av dessa grupper, är därmed i allmänhet endast sagt, att ifrågavarande egenhet företrädesvis är att söka inom gruppen; företeelsen behöver däremot icke vara påvisad från alla mål i gruppen. Indelningen kan ha större berättigande för vissa mal än för andra. Tydligast framträder kortstavigheten i södra Nb. (Pitemalet), minst skönjbar är den i Ör, Ly och Sor i Lappl.

Inledningsvis skall först en orientering ske i frågan om var bevarad kortstavighet allmänt finnes och var villkorlig, d. v. s. av ställning i upptakt betingad, kortstavighet (i typerna fara bort och harafot) är att söka samt hur accentförhallandena äro i dessa typer.

Därefter övergå vi till huvudfrågan, nämligen påvisandet av en korrespondens mellan dialektgrupp I och dialektgrupp II ifråga om typerna kokalv och sjögräs. Denna samhörighet består — som jag i tabeller s. 58 ff. visar — däri, att då dialektgrupp I

[1] Övriga Lapplandssocknar kunna i detta fall lämnas ur räkningen. Arvidsjaur (södra delen) och Malå höra dock till grupp II.

[2] Res i Ång. visar ofta stor likhet med grupp I.

har uttal av typen kŏkalv, då ha samma ord i grupp II uttal av typen kôkalv, samt då grupp I har uttal av typen sjŏgrās, då har grupp II uttal av typen sjögrās.

Kortstavighet i enstavig förled på vokal i sammansättningar förekommer endast inom dialektgrupp I. Anledningen till kortstavigheten bör då rimligtvis vara att söka i analogipåverkan från andra ord med kortstavighet. Möjligen kan förkortning enl. Bugge, Kock m. fl. ha skett redan i fornspråket.

Vad åter anledningen till akut accent på ko- i typen kokalv beträffar, har jag refererat Kocks åsikt om akut acc. i hiatus samt akut acc. på grund av sammansättning av typen hus it > huset. Jag tar icke ställning till dessa Kocks hypoteser. Endast det må anmärkas, att de tillsammans te sig så vida, att alltför mycket material kan placeras in under dem. De i det följande anförda beläggen låta sig också lätt inordnas, och de vederlägga följaktligen på intet sätt Kocks gamla regler.

På den ovan omnämnda regeln om korrespondens mellan dialektgrupp I och dialektgrupp II följer en diskussion, som utmynnar i att uttalet sjŏgrās av allt att döma är primärt till uttalet sjŏgrās. Utvecklingen synes höra samman med och rent av vara en följd av kortstavighetens försvinnande först i isolerade ord och sedan även i ord och leder i upptakt (typerna fara bort och harafot).

Områden för gammal bevarad kortstavighet.

Som lämplig inledning kunna vi först behandla verbet simma.

Utgå vi från fornspråkets kortstaviga form — dialekternas behandling av ordet tvingar oss nästan överallt att så göra — se vi, att förlängning inträtt efter de undersökta landskapens hela kuststräcka med undantag för Nordmaling och Piteå, där kortstavighet bibehållits. Men denna förlängning har inom olika områden gått olika vägar; kuststräckan kan därför indelas i sex olika delar, av vilka emellertid den första och den fjärde, den andra och den femte, den tredje och den sjätte (räknat från söder mot norr) helt motsvara varandra. Vi kunna därför beteckna de olika delarna med a, b, c, A, B, C. Den första delen, a, omfattar hela Angermanland utom Nmal och utmärkes av kort rotvokal och lang intervokalisk konsonant, vilket vi sedan komma

att finna vara kännetecknande även för A. I Ång. ha således GmråBotNätraSid *sìma*, Sid även *sàma*, Bjå *sìmɔ*, NoraNråAnTre *sàma* el. dyl., Ull *sàm(a)*, ArGru *sèma*. Men Nmal och Bjur, som få representera delen b, ha *sàma*, fast även *sàma* finns där. Nästa del är c, som vid kusten endast företrädes av Säv, men som sträcker sig langt in i landet. Här är det rotstavelsens vokal, som förlängts, *sèma*. Dock finnes i Säv även *sèma*.[1] Inom A, som vid kusten omfattar socknarna Bgd, Nys, Btr, Löv, Sk och Bsk, ha vi åter lang intervokalisk konsonant, *sàma* ~ *-ɔ-*. Widm., 1860, har *sämma* (Nys).[2] Därefter kommer södra Nb., som alltså är delen B, med *sèma* el. dyl. (Pit, Htl). Omedelbart norr om området för denna kortstaviga form finna vi — som ifråga om Nmal — en form med lång rotvokal, *sāma* (NLul = C). Också NLul har alternativt *sàma*. Detta uttal har sedan införts till östra Jokkmokk, *sā(ɛ)ma*. Vad övriga socknar inne i landet beträffar, finna vi som väntat Sk-formen *sàma* i Jörn samt i Nsj; vidare i Malå, *sèma*, samt i både södra och norra Ajaur, men Aplg har *sèma* och ansluter sig därigenom till socknarna vid Umeälven; ty Sor har detta uttal enligt två belägg liksom Ly, Vän och Dfs (*sāma* o. dyl.).

Hur bör sedan denna sistnämnda form anses ha uppstått? Att tänka sig utvecklingen ĭ > ī > ē torde vara orimligt, då målen knappast kunna uppvisa parallellfall till övergangen ī > ē. Däremot visa de alla exempel på hur ĭ övergått till ĕ (*ɛ*). Så har säkert skett även i detta fall (tilljämning). Därefter har en fördelning i utvecklingen inträtt, så att vissa socknar fått konsonanten m förlängd, under det i andra rotvokalen förlängts.

Kvantitet i typerna fara bort och harafot.

Beträffande kortstavighet i dessa landskap, säger Seth Larsson (Subst.-böjn., s. 18), att denna förekommer »i Nmal, ej i det övriga Vb., men i hela Nb., ibland även i enstaviga ord». Vad nu Nmal (och Bjur) angår, finnes där otvivelaktigt kortstavighet, ehuru den ej är särskilt framträdande. Således har jag vid uppteckningar där vid många tillfällen hört gamla kortstaviga ord

[1] Se även Hesselman, Skiss öfver nysv. kvantitetsutveckling, S. o. S. 1, s. 20.

[2] Ant., s. 62.

i lexikaliskt uttal förlängas, liksom även i sammanhängande tal. Detta är däremot inte fallet med Piteå, där gamla kortstaviga ord genomgående ha sin kortstavighet bevarad. Men gå vi sedan längre norrut, till NLul, är återigen kortstaviga heten vanligtvis försvunnen. Redan vad simma beträffar, har, som vi sågo, rotvokalen förlängts, och därmed föreligger icke längre kortstavighet. Andra ex. hämtade från samma socken visa samma sak: *fa̗ːra* 'fara', *la̗ːva* 'leva', *ʤʒa̗ːra* 'göra', *stʂa̗ːla* 'stjäla', *ta̗ːga* 'taga', *ma̗ːla* 'mala'. Visserligen kan det i NLul heta t. ex. *fa̗ːra a̗t* 'fara efter', *våra góo fø̗r* 'kunna, orka', men här står ordet i upptakt, vilket högst väsentligt ändrar kortstavighetens räckvidd, såsom framgår av det följande.

Denna villkorliga kortstavighet, som är mycket vanlig såväl i dialekter som i rspr[1], finns även i Aplg. Man säger således *sema úht* 'simma ut', *fara bórt* 'fara bort', *leva óm* 'leva om, föra oväsen', *koma hém* 'komma hem', *jøra bort o èhta* 'göra bort (= göra undan) att äta' men *eta óp* 'äta upp', *mana pá* 'mana på, skynda på'.

I de trakter, där kortstavighet förekommer i isolerade ord, finns den givetvis även i upptakt. Ex. (från Nmal) *skrapa hóp* 'skrapa ihop', *fara né* 'fara ned', *dem ska fåra dán* 'de skola fara dädan', *før o våra flút* 'för att vara flink', *hon tálta úmːa* 'hon berättade det', *da an ska máta efrán saːma* 'då man skall mäta det ifrån sig', *réva sán bòksan* 'rivit sönder byxorna', *våra sa gá* 'kunna gå'; från Htl: *hava déːt* 'lägga dit'.

I grupp I — även i mål, där kortstavighet i isolerade ord är försvunnen — påträffar man alltså ofta bevarad kortstavighet på grund av att ifrågavarande ord stå i upptakt. I många fall äger detta rum i sådana konstruktioner, där kortstavighet i upptakt även finns i rspr.

I övriga Ång. och Vb. (grupp II) är sådan upptaktsställning ovanlig; ifrågavarande ord äro där betonade och långstaviga. Ex. från Jörn: *tàlta óm a* 'berätta det', *ha ja òlik opa ʤʒàːtɪŋa ó om vàra jìftɪ* 'det är ock olika med getingarnas giftighet', *ha a àlra vòrə gát jar* 'ingen har gått här', *ha hál a vàra dàlrt om na vìrka* 'det håller på att vara ont om virke', *fa du hàva óp* 'får du häva upp', *màkas a̗t dá* 'maka åt

[1] Jfr t. ex. Kock, Sv. akc. I: 104: »*Undan* föregås ofta af ett akcentlöst verb (*fără, gå, tăgă undan* ...).»

dig, flytta dig', *dem hàva nítn̥* 'de ha nit(en), ivern'. På en grammofonskiva (nr 367) i ULMA, intalad i Löv[1] i Vb., heter det: *je kan tàka óm̥ en hìstóri* 'jag kan tala om en historia', *fàra àŋ(n)eŋ nedi ò̱ge* 'fara agnar(na) ned i ögat'. Vidare kan anföras: *dem ha fỳri jòra he* 'de ha börjat göra det' (Löv), *fákfʂe fàra vak rédn̥* 'folk(et) börjar bli rädd honom' (Malå), *du jet mɛ̃ŋa på dam* 'du måste mana på dem' (Arnäs).

Det ligger väl i sakens natur, att även i grupp II ifrågavarande upptakt med åtföljande kortstavighet någon gång förekommer. Så heter det på ovannämnda skiva från Löv: *se int kwŋ̀na skul fara gà tóm̥* 'så inte kvarnen skulle börja gå tom', *men se fór e fara vák* 'men så började det (börja) varda'. Dessutom har jag från Jörn funnit följande: *dem fara vàra fʂwá ár* 'de börja bli två år', *fraísta vara ve lìte réd̥* 'frosten äro vi föga rädda'. Men detta är undantag.

Beträffande långst. verb, se s. 46.

Här intresserar oss också en stor mängd andra ord, nämligen komposita, vars första led utgöres av ett gammalt kortstavigt ord, typen harafot. I dessa sammansättningar har första leden icke apokoperats, och kortstavighet bibehålles i vissa mål, under det i andra längd inträtt. Som är att vänta, är den geografiska utbredningen av kortstavighet i komposita i stort sett lika den med fristaende kortstaviga ord i upptakt; förekommer alltså i grupp I. Men ifråga om typen harafot är motsättningen mellan de olika dialektgrupperna mera klar och undantagslös, om man bortser från Ör, Ly och Sor.

I nordligaste Ang. heter det *bakefjék* 'brödspade' (Bjur), *hagastér* 'gärdsgårdsstör' (Hörn), *kákestáp* 'redskap att nagga kakor med' (Nmal), *neverfía* 'brädan ytterst på ett tak' (Nmal), *étaróŋ* 'kvissla' (Nmal). Från Nb. ha vi *védafʂísta* 'vedlådan' (Piteå), *gapahás* 'gaphals' (NLul), *bakobóok* 'bakbord' (NLul), *harajákta* 'harjakten' (NLul), *kakobýit* 'kakbit' (NLul), *káratrág* 'större tråg' (NLul), *vágasfʂíl* 'vägskäl' (Råneå), *vagakáŋt* 'vägkant' (Edef). Aplg har *háraföht* 'harfot', *hágastór* 'stolpe i gärdsgård', *bákoból* 'bakbord', *kákobíht* 'kakbit', *vágafél* 'vägskäl'.

I Västerbotten däremot (i grupp II) ha vi följande ex. på ifrågavarande typord: *vèabék* 'vedbörda' (Säv), *màgahóv* 'förstånd att inte överlasta sin mage med för mycket mat' (Vän), *màgafár*

[1] Enl. transskription av fil. mag. G. Holm, s. 8, 15, 16, 34.

'diarré' (Bgd), *mà̯galɨ̯s* 'lös i magen' (Nys), *vè̯abá̯ɫ* 'vedbörda' (Sk). Från Jörn (Vb.) kan anföras: *lè̯guʂá̯ɫ* 'liggande säd', *ná̯vafýɪl̯* 'handfull', *rè̯gatú̯v* 'stora, upptill tjocka tuvor', *gà̯raí̯l* 'plötsligt uppträdande regnby, blåst', *hæ̀rahɨ̯ɪ̯vá̯ŋ* 'en slags mossa', *kɨ̯kubró̯* 'mört, hårt bröd', *kà̯rafǽɫ* 'avtrycket av en karlsko'. Och längre inne i landet, såväl vid Umeälven som vid Skellefteälven, ha vi liknande exempel: *gà̯pafý̯r* 'knuthag i lada' (Dfs), *hà̯ramam̯* 'harmamma' (Ör), *gà̯pahá̯ʂ* 'gaphals' (Ly), *vè̯abá̯ɫ* 'vedbörda' (Nsj), *hà̯gastó̯r* 'stolpe i gärdsgård' (Sor). De tre nyssnämnda lappländska socknarna visa i dessa fall alltså överensstämmelse med grupp II.

Den övervägande del av Ångermanland, som hör till grupp II, ger en liknande bild. I södra delen av landskapet har på en del ställen förra ledens andra vokal försvagats, men synkope har vanligen ej inträtt. Därigenom bli förhållandena här fullt jämförbara med dem i de nordligare landskapen. Ex.: *hà̯gátró̯ə* 'gärdselstör', *bà̯kɛ́ɔm* 'bakugn', *kà̯kɛspá̯a* 'kakspaden', *sè̯lapín̯* 'selpinne', *væ̀gakɫɨ̯ba* 'vägklubba' (Nora), *sé̯lakró̯k* 'selkrok', *gà̯padór* 'skrikig, pratsam person', *ʄʂè̯rɛlóp̯* 'gräshoppa, eg. tjärloppa', *væ̀gaʂé̯ɫ* 'vägskäl' (Arnäs), *sè̯lákró̯ʄʂən* 'selkrok' (Nrå), *skà̯rasnó̯* 'skarsnö' (Nätra), *hà̯gaskɨ̯t̯* 'del i gärdsgård' (Gru), *hà̯gastó̯r* 'stolpe i gärdsgård' (Multrå). Från Resele kan anföras: *gá̯patrás̯t* 'skrikhals', *há̯gastó̯* 'stöd i gärdsgård', *ká̯kəsnól̯* 'rundel, utskuren ur en kaka', *sé̯lapín̯* 'selpinne', *ská̯kafá̯r* 'rädd för skaklar', *há̯rafó̯tn* 'hartassen', *ʄʂá̯rɛgád̯* 'en klump av fet ved, rik på tjära'. Undantag fr. Res: *bó̯kəʄʂárɪŋ* 'hjälpgumma vid bakning', från Bjå: *ʄʂǽrəgád̯* 'tjärigt parti i torrfura'.

Kvantitet i gamla långstaviga ord, svarande mot typerna fara bort och harafot.

Hittills har jag avsiktligt medtagit endast sådana ex., där första leden utgjorts av ett gammalt kortstavigt ord. Ifråga om ett isolerat verb, som står i upptakt, är det nödvändigt, att det i fornspråket var kortstavigt, ty var det långstavigt har det i hela området med undantag av större delen av Ång. drabbats av apokope, varefter rotstavelsen kvarstått som lång. Ex.: *skrì̯v óp̯* 'skriva upp' (Aplg). Se vidare s. 118 f., där en mängd belägg på kläcka upp medtagits. Men gäller det sammansatta ord, är det

icke nödvändigt, att första leden i fornspråket var kortstavig; vissa dialekter kunna ha kortstavighet (i sammansatta ord), ehuru fornspråket icke hade sadan (i motsvarande fristående ord). Att dessa dialekter äro just de, som hade den förut beskrivna villkorliga kortstavigheten bevarad, är lättbegripligt. Härpå kunna följande exempel nämnas: *sonavẹ́re* 'sunnanvinden' (Edefors), *fjǽlıŋskár* 'fjärdingsman' (Aplg), *fʂælıŋskwálər* 'käringprat' (Aplg). Utanför grupp I har jag icke funnit ex. på denna sak. Så har Vb. *fjɛ̆̀ɫıŋsḳár* 'fjärdingsman' (Nys). Från Ång. kan anföras *snɛ́ṯərbær* 'hjortron' (Dal).

Vilka ord är det alltså, som, då de stå som första led i sammansättning, i dialektgrupp I kunna ha kortstavigt uttal?

Först och främst, som av det föregående framgått, tvåstaviga i fornspråket kortstaviga ord. Men dessutom ibland sådana gamla långstaviga, vilka lätt kunna uttalas kortstavigt. I Aplg heter det således *snotərkárt* 'hjortronkart' men *sùṉavǽr* 'sunnanvind', medan som vi sago, Edefors hade *sonavẹ́re*. Möjligen har Aplg sålunda här en mindre långt gående kortstavighetstendens än Edefors, och över huvud kan man på detta sätt i olika dialekter gradera denna tendens.

Här må tilläggas, att denna förlust av kvantitet drabbar även tvåstaviga ord, vilka fristaende ha längd på andra stavelsen. Ex.: *pakẹ́ht* 'paket' men *pakethóḷar* 'pakethållare' (Aplg), *turistsǽŋər* 'turistsängar' (Nmal), *pəʂọ́n* 'person' men *pəʂonbíḷ* 'personbil' (Aplg).

Accentförhållandena i typerna fara bort och harafot

a) i dialektgrupp I, b) i dialektgrupp II.

Då vi i det föregående (s. 44 f.) funnit kortstavighet i upptakt, har det kortstaviga ordet oftast saknat huvudton, vilken i stället legat på följande ord. Detta ger ifrågavarande mål (grupp I) en säregen satsbetoning i motsats till andra mål (grupp II). Ex.: mȧna på′ men mā̀na på.[1] Samma inverkan på talets rytm

[1] Man får icke vänta, att i alla uppteckningar i grupp I finna accentueringen mana pā′. Ty om för samma uttal beteckningen mȧna pā̀ användes, är ju detta även riktigt, i det fall hänsyn endast tagits till det enskilda ordet mana. Upptecknarna förefalla dock vanligen mer ha tagit sikte på satsaccentuering än ordaccentuering i hithörande typ.

har uttal av typen harafot. Att vi i området för kortstavighet i denna typ (= grupp I) vanligen skola finna huvudtrycket ligga på andra leden ger det föregående anledning att vänta. Detta är också allmänt fallet enl. vad ex. s. 45 visade.[1] I grupp II däremot ligger nästan genomgående huvudaccenten på förra leden utom i vissa mål i Ång., där fortis kan ligga på senare leden. Märk att vi i Res f. ö. hade *bǫ́kəʈʂárɪɣ*, d. v. s. första stavelsen saknar hellängd. Res får därigenom likhet med dialektgrupp I.

I fråga om huvudaccentens läge, kan jag alltså icke oreserverat biträda H. Geijer och Carin Pihl i artikeln Västerbotten i Nordisk Familjebok, 2 uppl., där det heter: »Bland konservativa drag, som äro utmärkande för ångermanländskan och västerbottniskan gemensamt, kunna framhållas: 1) huvudaccent på senare sammansättningsled . . . . Detta kan i allmänhet icke gälla Vb. och, som nyss nämndes, icke heller hela Ång. vad typen harafot angår. Jfr f. ö. vad Geijer och Zetterholm anföra i inledningen till Multråordboken: »Om accentueringen av sammansatta ord i Multråmålet är att anmärka, att huvudtryckets plats i många fall är svår att bestämma. Man befinner sig ofta i tvekan mellan grav huvudaccent på första leden, med kraftigt bitryck på andra leden, och akut huvudaccent på andra leden med kraftigt bitryck på första leden. Accenten kan också göra intryck av att vara ungefär lika stark på båda . . . I ord med tvåstavig första led hör slutledsaccentuering mera hemma, t. ex. bɒkebǿɫ 'bakbord', rakaknív 'rakkniv'». I Multrå kan dock fortis tydligen även ligga på förra leden såsom vårt ovan anförda ex. *hà̱gastǿ̱r* visade.[2]

Även ett gammalt långstavigt subst., som ingått som första

[1] Ett motsatt förhållande råder i Vaagaamålet i Norge (enl. Amund B. Larsen i Festskr. till Torp, s. 41 f.). Där förekommer andraledsbetoning vid tvåstavig första led, då denna sistnämnda leds första stavelse är lång och andra stavelsen har vokalen ə. Larsen ansluter sig till Helga Horne, som anser att det vid andraledsbetoning vid tvåstavig första led har eftersträvats något som liknar balansen mellan två korta stavelser: andra led har fått huvudtryck och längd för att uppväga att första leden hade störst ljudmassa.

[2] Enl. vad Geijer personligen meddelat mig, har han i Resele ofta ställts inför samma svårighet beträffande accentueringen som i Multrå. I en uppsats från Sidensjö av Hans Söderberg (ULMA, acc. 2646: 9, s. 3) heter det, att norr om Skuleskogen (Sid, Skorped, Nätra) betonas ex.: *hà̱gabáɫk* men söder därom, i Vib och Ull, ex. *pɣ̀sàgɣ̀ɓ̱ɑ*. Ovan hade vi dock *skà̱rasnǿ̱* från Nätra.

led i en sammansättning, kunde i grupp I enl. ex. s. 47 förkortas. Ifråga om dessa ex. böra vi alltså tänka oss, att de förlorat både sin dynamiska accent och sin kvantitet (vare sig nu dessa två ting äro identiska eller icke; jfr S. o. S., årg. 3—5[1]). Att den accent, som därvid gått förlorad, är grav och icke akut huvudaccent kunna vi sluta därav, att dessa ord, då de stå fristående, och accenten således ej påverkats av sammansättningen, ha denna accent. Vi konstatera detta nu, emedan vi sedan skola finna, att det motsvarar relationen sjögrā́s (i grupp I): sjȍgrā̄s (i grupp II).

Då dessa långstaviga subst. som första led i komposita förlorat sin kvantitet och huvudaccent i grupp I, vill man gärna däri se en analogipåverkan från typen harafot.

Förlusten av huvudtryck drabbar även tvåstaviga ord, vilka fristående ha huvudtryck på andra stavelsen: pakethållare m. fl. (se s. 47).

Korrespondens mellan dialektgrupper i ord med enstavig första led.

Grupp I: sjŏgrā́s: kŏ́kalv.

Grupp II: sjȍgrā̄s: kŏ́kalv.

Anmärkningar.

Är det fråga om ett enstavigt ord, vilket som första led ingått i sammansättning med ett annat ord, kan även då kortstavighet i grupp I förekomma, t. ex. *kókálv* 'kokalv', *føgrǽs* 'sjögräs' (Aplg). Det förra exemplet har akut huvudtryck på kort första led. I fortsättningen skola vi något utförligare diskutera anledningen till denna accent, såväl då kortstavighet förekommer som då denna led har längd. Vad det senare ordet, *føgrǽs*, angår, ställas vi inför fragan, varför accenten här vilar på efterleden, samt hur detta ord ter sig i grupp II (och ibland i grupp I), där första leden är lång. Den akuta accenten och kortstavighet äro frågor, som slutgiltigt måhända inte kunna lösas. Vi ha emellertid här ett nytt material, som något kan belysa dessa frågor. Det är därför påkallat, att detta material inordnas under de regler och hypoteser, som redan finnas, eller om detta inte later sig göra, att nya regler sökas.

[1] Inlägg av Kallstenius, Meyer, Pipping och Rosengren.

Här skall dock först göras en inventering av det viktigaste av det hittills kända hithörande materialet från andra håll. Jag vill emellertid förutskicka, att jag ingenstädes inom nordiskt språkområde funnit en samlad framställning om en sådan korrespondens mellan olika dialekter eller dialektgrupper ifraga om typerna **kokalv** och **sjögräs**, som den vi ha i Norrland. Redan vad uttalstypen **kókalv** angår, förekommer den endast sporadiskt. Möjligheten att utanför vårt undersökningsområde påvisa här berörda inbördes samband dialekter emellan torde därför vara starkt begränsad.

Det följande materialet, hämtat utanför området, medtages här för att visa, att vi mångenstädes i Norden finna typer, som i vissa avseenden svara mot de norrländska, vilka vi sedan närmare skola behandla. Det är säkert möjligt, att framdra väsentligt mer material ur »främmande» mål än det jag i det följande refererar. Det som här framlagts må likväl vara nog; dels ämnar jag icke bygga några allmänna slutsatser på detta jämförelsestoff, och dels kan det vara svårt att i varje enskilt fall utan djupundersökning avgöra, huruvida olika paträffade typer verkligen motsvara någon av typerna **kokalv** och **sjögräs** i vårt område.

Material utanför undersökningsområdet.

I Värmländska Bärgslagsmålets ljudlära, s. 53, uppställer Kallstenius följande regel: »Om ett ord, som isolerat ändas på akut huvudtonig vokal, ingår i sammansättning eller ordfogning med ett följande, som börjar med konsonant, förkortas den långa vokalen, utan att konsonanten förlänges, varigenom resultatet blir kort huvudtonig stavelse». Sedan anför förf. en del ex. som *kóbą̀n* 'koband', *lóbŏs* 'lodbössa'. Det framgår av dessa exempel, att det är i dialektens uttal, ej i den riks- eller fornspråkliga ortografien, som förf. menar att första leden, isolerad, skall ändas på vokal. Men även med denna inskränkning är den uppställda regeln icke allmänt giltig för förf.:s material. S. 142 anför förf. sex ex. på fä-, där detta ord som första led i sammansättning har bibehållit sin längd. Ytterligare ett sådant ex. på fä- finnes s. 101. Vidare träffa vi s. 119 *smàsą̀kər* 'småsaker' samt s. 52 *skòmą̀kər* 'skomakare'. Dessa undantag kunna möjligen förklaras i likhet med *kòrómp* 'korumpa' och *mètájən* 'med-

tagen', § 179, med att i södra delen av häradet — Färnebo — enligt samma § akut accent tenderar att i sådana ord övergå till grav, vilken accent måhända fordrar längd. De exempel, som överensstämma med den s. 53 nämnda regeln, har förf. sammanfört i en grupp, och deras egenskaper i målet tyckas heller icke ha givit anledning till någon indelning i olika grupper. Dessa omständigheter synas tyda på att materialet för detta problem i Värmland varit utsatt för en mer eller mindre långt fortskriden utjämning.

I Dalmålet I: 60, säger Levander inledande, att synnerligen vanligt är i Dalmalet, »att ett ords kortstavighet framträder särskilt tydligt, då ordet står som första led i en sammansättning». Det är i synnerhet märkligt, fortsätter sedan Levander s. 64, att i de ifråga om accent och kvantitet mera konservativa bygderna enstaviga ord på vokal få denna förkortad. Ex.: grå̋-fugäḷ 'gråsparv', knī̋-skå̄ḷ 'knäskål', bū́-föra 'flytta', skō̋-sōḷa 'skosula', fä́-budene 'fäbodarna'. Mest konsekvent märker man denna egenhet i Älvdalen. Men villkoret för att i Älvdalen förkortning skall äga rum är att sammansättningen har jämviktsaccent. Har första leden däremot akut accent, uteblir förkortningen i nämnda socken. Så långt Levander. Men av nyss nämnda exempel liksom av andra, hämtade från andra socknar än Älvdalen, kan man se, att i Dalmålet även vid akut accent vokalen är kort.

Sedan har Levander även vidrört frågan om orsaken till vokalkortheten. Han påpekar, att ord av ifrågavarande typ äro kortstaviga och få jämviktsaccent, då de äro försedda med ändelse, ex. knĭ̋ni. Vidare göras vi uppmärksamma på att dessa ord i de fall, då långstaviga och kortstaviga ord ha olika ändelsevokaler, ofta sluta sig till de kortstaviga, ex. dat. skōnum 'skon', ʃō̄num 'sjön', (jfr smēnum 'smeden', vīum 'vägen'; langstaviga ha nämligen -am i dat.). Pa grund härav vill nu Levander mena, att enstaviga ord på vokal i forndalskan känts som kortstaviga, vilket haft vokalens förkortning till följd. Detta antagande, vilket synes visa influens från Bugge och Kock, återkomma vi sedan till (s. 64 ff.).

Även i Fasterna kan man enligt Tiselius[1] skönja en likartad företeelse. Här vilar dock icke huvudaccent på första leden, om denna är kort, ex. *lágą́ḷ* 'lagård', *pábrą́* 'arv'. I andra mindre

[1] Fasternamålet, s. 23 ff.

vanliga komposita, där betydelsen av förleden är fullt klar, och där denna är bruklig som fristående ord, får den starkt bitryck samt bibehåller sin längd, ex. *lágǿlv* 'ladugolv', *tråbåor* 'trådsliten', *bröfȫda* 'brödföda'. Dock även i andra fall: *fåfǟŋ* 'fåfäng'. Här är emellertid trycket på första leden så stark, att Tiselius tvekat mellan beteckningssätten ˊ ˊ, ˋ ˊ och ˋ ˋ. Icke heller i Skuttunge[1] bär första leden i ord av denna typ huvudtryck, då stavelsen är kort, ex. *frukǿst* 'frukost', *gudōtər* 'guddotter', *lagål* 'lagård', *morōt* 'morot', *stydōtər* 'styvdotter', *tafāt* 'tafatt'. Som vi se, ligger därför fortis närmare ordets slut än vad fallet är i rspr. I en del ord torde det vara uppenbart, att accenten flyttats från ordets första led mot slutet, således en utveckling, motsatt den vi annars äro vana iakttaga i rspr och dialekter. Så har det från mlt. stammande frukost inlånats med fortis på penultima, såsom ännu accentueras i svenskt rspr. Men Skuttunge har, som vi sågo, *frukǿst*. Till accentförflyttning i ord av denna typ återkommer jag sedan (s. 68 ff.).

Likartat är i detta avseende Vätömålet[2], där vi finna *frukúst* 'frukost', *gufår* 'gudfader', *morōt* 'morot'. Och över huvud har Uppland gott om exempel på accentuering av denna typ. Ty enligt Grip[3] förekommer den jämväl i Jumkil, Björklinge, Viksta, Tierp m. fl. socknar.

I Jämtland visar materialet motsättningar de olika dialekterna emellan. Således heter det i Berg *kùdrǟft* 'boskapshjord', med längd och grav accent på penultima, i Frostviken ligger däremot huvudtonen på ultima i *kudŷŋŋ* 'kospillning' och *kobó(o)s* 'kobås', medan Lit kan ha längd och akut accent på förleden i *kūrus* liksom Revsund i *skóhǟla*, vilket ord dock även kan heta *skohǟla* 'hylla för skor'. Andra ex. från Jämtland: *brøgǿm* 'brudgum', *pöhǟŋŋ* 'påhäng', *söbǿttn* 'sjöbotten' men *bröllop* 'bröllop' (Frostviken), *fèlå* 'låda för skedar' (Lit).

En blick på Nederkalixmålet säger oss, att accenten där gärna kommit att ligga på senare leden, ex. *knusnǻln* 'knäskålen', *fatǻ* 'kreatursväg'. Även subst. *elénd(e)* 'elände' är här typiskt.

Ortnamnen ha i denna fråga sin stora betydelse. Icke sällan lägga vi märke till hur i ortnamn, där första leden slutar på vokal, denna får akut accent. Detta är sålunda i viss mån fallet

[1] Grip, Skuttungemålets ljudl., s. 33 f. [2] Schagerström, Vätömålet, s. 44.
[3] A. a., s. 34.

med ortnamn i Bullarens härad.[1] Förf. säger, att »det är svårt här finna någon regel för tillhörigheten till den ena eller andra accenttypen. Det ser dock ut som om förleder på *-u̯*, *-u̯u* visade särskilt stark benägenhet för akut acc. (*Bró-*, *Frú-*)». Drougge har även ex. på efterledsbetoning (a. a., s. 346 ff.). Han visar därvid, att de flesta ex. äro av typen Ådålet eller typen Grimå'sen, »m. a. o. förhåller det sig så att i nutida uttal antingen f. leden slutar på vok., eller s. leden börjar med vok. och f. leden slutar på *en* kons. . . .» Drougge påpekar även, att man för att första motsättningen mellan t. ex. bru(d)gå'va och brù(d)färd (Sörbygden) med ovanstående regel måste kombinera den av Beckman, Arkiv 15: 86, angående betoningen av komposita i fvnord. formulerade satsen: »Vid olika stavelseantal hos ssgslederna får den längre leden, vid samma stavelseantal får förleden huvudtonen». Ett sådant villkor för efterledsbetoning behöver man icke uppställa inom vårt norrländska område.

Även annorstädes kunna ortnamn av liknande typ uppletas. Kanske gäller det saledes eller har det gällt i Bjärka-Säby[2] att ortnamn med (enstavig) första led på vokal företrädesvis stå med akut acc. på denna led. Härför talar namn på bro- (s. 56), rå- (s. 259). Märk likväl, att akut acc. även annars står: bränn- (s. 63), mårds- (s. 224), mörk- (s. 227). F. ö. ha här namn på å- (s. 455) och små- (s. 296) icke acc. 1.[3] Här kan även inskjutas ett omnämnande av Magnus Olsen[4] i uppsatsen om ortnamnet Skjeberg. Förf. menar, att namnet är kommet av Skjalfberg. Sedan detta ord utvecklat sig till Skjeberg har det fått akut accent på första leden på grund av analogi efter namn som Rjástadir (utt. rå'ssta). Mot antagandet av analogi, som synes mig betänkligt, talar den omständigheten, att den stora massan av norska ord ha grav, icke akut accent. I allmänhet måste vi därför räkna med att analogien verkar för grav accent och att ord eller ortnamn, som få akut accent, göra detta trots analogipåverkan. Till ortnamn, som ligga inom området för vår undersökning, komma vi sedan (s. 58 ff.).

[1] Drougge, Ortn. i Bullarens härad, s. 339.

[2] Natan Lindqvist, Bjärka-Säby ortnamn.

[3] I en proseminarieuppsats, Namn på berg och höjder i Överluleå socken, s. VI, av Gunnar Pellijeff heter det att i denna socken ha ifrågavarande ortnamn akut accent på första leden, då denna slutar på lång vokal.

[4] N. o. B. 1914, s. 249 f.

En intressant regel framhåller Magnus Olsen i Hedenske kultminder (s. 33). Sammansatta ord, som ha acc. 1, uppvisa en ursprunglig trestavig form (d. v. s. ett kompositum, vars första led är tvåstavig), Klǽbu < Kleppabú, Há̜land < Hávaland. Denna regel har likväl enl. M. Olsen, a. st., väckt kritik och torde ha undantag. Hj. Falk och A. Torp ha sålunda gjort gällande, att denna regel har att konkurrera med en annan, nämligen just den vi nu sett många exempel på: sammansatta ord med vokaliskt utljudande första led ha ofta accent 1 på denna.

Från Danmark anför Peder Jacobsen[1] några exempel, där första leden av en el. annan anledning är kort. Först upptar han då ord, där första leden slutar på vokal: *knæskal* 'knäskål', *træške* 'träsked', *snefö̜w* 'snöyra', *trefùwə* 'träfot', *grøsporə* 'gråsparv', *smæstæjn* 'småsten'. Här kan även det negativa prefixet u- förkortas: *uløgə* 'olycka'.

Enl. Gid. Danell[2] förekommer i Nuckö förkortning i ord av hithörande typ: *bru-kœrar* 'brudkörare', *sku-pœr* 'skopar', *du-hus* 'duvslag', *stu-ask* 'stuguask'.

Slå vi upp A. O. Freudenthal, Vörå̜målet, s. 64, hitta vi såväl *blå̜bær* som *blåbær* 'blåbär'.

I sin undersökning om Vaagaamålet i Norge[3] framhåller Helga Horne, att i detta mål de flesta sammansättningar med enstavig första led nu ha huvudtonen på denna, som fallet är i norskan i allmänhet, isynnerhet om första leden är lång, *blǻbær* m. fl.

Emellertid finnes i detta mål, fortsätter Horne, en mindre grupp sammansättningar, som ha huvudtonen på andra leden; första ledens vokal har då förkortats, om den ursprungligen var lång; en utljudande konsonant har gärna fallit bort, om följande led börjar med konsonant: sko-byǵde m. fl.

Ifråga om betoning på andra led, nämner Amund B. Larsen i Festskr. till Torp, s. 36 ff., hur i Norge på olika områden betoning på andra led förekommer såväl då första leden är enstavig (och slutar på vok. el. kons.) som då denna led är tvåstavig. Horne och Larsen ha dock i dessa arbeten icke anfört något ex. av typen kókalv (d. v. s. akut acc. på kort enstavig förled på vokal).

[1] Mundarten i Flemløse sogn, s. 100. [2] Nuckömålet, s. 123.
[3] Bidr. t. nord. fil. av stud. ved Krist. univers., III: 10.

Förhållandena inom undersökningsområdet.

Då vi i landets fyra nordligaste landskap på olika från varandra geografiskt vitt skilda områden påträffa sammansättning med enstavig första led, ha vi ett rikligt material och ursprungliga förhållanden att göra med. Vad Norrlandsmålen beträffar, är där den av Kallstenius uppställda regeln både för trång och för vid; fastän det oftast är fallet, är det icke nödvändigt, att det enstaviga ord, som i sammansättning är kort, isolerat eller ens i sammansättning ändas på vokal i dialekternas uttal. Å andra sidan saknas, som förut nämnts, i en del ord såväl intensitet som kvantitet på första leden. Det är med utgångspunkt från detta sistnämnda förhållande som jag indelar hithörande norrländska material i två grupper: 1) typen **kokalv**, där akut huvudton ligger på kort el. lång första led, och 2) typen **sjögräs**, där andra leden har huvudton vid kort första led, men där första leden har grav huvudton, då denna första led är lång.

Det kan ha sin risk att för mycket lita på uppteckningar, då det gäller ord av dessa typer och första leden är kort. Ty ehuru de erfarenheter, jag gjort isynnerhet av Aplgmålet, icke ger mig anledning att ansluta mig till Erik Rosengrens mening om att dynamisk accent och kvantitet skulle vara identiska, visar dock diskussionen om denna prosodiska fråga, vilka svårigheter en uppteckнare kan ha inför sådana ord. Och jag tror Rosengren har goda skäl, då han i Språk och Stil, årgång 3, s. 39, säger, att många skola vara osäkra, om man talar om stavelse med huvudton, fast stavelsen är kort. Det framgår bl. a. därav, att jag själv i Aplg upptecknat *kókálv* 'kokalv', medan på ULMA finnes en annan uppgift av en annan uppteckнare från samma socken, som har *kokálv*. Att jag väljer det förstnämnda beteckningssättet, beror på att jag vill utmärka den tydligt hörbara accentskillnaden mellan t. ex. *kókálv* och *føgrȩ́s* 'sjögräs'. Och det är på denna skillnad jag bygger min åsikt om intensitetsförhållandena i detta fall. Jag lämnar frågan öppen, om det akuta accenttecknet har lika stort berättigande i *kókálv* som i t. ex. *bę́na* 'benen' (Aplg), men jag konstaterar, att även om så icke är fallet, har det förstnämnda ordet alls icke samma betoning som *føgrȩ́s*.

På fyra av de följande sidorna har jag upprättat två tablåer,

visande olika belägg på dels typen **kokalv** och dels typen **sjögräs**. Till den förra typen föras de ord, som, antingen första leden är kort eller icke, ha akut huvudtryck på denna. Om i något fall ett ord uppträder med accent 1 i somliga dialekter men med accent 2 i andra, har ordet medtagits under den rubrik, dit majoriteten av exemplen hör. Någon tvekan har emellertid knappast rått, då dialekterna nästan alltid visat samma tendens. Även några ord, där första leden slutar på konsonant ha medtagits.

Vi kasta en blick på schemat **kokalv** (s. 58 f.). Där finnas upptagna en del exempelord och ortnamn, vars första led är **blå-**, **bo-**, **hå-**, **ko-**, **lod-**, **rå-**, **sko-**, **å-** eller **ö-**. Beläggen ha med hänsyn till första stavelsens kvantitet fördelats under tre rubriker: 1) vanligen kortstavighet, 2) ibland lång-, ibland kortstavighet och 3) långstavighet. Under första rubriken medtages Nb. samt Aplg, på vilka ställen kortstavighet är regel med få undantag. Under andra rubriken ha sammanförts Nordmaling, Bjurholm, Örträsk, Lycksele och Sorsele. I dessa socknar råder, vilket även framgår av schemat **sjögräs** (s. 60 f.), vacklande kvantitetsförhållanden.[1] Men i övriga Västerbottens- och Angermanlandsdialekter, rubrik 3, påträffar man alltid långstavighet. (Resele visar dock här som ifråga om något enstaka ex. av typen **harafot**, s. 46, undantag.) Rubrikerna 1) och 2) ovan motsvara dialektgrupp I, 3) svarar mot dialektgrupp II.

a) Samtliga ord med förleden **blå-** ha som gemensam egenskap, att denna led har accent 1, vare sig kortstavighet föreligger eller icke. Edefors har dock även ex. med fortis på senare

[1] Liksom här numer gammal kortstavighet ej är allmänt bevarad, vilket den tydligen till helt nyligen varit, åtminstone i Nmal (jfr s. 43 f.). Se också Seth Larsson (Västerbotten 1927, s. 121): I Nordmaling få »sammansatta ord av typen *brödbit* samma betoning som ordet *kanón*, alltså tonvikten på senare stavelsen. Detta gäller en mängd ord t. ex. *barfot, barnfödd, brädslag, frukost, fåfäng, hushåll, hösudd, kattunge, körlag, odygdig, påfordra, skidpar, spädkalv, sötost, träpinne, vanartig, vidlyftig.* — I de övriga socknarna norr om Nordmaling uttalas dylika ord oftast med samma accent som 'tala' (d. v. s. grav) men med stark biton på senare leden, i en del fall med samma accent som 'talet' (d. v. s. akut) men med stark biton på senare leden».

Larssons ex. **kanon** är ju av typen **sjögräs** (⏑ ⏒). De av honom här uppräknade orden ha icke heller av mig påträffats med uttal som i typen **kokalv** (⏒ ⏑).

leden. Och kortstavighet ha vi i hela Nb. och Aplg. Däremot icke i två belägg från Nmal liksom heller icke i Ör, Ly och Sor. Övriga Västerbottens- och Ångermanlandsdialekter ha här som alltid längd.

b) Ex. med förleden bo- visa icke samma regelbundenhet. Av de langstaviga beläggen ha fem akut och två grav accent. Kortstavig form ha vi endast belagd från Aplg.

c) hå- i 'håband, vidja om åran vid årtull' har överallt akut accent, därav i Aplg med kortstavighet.

d) ko-. Denna förled är rikligare belagd än de föregående. På de ställen, där kortstavighet finnes i dialektord, d. v. s. i grupp I, ha vi accent 1 på första leden; Ör har alternativt huvudton på andra leden. Nmal visar i ett fall lång första led och har på denna accent 2. Vb. och Ång. ha i övrigt lång vokal med accent 1, utom Arnäs och Sk samt alternativt Vän, där accenten är grav.

I ortnamn har Piteå enl. uppteckning av västerbottningen B. Nygren: *kà̯ubá̯sn̥ ~ kobá̯sn̥* 'kobåsen' (bås är m.), *koó̯moi̯rfʂø̯n*, *kámói̯ra*. Nmal har *kó̯-* liksom Vb.

e) lod-. Även här finna vi någon vacklan. Nb. har icke kort första led utan diftong. Acc. 1 utom i ett belägg från NLul, där f. ö. -d icke fallit. Men Aplg har *lóbós̯*. I Vb., där vokalen är lång, ha vi alla belägg utom ett med accent 1.

f) sko-. Nb. liksom Ly, Sor och Aplg i Lappl. ha förkortad vokal med accent 1. Nmal har vokalen kort, men huvudton ligger ibland på andra leden. I Bjurholm kvarstår huvudton (accent 1) på första leden, som kan vara såväl kort som lång. Vb. har allmänt lång första led och acc. 1.

Ortnamnen på rå-, å- och ö- ha acc. 1; kortstavighet i Aplg.

Innan vi vidare diskutera de olika här medtagna formerna, skola vi göra en jämförelse med nästa schema, typen sjögräs. Jag har här medtagit ex. med förlederna brud-, bröd-, bråd-, fä-, gud-, katt-, la- (i lagrann), sjö-, snö-, sked-, styv-, tråd-, trä(d)-.

Gemensamt för samtliga belägg på denna tablå är att de icke ha accent 1 på första leden (utom 3 st. från NLul med bråd-). Det gäller som regel, att i Vb. och Ång. har lång första led grav huvudton, medan denna led saknar huvudton, där kortstavighet finnes.

Typen **kol**

	Dialektgrupp I			
	Vanligen kortstavighet			Il ibland
	Lule älvdal	Södra Norrbotten	Arjeplog	Sorsele, Lyck Örträsk
a)	*bɫábɛ́r* NLulÖLulEdef, *bɫábɛr*, *bɫáháʂ* NLul, *bɫabɛ́ra*, *bɫanǽgæɫ* Edef	*bɫábɛ́ra* HtlPitNfjÄby	*blábǽr*, *blámjǿλk*	*bɫáhaŋʂ* Ö *bɫábɛr* Ly
b)			*bógál*	
c)			*hábánd*	
d)	*kápíʂ* NLul, *kábás* NLul ÖLulEdef	*kóbás* PitNfjÄby, *kóbɑ̀s* Htl	*kóbás* *kórómp*	*kobás* Ör, *kóbás* ÖrLy
e)	*lòodbǿʂ* NLul, *lóo̯bǿʂ* ÖLulEdef	*lóo̯bǿʂ* HtlPitNfjÄby	*lóbǿʂ*	*lóbýʂ* Ly, *lóbýʂ* Sor
f)	*skárɛm* NLul, *skábɒ̀t* ÖLulEdef	*skóbánd* HtlPitNfj	*skóbánd*	*skóbán* Ly
Ortnamn	*rábærɪɛ*, *ábærɪɛ* ÖLul	*koómoɪrfʂǿr*, *kámóɪra*, *kàubɑ̀sn̥* ~ *kobɑ́sn̥*, *ámóɪra* Pit, *bɫóbæʂbǽrɟɛ* Äby	*óbérgɛ*	

– eller ⌐ –).

…g-, …vighet	Dialektgrupp II Långstavighet	
Nordmaling Bjurholm	Övriga Ångermanlandsdialekter	Övriga Västerbottensdialekter
ľábẹ́r NmalBjur, *ľám̄jöľk* Nmal	*bľạ́sýŋ* Ar, *blạ̊'snạ̊l* Ar, *bľạ́bær* Nora	*bľạ́bẹ́r* Sk, *bľạ́mjöľka* Säv
	bọ́spạ́g Ar, *bọ̀márʃa* Bot	*bọ̀gạ́ľ* Vän, *bọ́gạ́ľ* NsjNys
	hå'ban Ar, *hạ́bạn* Nora	*hạ́ban* Dfs
…ọ̀fø Nmal, *…óbạ́s* NmalBjur	*kọ́kæ̀ľr* Dor, *kọ́lạ́r* Bot, *kọ́æ̀mbarə* Nora, *kọ́rompa* Fjällsjö, *kọ́rụs, kọ̀jẹ́v* Ar	*kọ̀rájan* Sk, *kọ̀jẹ́v, kọ́jẹ́v* Vän, *kọ́mẹ́ita* Säv, *kọ́fø* BgdNsj, *kọ́rạ́* Vän
		lọ́bọ́s, lọ̀fórm Säv, *lọ́bọ́s* BgdNysLövBtrSkNsj
…konạ́ľ, …kobạ́na, …korẹ́ma Nmal, *…kọ́fọ́rɨ* Bjur *…kọ́bạ́n* NmalBjur		*skọ́mạ́kar* Vän, *skọ́mạ́kaŋ* BgdNys, *skọ́bạ́n* SkBgdNysLöv
…ọ́myren, …ľbarja Nmal	*bọ́lána, ạ́móna* Nora	*bọ́mira, kọ́dʒæ̀ľa, ạ́lia* Sk, *bľạ́lia* Dfs, *kọ́ʃận* Dfs

	Dialektgrupp I			
	Vanligen kortstavighet			Ib ibland
	Lule älvdal	Södra Norrbotten	Arjeplog	Sorsele, Lyck Örträsk
	brȧogóm NLulÖLulEdef	*brugóm* PitHtlNfjÄby	*brulóp*	*brugúm* So *brølóp* Ör, *brølóp* Ly
	bráfil, *brábýzt* NLul		*brønág*	
	brábȧr, *bráməta*, *brávȧkst*, *brábȧr*, *fȧtȧ* NLul			
	gúmóor NLul	*gufȧr* Edef		*gudȯtær* L
				katȯgl Ör, *kȧtȯgæl* Ly
			lagrán	
	søfȯgæl Edef, *sýblȧot*, *sýfȯgal* NLul		*søblȯht*	
	snýdrýzv, *snýgób* NLul, *søødrȯyv* ÖLulEdef	*snødrézv* PitHtlNfjÄby	*søødrív*	*søødrív* Ly *snȯdrív* So
			støfár	*styfáɳ* Ly
		traȧt Råneå	*trarúl*	
	tráslág, *trákág* NLul, *trábóyt* NLulÖLulEdef	*trabézt* PitHtlNfjÄby	*trabíht*	*trabít* Ly, *trȧbít* Sor
Ortnamn	*søbárɳa* ÖLul	*fȯvíka* ~ *fovíka* Äby		

⸗ eller ⸗ –).

g-, vighet	Dialektgrupp II	
	Långstavighet	
Nordmaling Bjurholm	Övriga Ångermanlandsdialekter	Övriga Västerbottensdialekter
rugúm̱ NmalBjur	*brò̱lɛ́p̱* Dor	*brù̱góm̱* Ajaur, *brù̱gúm̱* Sor, *brù̱góm̱* LövSk
rø̱nag̱ Bjur	*brɵ́bí̱t*, *brɵ̆nág̱* Res	*brø̱nág̱* Sor, *brø̱nág̱* Löv, *brø̱ɛ́m̱ɛŋ* Ajaur
	brà̱tyḵt Ar	*brà̱bɛ́r* Sk, *brà̱bɛ́r* Nsj
	fè̱tɛ́ An, *fè̱tɛ́* Ar	*fè̱bɔ́m* Nys, *fè̱gɛ́ɫ* Malå
	gufɛ́r Res, *gɛ̀fɛ́ŋ* Nora	*gù̱fɛ́r* Sk
	kàṯɵ́gɛɫ An	*ɧàṯɵ́gɛɫ* Vän
ɪgráṉt Bjur	*là̱gráṉ* An, *là̱graṉ* Ar	
	ʃò̱fɛ́gəɫ Nora, *ʂø̱bɭɛ̆́t* Gru	*ʃø̱bɫóm̱ɛŋ* Nsj, *ʃøfɛ̆́gɛɫ* Nys
nødrí̱v Nmal *ŋødrí̱v* Bjur		*sŋɟø̱trámpɛŋ* Bsk
ɛ̀kɫɛ̆́van Nmal	*ʃí̱kɫɔ́va* Res	*ʂè̱kɫɛ́va* Vän, *ʃè̱kɫɛ́ra* LövSkNsj
	stỳ̱fɛ́ŋ Gru, *ʃý̱fɛ́r* Res *stỳ̱mɔ́r* Ar.	*ʃù̱fɛ́dɛŋ* Bsk
	trɑ̱ɑ̀snɛ́ḻ An, *trɑ̀rúḻ* Nora *trɛ́nýst* Res	
ɛbí̱t NmalBjur	*trè̱vrí̱* Ar, *trè̱pɫɔ́ga* Nrå, *trè̱kɛ́rɟ* Gru, *trè̱vrí̱l* Nora	
ɟɛ́ɛ̀la . fl. med *ʃɛ̆́-*; ndra med *ʃǿ̱-* Nmal		*ʃɔ́mí̱ra* Sk, *ʃøbɛ́rɟɛ*, andra med *ʃø̱-* Dfs

Man frågar sig nu först vad anledningen kan vara, att typen kokalv merendels har akut accent, medan sjögräs har grav.

Det är uppenbart, att vi här ha att göra med ex. på en sak, varom Kock talar i Die alt- und neuschw. acc., s. 60 f.: »Mehrere composita (juxtapositionen) der nord. sprachen verwenden die acc. 1, weil das erste juxtapositionsglied ein zweisilbler mit hiatus und der acc. 1 war, z. b. schw. *trä*^{1}*gård* 'garten' < *trē*^{1}*a garþer* (*trē*^{1}*a* gen. pl. zu *trǣ* 'baum'), dän. *ko*^{1}*stald* 'kuhstall' < *kō*^{1}*a stallr* (*kō*^{1}*a* gen. pl. zu *kō* 'kuh').»

Till denna slutsats har Kock kommit, emedan han menar, att annars vissa ljudförändringar icke kunna förklaras. Sålunda skulle, anser han, övergången fīande > fiende, flȳande > flyende icke ha skett, om icke accent 1 hade legat på första stavelsen och följaktligen levissimus på andra. Stöd för denna teori säger sig Kock finna i Västmanlands- och Västerbottensdialekter (jfr J. V. Lindgren, Btr. gr., s. 26), där part. på -ande ha acc. 1 på rotvokalen. Danskans accentförhållanden tala, enl. Kock, likaledes för samma sak, »aber nach den dänischen grammatikern herrscht ziemlich grosses schwanken bei deren acc.». Också i Solör i Norge ha verb i pres. part. acc. 1. Därav vill Kock sluta, att fsv. och fisl. haft acc. 1 i motsvarande fall (s. 59).

Även uttal av räkneord ge enligt Kock ex. på att rotstavelse i hiatus haft acc. 1 i fornspråket. I Sydskåne, Halland, Västergötland och Västerbotten samt i Selbu i Norge föreligga nämligen mer eller mindre fullständiga belägg på att sjunde, nionde och tionde uttalas med acc. 1. »Hieraus darf geschlossen werden, dass *tīu*, *nīu*, *tīundi*, *nīundi* in der alten sprache die acc. 1 hatten.»

Å schemat kokalv låta sig ex. med ko- och sko- förklaras efter Kocks ovannämnda antagande. Att vi här ha acc. 1 kommer sig således av att fornspråkets första led var *koa- resp. *skoa-. Då sålunda rotvokalen stod i hiatus, fick den acc. 1. Och denna accent bibehölls även sedan ordet ingick som första led i kompositum.

En annan förklaring måste emellertid tillgripas för ex. med blå-. Här kan inflikas, att vi i fall som dessa, där accenten är akut, icke äro berättigade antaga analogipåverkan, ty denna verkar givetvis från akut mot grav accent, eftersom den senare är

ojämförligt vanligare i svenskan. Kock[1] antar, att sådana komposita som detta på blå- utvecklats ur två fristående ord: blåbär < blå bär, där det första ordet haft acc. 1, medan det senare varit accentlöst eller haft svag semifortis eller levior. Här gäller alltså (sasom Kock anför i Sv. akc. I: 75 f.) samma förhållande, som gjort, att vi fått huset, mannen. Orsaken till acc. 1 i dessa fall är, enl. Kock, den, att på tidigare stadium den postpositiva artikeln var ett självständigt ord (hus it) och att akut acc. använts redan innan artikeln vuxit samman med substantivet till ett ord.

På detta sätt skulle tydligen enl. Kock, utom ex. med blå-, även våra sammansättningar med bo-, hå-, rå-, å- och ö- kunna förklaras.

Den sistnämnda förklaringen bör också kunna tillämpas på lod-. Men här få vi dessutom betänka, att lod- i t. ex. lodbössa är lån från mlty., och den akuta accenten kan därför möjligen härröra från denna utländska härkomst. Jfr Kock, Sv. akc. II: 132 ff.

Gå vi sedan till schemat sjögräs, ha de här upptagna ex., som nämnts, grav huvudaccent på första leden, där denna är lång, men accentlöshet eller biton, där kortstavighet är för handen (utom ex. med bråd- i NLul).

I denna förteckning finnas en del förleder, på vilka vi kunde vänta att finna acc. 1, t. ex. fä-, sjö- och snö-. Här har säkerligen grav accent inträtt genom analogi med den överväldigande mängden av komposita med denna accent. Det är emellertid anmärkningsvärt, att även i dessa fall finnes samma direkta motsvarighet mellan mål, där första leden är lång och dem, där den är kort (⌣ – och ⌣ ⌣) som den vi finna i andra ord av typen sjögräs.

Vi äro därmed framme vid frågan om varför kortstavighet här föreligger.

Nu äro dessa enstaviga ord korta, då de stå som första led i komposita, i stort sett på samma orter, där kortstavighet finnes i a) fristående ord i upptakt och b) komposita med gammalt kortstavigt ord som första led, d. v. s. i dialektgrupp I. Det måste här vara fråga om analogiinflytande.

[1] Sv. akc. II: 114 ff.; Arkiv 14: 218.

Emellertid kan förkortning eller tendens till sådan i en stavelse som ko- möjligen spåras redan i fornspråket. Enligt vad Bugge i Nogle bidrag til det norröne sprogs og den norröne digtnings historie, hentede fra verslæren [1] gjort gällande, kan lång rotvokal i hiatus i isländsk poesi ofta brukas som kort. Bugge har här hänvisat till Snorres Háttatal 72, där första stavelsen i gloa och roa använts som kort.[2] Detsamma är fallet i Málsháttakvæði[3], där i búa, fúa, snúi, trúi, trúa, snúa första stavelsen fått gälla som kort. Även i ljóðaháttr förekommer samma metriska egenhet; i den versrad i ljóðaháttr, som har allitteration för sig själv, har vanligtvis näst sista stavelsen huvudtryck. I regel är denna stavelse kort. Och som kort gäller här ursprungligen lång vokal i hiatus. Vidare påpekar Bugge, att företeelsen med lång vokal i hiatus, brukad som kort, har analogi i många andra språk. På grund av detta sistnämnda förhållande antager Kock,[4] att lång vokal i denna ställning också i prosatalet kunde bli kort. Vidare borde vad som gäller isländska uttalet kunna tillämpas på andra nordiska språk. Och sålunda skulle vi komma fram till slutsatsen, att antepenultima i ett ord som koöga uttalas kort.

I våra sammanställningar finnas emellertid många ord, där förkortning inträtt, ehuru hiatus aldrig kan ha varit för handen, t. ex. blåbär, brödbit, gudmor, snödriva. Och i Aplg förkortas t. o. m. ett ord som smör i smörbytta (*smørbýt*). Efter vad vi hittills ha oss bekant om förkortning, äro vi nödsakade antaga, att analogi i sådana fall föreligger. Denna kan alltså ha verkat från flera håll: 1) kortstavighet i upptakt (typen fara bort), 2) komposita med första led kortstavig (typ harafot) och slutligen 3) event. från sådana ord med enstavig första led i hiatus, som undergått förkortning redan i fornspråket.

Hoffory[5] har med skärpa vänt sig mot denna sistnämnda teori: »Das Theorem von der Verkürzung eines langen Vokals

[1] I Beretning om forhandlingerne på det første nordiske filologmøde, utg. av Ludv. Wimmer, s. 142 ff.

[2] Enl. F. Jónssons utgåva Edda Snorra Sturlusonar 1931, s. 245.

[3] F. Jónsson: Den norsk-isl. Skjaldedigtn. 2: B, s. 138 ff.

[4] Sv. akc. II: 150. Att förkortning i hiatus förekommit, ha även Konr. Gislason, Ad. Noreen, Jón Þorkelsson och Sieverz antagit (enl. Beckman, Arkiv 15. 87 .

[5] Gött. gel. Anz. 1888: 5, s. 155.

vor einem andern Vokal beruht auf der Voraussetzung, dass man in der altnordischen Grammatik wie zwischen langen und kurzen Vokalen so auch zwischen langen und kurzen Silben zu unterscheiden habe. Aber die Grammatik selbst lehrt auf das Deutlichste, dass diese Voraussetzung eine irrige ist. Nicht zwischen langen und kurzen, sondern zwischen schweren und leichten Silben unterscheidet die altnordische Sprache. Die schwere Silbe enthält entweder einen kurzen Vokal mit mehreren nachfolgenden Konsonanten oder einen langen Vokal, resp. Diphtong, mit einem (oder mehreren) nachfolgenden Konsonanten. Die Leichte Silbe dagegen enthält entweder einen kurzen Vokal mit einem nachfolgenden Konsonanten oder einen langen Vokal ohne nachfolgenden Konsonanten. So ist die Wurzelsilbe schwer in Wörtern wie *komb-a, erf-a* oder *óp-a, ól-a*, leicht dagegen nicht nur in *dæl-ja, vak-ja, þrym-ja*, sondern auch in *dý-ja, hlý-ja, hey-ja*. — — — Demselben Unterschied wie in der Grammatik begegnen wir auch in der Metrik. — — — Niemals ist aber der lange Wurzelvokal in *trúa, gróa* und ähnlichen Formen kurz geworden, sondern hat stets seine ursprüngliche Quantität beibehalten: die Wurzelsilbe war leicht, der Wurzelvokal aber lang».

J. V. Lindgren ansluter sig till denna Hofforys teori[1] och anser det bevisat, att kort vokal här ej kan ha varit för handen. Och han framhåller, att bland den avsevärda mängd exempel han anför och bland de ex., som Kock har, finns knappt ett enda med kort vokal i kompositionsfogen. Det sistnämnda uttalandet förefaller mig emellertid högst märkligt med tanke på den stora mängd exempel, som vi nu känna till. Tydligt är, att varken Kock eller Lindgren haft full vetskap om de ångermanländska, norrbottniska och lappländska förhållanden liksom ej heller det hithörande material, som vi förut funnit på flera andra ställen på nordiskt språkområde. Då sedan Kock skrev sin Die alt- und neuschw. acc., förbigick han frågan om förkortningens nödvändighet för acc. 1, som han förfäktade i Sv. akc. II: 149 f.

Vårt material talar i varje fall icke emot Kocks och Bugges teori, medan det inte är uteslutet, att det talar mot Hofforys,

[1] Btr. gr., s. 37 f. Så göra även Wadstein och Beckman. (Arkiv 15: 87.

och det kan måhända vara skäl att allt fort räkna med förkortning redan i fornspråket.[1]

En följdföreteelse av nämnda förhållanden är, att i dialekter, där den enstaviga första leden är kort och saknar tryck, är dess vokal lättare utsatt för kvalitetsförskjutningar än annorstädes. Så påträffar man labialisering av e till ö, om labial konsonant följer omedelbart efter eller om nästa stavelse innehåller ö eller u. Ex.: *jøvǫ́r* 'gevär' (Aplg) men *jìrǫr* (Btr), *bøhǫ́r* 'behöva' (Aplg) men *bèhǫ́v* (Sk), *krøbǫ̀s* 'takås' (Aplg) men *krùbǫ̀s* (Sk).

Förändring av vokalkvaliteten skulle möjligen kunna ge en god ledtråd i studiet av ovan omnämnda problem om antagen förkortning i fornspråket. Här må dock påpekas, att en kvalitetsförskjutning av vokalen i första leden i t. ex. **koöga**, där betydelsen av denna led är fullt tydlig, självfallet skulle hindras genom analogi med det isolerade ordet **ko**, som icke förkortats och därigenom icke fått sin vokals kvalitet förändrad. Av samma anledning behöver man kanske icke vänta gräärla för gråärla, även om vokalen i gra- förkortats just i denna sammansättning. Stod bara innebörden av första leden klar, så ändrade sig helt visst kvaliteten i sammansättningsleden med kvaliteten i det isolerade ordet. Ortnamnen skulle sannolikt här kunna ge oss goda anvisningar. Jag lämnar dock med det anförda frågan om tidig förkortning öppen. Antingen svaret på den är Kocks och Bugges eller Hofforys, ändras icke de allmänna slutsatserna i denna undersökning. Endast ett mindre betydelsefullt stöd för resonemanget berövas oss, därest tidig förkortning icke förekommit i våra fall.

Tillämpning på utanför undersökningsområdet funnet material.

I vilken omfattning kan då vår förklaring av förkortningen tillämpas på motsvarande problem i andra svenska dialekter?

Vad Värmland beträffar, lyckas detta endast till en del. Här har nämligen i sammansättningar, där första leden består av ett gammalt kortstavigt ord, detta apokoperats, och den kvarstående första stavelsen förlängts, ex. *hàrmȳnt* 'harmynt'. Och ännu mindre finnes kortstavighet bevarad i isolerade ord.

Men som tidigare omnämnts, är uppenbarligen i Värmland kort första led i typen **koband** icke allmän. Uttalet av denna

[1] Jfr även Levander, Dalmålet I: 64.

stavelse är — enligt uppfattning, som jag kom till vid samtal med tvenne Rämensbor — kanske heller icke så kort och intensivt som i t. ex. Aplgmålet. Man skulle härav kunna sluta, att företeelsen är en rest av en tidigare mera omfattande grupp.

Emellertid föreligger ju möjlighet av förkortning i hiatus på tidigt stadium. Utgår man endast från den, är det måhända icke ägnat att förvåna, att förkortning i Värmland icke är mera omfattande än den är.

Dalmålet visar i det stora hela en likadan kortstavighetstendens, som den vi påträffat i vissa norrländska dialekter. I Dalmålet kvarstår f. ö. kortstavighet även i fristående ord. Att den då också gör det i sammansättningar är självklart. Dessutom har här apokope av första leden i typen harafot icke inträtt. Således kan från Dalmålet hämtas[1]: stūgu-tāk 'stugtak', håro-stēk 'hårstek', hårå-ull 'hårull', grävu-skafft 'grävskaft', flụgu-pisska 'flugsmälla', sēlå-krōk 'selkrok', wīdå-skāl 'vedskjul'. Motsvarande blir förhållandet, då ett gammalt kortstavigt verb står proklitiskt, exempelvis före ett adverb, och därigenom kommer i upptakt: *kųmųm-įęm ɪ mòrgų* 'vi komma hem i morgon', *kumo ɪhág* 'komma ihåg', *dæm a fær-fýre* 'de ha råkat få barn, eg.: de ha farit före'. Förefintligheten av dessa ordtyper utgör, enligt vår tidigare diskussion, en förutsättning för att enstaviga ord på vokal skola vara kortstaviga, då de stå som första led i sammansättning. Denna kortstavighet är också för handen i Dalmålet. Vid sidan av Norrlandsmålen är, som vi sett, Dalmålet det, där kortstavighet rikligast kunnat beläggas.

I Fasterna, Skuttunge och andra Upplandsmål ha vi även funnit kortstavighet i enstaviga ord som första sammansättningsled, ehuru i ringa omfattning. Kortstavighet är här (liksom i rspr) icke bevarad annat än i upptakt. Ex. från Fasterna: *færa-út* 'fara ut', *aga-ín* 'gärdsla in', *kara-úna* 'sopa bort'. Och från Skuttunge: *gnaga-ár* 'gnagt av', *gnaga-sej-ín* 'gnaga sig in', *lęva-út* (ngn) 'överleva (ngn)'. Gäller det däremot komposita med i fornspråket kortstavig första led, blir förhållandet ett annat. Tvåstaviga ord förlora här ändelsevokalen, varefter den första stavelsen får längd, ex.: *sàlkrók* 'selkrok' m. fl. på sel-, *tșæ̀rbǫ́stə* 'tjärborste', *tșæ̀rvéd* 'tjärved' (Skuttunge), *kaksup* 'kak-(bröd-)sup' (Frötuna, Estuna,

[1] Levander, Dalmålet I: 66.

Malsta, Odensala). Denna ordtyp kan alltså analogiskt inte ha verkat förkortning.

De jämtländska målen sakna på något undantag när kortstavighet, även i sammansättningar: *mà̱gastárk* 'hårdsmält, eg. magstark', *rà̱gatú̱ra* 'tuva på sank myr' (Berg), *bá̱kɒbó̱ɫ* 'bakbord', *má̱gɒpáɽɒ* 'magont' (Lit), *fɫɒ̱̆gɯmá̱tɒn* 'gift åt flugor', *mà̱gahó̱v* 'måttfullhet ifråga om mat' (Revsund), *mɒ̱̆gahó̱v* (Ström), *fá̱rɒ-á̱t* 'bära sig åt' (Lit), *fɒ̱̆rɒ pá̱* 'coire' (Ström), *hɒn tɒ̱̆ɫa tí̱ dɪn* 'han påtalade det'. Kortstavighet står dock i *fòro óm* 'fara om' (Frostviken).

Kasta vi en blick även på Nederkalixmålet, så är där kortstavighet så allmän, att den givetvis är lätt att finna även i de ställningar, som nu intressera oss. Här må endast nämnas: *bókutrá̱* 'baktråg', *váasʈʂíl* 'vägskäl', *tóɫas-vá* 'talas vid'.

Det vill alltså synas som om bevarad kortstavighet i typerna fara bort och harafot även utanför undersökningsområdet medför rikligare belägg på kortstavighet i typerna kokalv och sjögräs.

Diskussion om antagen förflyttning av huvudaccenten till ordets början och anledningen härtill.

Vi ha sett, att formen ⏑ ⏒ i dialektgrupp I svarar mot ⏓ – i grupp II, medan ⏑́ – svarar mot ⏒ –. Detta inbjuder till diskussion om hur sambandet bör tänkas.

De två uttalen sjö̆grā́s : sjö̀grā̄s samt kṓkalv : kṓkalv ha säkerligen icke existerat vid sidan av varandra mer än från en relativt sen tidpunkt. Före denna tid måste vi av allt att döma räkna med ett i de båda dialektgrupperna likartat uttal. Hur har då detta uttal varit beskaffat ifråga om kvantitet och accent? Vi ha tre möjligheter att räkna med. Antingen har ⏓ – resp. ⏒ – övergått till ⏑ ⏒ resp. ⏑́ – eller också har utvecklingen gått i rakt motsatt riktning. Slutligen kunna de båda nuvarande uttalstyperna ha utvecklats ur numera utdöda typer.

Hålla vi oss till den första möjligheten, måste vi alltså antaga, att typen sjö̀grā̄s övergått till sjö̆grā́s. Vad huvudaccenten beträffar, skulle den alltså ha flyttats mot ordets slut. Denna möjlighet är för ett visst enstaka ord icke utesluten, men gäller det som här en hel ordgrupp, blir antagandet a priori betänkligt. Allmänt känt är ju, att fortis annars under de senaste århun-

dradena flyttats mot ordets början.[1] Just denna omständighet kommer att tala för den andra möjligheten (sjögräs > sjögrās), i vilket fall alltså dialekter med fortis på ultima stå på ett primärt stadium i förhållande till dem med fortis på penultima. En utveckling sjögrās till sjögräs låter sig f. ö. omöjligen förenas med vad vi i det föregående funnit, nämligen att bevarad kortstavighet (i typerna fara bort och harafot) i allmänhet är villkoret för belägg på formen sjögrás. Detta sistnämnda måste rimligtvis innebära, att där fara och hara- förlängts, där har också penultima i sjögräs förlängts.

J. V. Lindgren[2] har en som det synes mig tilltalande diskussion om uppkomsten av nsv. accentueringen av adv. bakom. Den passar direkt in på vår frågeställning, och jag skall därför referera den. Här må inskjutas, att jag i mina tillägg till diskussionen om detta ord åsyftar det fristående ordet bakom, ej det, som ofta blir obetonat i upptakt. Så har sannolikt också Lindgren tänkt sig förhållandet.

Villkoret för acc. 2 på penultima i detta ord anser Lindgren vara att ultima för en tid haft starkare accent än penultima. Accentförflyttningen skulle alltså ha skett på följande sätt: bák óm > bàk óm > bàkóm (fattat som sammansatt) > bàkóm. Och Lindgren vill sluta, att accent 2 i sammansatta ord väsentligen utgår från ord med fortis på senare kompositionsleden. »Har förra kompositionsleden haft fortis, behåller sammansättningen dess aksent, vare sig den varit aks. 1 eller aks. 2.» För sin mening finner Lindgren stöd däri, att i enkla ord acc. 2 med fortis + stark semifortis utgår från äldre slutbetoning. Härigenom får man en analogi *kàvalbró*, *ànswár*: *fìén*, *pàpér*, *kwàrtér*, *sìdér*, rspr pàviljóng, kàrnevál = äldre kavlabró, anzwár: äldre fiænde, pappér, kwartér, rspr cedéra, paviljóng, karnevál. Fortis i äldre och nyare nordiska språk vilar enl. Lindgren synnerligen ofta på senare leden. Den från denna accentuering härrörande acc. 2 blir då också så vanlig som den nu verkligen är. Vidare stöder sig Lindgren därpå, att en del sammansättningar, som nu ha acc. 1 på förra leden, redan i samnordisk tid haft

[1] Se t. ex. Kock, Sv. akc. II: 247; Arn. Nordling, Fortisbetoningens orsaker och läge i sv. sammansättningar (Stud. i nord. fil. 14). Jfr även Ralf Saxén, Finska lånord i östsv. dial., s. 19 f.

[2] Btr. gr., s. 39.

huvudaccenten på denna led. Sannolikt utgår då även övriga ord med acc. 1 från denna äldre accentuering.

Vi återgå till ordet bakom. Dess uttal i rspr är nu bàkom, vilket enligt Lindgren är ett sekundärt stadium till ett tidigare bakóm. Detta uttal (*bakóm*) är just vad Arjeplog (alternativt) nu har, liksom Aplg har *knasnól* 'knäskål' mot rspr:s knåskål och Btr:s *knèsnál*. Uttalet av adv. bakom skulle alltså i Aplg, enl. den slutsats, som Lindgren kommer till, stå på ett tidigare stadium än i rspr. Detsamma är väl säkerligen fallet med fiende och papper, som i Btr heter *fiạn*, *pàpér*, och som således vad huvudaccentens läge beträffar överensstämmer med rspr, men som i Aplg heter *fiánd*, *papér*, vilket, åtminstone vad det senare beträffar, motsvarar äldre svenskt språkbruk.

Lindgren nämner icke, hur han tänker sig kvantiteten i penultima i bakom, medan ordet ännu hade acc. 1 på ultima. Mig synes, att man här måste räkna med kortstavighet. Ty längd på förra leden med acc. 1 på senare torde väl icke vara att räkna med. Det förefaller därmed vara all sannolikhet för att övergången bákóm > bàkóm skulle ha skett i samband med förlängning av första leden; således (samtidigt) en kvantitets- och accentförändring. Accentförskjutningen har konstaterats vara en ej bara i Norrland utan även i övriga Sverige allmänt förekommande företeelse under de senaste århundradena. Detsamma gäller kortstavighetens försvinnande. Vad våra exempel beträffar, synes mycket tala för antagandet, att långstavighetens inträdande i ett ord som bakom medfört accentförflyttning till ordets början. Detsamma kan då också ha gällt typen sjögräs. Härav skulle då den slutsatsen kunna dras, att accentförskjutningen intimt hör ihop med och rent av är en följd av den gamla kortstavighetens försvinnande.

Detta låter sig också väl förenas med vad Kock anför i Die alt- und neuschw. acc., s. 227. Här nämner han bl. a. följande ex.: *levårne* 'leverne' (Bohusl.), *k(j)övån* 'knähund' (Ång., Vb.), *rädår* 'bagge' (Sydskåne). »Diese acc.», tillägger Kock, »kann damit zusammenhängen, dass jene wörter in der alten sprache kurze wurzelsilben hatten, während ihre ableitungsendungen lang waren bez. später verlängert worden sind.»

Hypotesen om utvecklingen sjŏgrås > sjŏgrās har en del andra faktorer för sig.

Seth Larsson[1] omnämner, hur i Vb. ordet härntopp 'pannlugg' nu uttalas *hèn̲tóp̲*. Att dentalt n står för -rn- tyder på att den stavelse, i vilken det ingår, tidigare måste ha varit obetonad eller svagt betonad. Då måste fortis tydligen ha legat på ultima.

I övrigt är det inte svårt påvisa, att norra Västerbotten verkligen har denna tendens att såväl förlänga ordets första led som att låta denna få fortis. Detta gäller ord, om vilka vi veta, att de tidigare haft första leden kort och obetonad, men som nu ha den lång och betonad. Så t. ex. har Btrmålet fortis på penultima i subst. förlust. Eftersom förleden här motsvarar nht. ver- har ordet alltså haft huvudtrycket på ultima, liksom rspr nu har. Också i en mängd andra fall har Btrmålet gått längre än rspr ifråga om att flytta fortis till ordets början. Så heter det i Btr *rè̲jé̲r* 'regera' m. fl. på re-, *mè̲ŋú̲t* 'minut', *jì̲vé̲r* 'gevär', *mò̲de̲l̲* 'modell', *pò̲tá̲ter* 'potatis', *prò̲fé̲t* 'profet', *nàt̲ú̲r* 'natur', *à̲mán̲da* 'Amanda', *pò̲má̲da* 'pomada'. Vidare anför Lindgren (a. a., s. 41 f.) inte mindre än 43 ex. med förleden be-, där denna är lång och har acc. 2 men där rspr har den kort och obetonad. Det ligger således utom varje tvivel, att i norra Västerbotten en mängd ord från att ha varit av typen ⏑ ⏑́ övergått till typen ⏑̀ –.

Den tredje möjligheten att förklara, hur typen sjö̆grä́s i vissa dialekter förhåller sig till typen sjö̀grā̆s i andra dialekter angavs ovan vara den, att man antager, att de båda utgå från en tredje typ, varigenom ingen av de nu faktiskt föreliggande typerna skulle vara primär i förhållande till den andra. Tänka vi oss ordet sjögräs uttalat som ett ord, kan inte lätteligen någon ytterligare från de andra starkt avvikande uttalstyp tänkas än dem, vi nu ha i typerna kokalv och sjögräs, nämligen ⏑́ –, ⏑́ –, – ⏑́ och ⏑̀ –. Tänka vi oss åter subst. uttalat som två ord, måste rimligtvis båda orden ha uttalats med längd. Därvid kan då första leden ha haft accent 1 eller accent 2. I förra fallet ha vi då redan uttalet kó kalv, vilket har stor likhet med kókalv. I senare fallet ha vi uttalet sjö̀ gräs, något som visar avsevärd överensstämmelse med sjö̀gräs. Vi möta alltså vissa svårigheter, då vi vilja söka en form, som i högre grad skiljer sig från former vi redan känna från nutida dialekter. Jag vill inte uttala mig om vilka resultat vi kunna nå genom att vi förutsätta former med annat antal stavelser än det nuvarande. Ex.: röda

[1] Subst.-böjn., s. 8.

myran för nuvarande Rödmyran. Som nyss nämndes, böra vi i dessa fall räkna med längd på båda orden i den äldre formen. Och vi stå då åter inför de betänkligheter, vilka, enl. vad som ovan sades (s. 68 f.), i avsevärd grad hindra oss från att antaga sjǒgrās som primär till sjǒgrås.

Resultatet skulle alltså bli, att stor sannolikhet talar för att av de två uttalen ⏑ ⏓ och ⏓ – (av sjögräs) det förra är primärt i förhållande till det senare, även om vi icke räkna med förkortning i fornspråket. Och vad som gäller typen sjögräs kan väl i tillämpliga delar gälla typen kokalv.

Av det föregående har vidare framgått, att sjǒgrås i stort sett förekommit jämsides med hārāfōt och fārā bort. Vi veta, att kvantitativt äro de två sistnämnda typerna äldre än hārafōt och fāra bort. De äro det då också antagligen med avseende på accent.

Om de gamla svaga kortstaviga femininernas genusväxling.

Exempelord: fluga.

Subst. fluga medtages här av flera anledningar. Dels varierar inom området för vår undersökning ändelsevokalen mellan -o, -u och -ä. Dels visar stamvokalen såväl monoftong (-u- och -ö-) som diftong (vanligen -öu-). Slutligen får ordet vara ett exempel på gamla kortstaviga svaga fem. med hänsyn till denna grupps genus inom området.

Ändelsen är i Aplg -o (*flùgo*). Denna ändelse finna vi sedan endast i Norrbotten, där den är allmän: *flùgo* HtlPitNfjÄby, *flùgo* NLulÖLulEdef samt i östra Jokkm i Lappl.[1] Som vi omedelbart se, är även stamvokalen lika i Aplg och Pitetrakten; däremot har Lule älvdal överallt -*u*-. Ytterligare en likhet består däri, att intervokaliskt -g- kvarstår i Aplg och Piteå, varigenom de enda olikheterna, som äro synliga i nom.-sing.-formen, blir kortstavighet i Pitea men långstavighet i Aplg samt tunt l på det senare stället mot kakuminalt l på det förra. De stora och ovedersägliga likheterna göra, att det ligger nära till hands se en spridning av den sydnorrbottniska formen till Aplg upp efter Piteälven. På vägen till Aplg träffa vi likväl i hela Arvids-

[1] I Finl. är ändelsen -o vanlig; se Wessman i Folkmålsstud. 4: 378, 413; 5: 89.

jaur, även norra delen, Skellefteformen *fkòu̯wu*, *fkùu̯wu*, varigenom den antagna spridningsvägen avbrutits. En annan och betänkligare svårighet för detta antagande blir den omständigheten, att den svenska bebyggelsen i Arvidsjaur och vid Piteälven i Aplg är alltför sen för att en på den vägen inlånad form skulle kunna vinna burskap i socknen. Vida sannolikare blir då möjligheten av influens genom inflyttning från Piteå samt genom kommunikationer mellan Aplg och Piteå efter (delar av) Skellefteälven.[1]

Göra vi ett överslag över hela området, finna vi -ö- i stammen även i södra Ång. (och södra Lappl.). Där är dock ändelsevokalen liksom i övriga Ång. -ä, -e: *fkȕgɔ* ~ *-a* el. dyl. Å.RamRes GraGmråSäbråNoraBotNrå L.DorVilh, *fkȯga* ~ *-ù-* Å.Ull. Exemplen visa, att g- bibehållits, vilket även i allmänhet är fallet norrut t. o. m. Umeälven: *fkùga-* ArTre, *fkù̯a* NmalBjur, *fkù̯gu-* V.UmVän L.LySor, *fku̯γu*, *fkȯ̀gu* V.Dfs.

Vid hela Umeälvsområdet är alltså såväl stam- som ändelsevokalen u, och den synliga likheten med Aplg är följaktligen ringa. Det existerar här likväl ett samband med Aplg av så stor räckvidd, att det ej later sig förbigås: ordet har övergått fran fem. till mask. genus. Denna fråga tarvar sin egen undersökning, och jag återkommer härtill senare.

Hela Vb., utom södra delen, har belägg av annat utseende än de vi hittills träffat: *fkù̯u-* SävBgdNysLöv (Widm. har 1860, Ant., s. 54, *fl̥ùu* fr. Nys), *fkȯ̀u̯wu* Btr, *fkȯ̀u̯wu-* SkNsjJörnBsk. Vidare finns den sistnämnda formen i Malå i Lappl. samt, som nämnts, i Ajaur. Redan av de anförda beläggen framgår den stora skillnaden mellan det nordvästerbottniska området och Aplg. Härtill kommer skillnad i genus och böjning, varigenom vi helt få utesluta tanken på lån upp efter Skellefteälven till Aplg.

Mest slående är alltså likheten med Pitebeläggen, särskilt med tanke på ändelsen -o. Denna ändelse finnes allmänt i denna ordgrupp i Aplg.[2] Malet har alltså tendens att ge gamla svaga kortst. fem. denna ändelse. Och tendensen har målet inom un-

[1] Jfr s. 10, 13 ff. Ifråga om ett annat kortst. sv. fem., **stäva**, antager Zetterholm (Stäva, Sv. lm. 1942, häfte 232, s. 12), att i Aplg en urspr. form *stȯ̀vo* ersatts med *stȧ̀vo*. Den förra formen torde dock enl. min mening icke behöva antagas ha funnits i Aplg.

[2] Jfr s. 122 f.

dersökningsområdet gemensam endast med Norrbotten. Här kan alltså ett samband med rätt stor bestämdhet utpekas, liksom ifråga om genus, som vi nu skola se, sambandet med Umedalen måste vara säkert.

Beträffande det tunna l-ljudet se s. 25 f.

I Aplg har fluga liksom andra kortstaviga svaga fem. övergått till mask., vilken egenskap målet har gemensam med socknarna vid Umeälven: Lycksele, Örträsk och Stensele i den mån tillgängliga dialektsamlingar visa. Men sedan finna vi denna genusövergång i övriga Lapplandssocknar utom Arvidsjaur och Jokkmokk (socknarna norr därom lämnas ur räkningen) ifråga om en stor del av denna ordgrupp. Innan vi närmare gå in på frågan om orsaken till övergången, skola vi därför undersöka, vilka hithörande ord, som i de olika socknarna äro mask.

Vilhelmina. (Exc. ur Vilhelminaordboken[1]) mask.: bastu, farstu 'förstuga', haka, kaka, lada, ruva 'sårskorpa', stada 'kant i väv', stuga, stäva, tvara, tjära, vecka. Däremot kvarstå följande som fem.: brasa, fluga, gata, saga, snara, svala. I denna socken gäller som regel, att samtliga, som kvarstått som fem., ändas i sing. best. form på *-a* och i plur. best. form på *-æn* (utom brasa), medan de som övergått till mask. ha ändelserna resp. *-n* och *-na* (vilka ändelser även brasa har. Är verkligen detta ord fem.?)

Ex. fem.: *fl̥ɛ̀gǽ, ˃á, ˃ǽn.*

mask.: *stù̱gǽ, -n, -na.*

Dorotea (byn Risbäck). I denna socken ha följande övergått till mask.: bastu, brasa, farstu, lada, stada, tvara. Däremot kvarstå följande som fem.: fluga, gata, snara, svala. I denna socken kvarstå som fem. alltså samma ord som i Vilhelmina, i den mån de finnas medtagna i uppteckningarna från den förra socknen, men dessutom anges kaka som fem., fastän ändelsen för detta ord i best. plur. är maskulinernas: *-na.* I övrigt äro ändelserna i best. form sing. och plur. desamma som i Vilhelmina.

Ex. fem.: *fl̥ɛ̀gá, -a, -n.*

mask.: *fʒvà̱rá, -n, -na.*

Stensele. Härifrån finnas upptecknade följande hithörande subst., vilka samtliga övergått till mask.: brutu 'linbråka', draga 'redskap för linberedning', guva 'ånga', stuga, ruva. Alla ändas

[1] Av O. P. Pettersson.

i sing. best. form på -n, och för tre av ex. har angetts -na som ändelse i plur. best. form.

Ex. mask.: *brùṭu, -n, -na.*

Lycksele. Brasa, fluga, gata, kaka, lada, saga, stada, stuga, stäva, tjära, tvara, vecka. Alla äro mask. och ha ändelserna -n och -na.

Ex. mask.: *lùdu, -n, -na.*

Fredrika. Här ha bakstuga, lada, stäva, tvara övergått till mask., medan fluga är fem. Följande ändelser ha angivits: fluga (-a, -n), lada (-*ŋ*, -na).

Örträsk. Härifrån finnas endast mask.: bastu, farstu, ruva, stada, stäva; ändelsen i best. form sing. är -n.

Sorsele. Mask. äro (enl. uppteckningar å sedeslappar i ULMA): bastu, farstu, fjära 'strandkant', haka, kaka, kräva, lada, ruva, saga, tjära, tvara, vecka. Fem. äro följande: fluga, gata, snara och stuga. Men här äro ändelserna i best. form sing. och plur. -n och -na resp. för samtliga utom fluga, som har -a och -n.

Ex. fem.: *gàtú*[1], *-n, -na; flùgá, -a, -an.*
mask.: *lùdú, -n, -na.*

Av de anförda ex. skulle det alltså framgå, att de flesta kortstaviga svaga fem. i dessa socknar övergått till mask. Som fem. kvarstå emellertid i Vilhelmina, Dorotea och Sorsele fluga, gata och snara. Dessutom i Vilhelmina brasa, saga och svala, i Dorotea svala och i Sorsele stuga. Eftersom uppteckaren för alla tre socknarna är född i Vilhelmina, finns ingen anledning betvivla riktigheten av hans genusuppgifter från denna socken (utom brasa), knappast heller från Dorotea. Men uppgifter om fem. från Sorsele böra sannolikt tas med reservation. Att i Vilhelmina, som har Angermanlandsmål, och i Sorsele, som har Västerbottensmål, i det närmaste samma lilla urval av ord skulle ha kvarstått som fem. är icke väntat. Och den direkta förbindelsen mellan Vilhelmina och Sorsele är ju bruten av det mellanliggande Stensele, som endast synes ha mask. Av Sorseles andra grannsocknar ha Arjeplog och Lycksele också mask. På särskild fråga på flera ställen i Sorsele har jag f. ö. själv haft tillfälle konstatera, att åtminstone fluga, snara och stuga äro mask. Av de som fem. uppgivna återstår då endast gata, som

[1] Med sista bokstaven i detta och andra ex. åsyftas säkerligen ett u-ljud, såsom jag haft tillfälle konstatera i flera andra fall av samma uppteckaare.

vi även torde få anse som mask. i likhet med de andra i denna grupp, trots uppgiften om fem.

Arvidsjaur. Fem. kvarstår genomgående.

Utanför Lappland finnes denna genusövergång på flera ställen.

Bjurholm. Här har Seth Larsson[1] funnit **fluga**, **förstuga**, **lada**, **stäva** och **tvara** som mask. Själv har jag i denna socken upptecknat **brasa**, **haka**, **kaka**, **lada**, **snara**, **stäva** och **vecka** som mask., men **fluga** som fem. och **stuga** med såväl fem. som mask. genus. Uppgifterna stämma alltså väl överens, utom i fråga om **fluga**, där fem. står mot mask. Båda uppgifterna kunna emellertid vara riktiga, varigenom **fluga** är såväl mask. som fem.

Nordmaling. Vid uppteckningar har jag här träffat många mask.: **haka**, **kaka**, **lada**, **ruva**, **snara**, **stuga**, **stäva**, **tvara**, **vecka**. Endast **fluga** uppgavs kunna vara både mask. och fem.

Degerfors. Även i denna socken finnas fall med genusövergång.[2] Så ha **haka**, **lada**, **missu** 'vassla', **ruva**, **snara** och **stuga** uppgivits som mask., medan följande sades kunna vara både mask. och fem.: **bastu**, **brasa**, **fluga**, **gata**, **kaka**, **lega** 'liggande säd', **upplega** 'snö liggande på trädens grenar', **skära**, **stäva**, **tjära**, **vecka**.

Vännäs. Denna socken förefaller att ha genusförhållandena bättre bevarade. Således har jag här funnit följande som fem.: **snara**, **stuga**, **vecka**. Som fem., ehuru alternativt som mask. ha uppgivits: **brasa**, **fjära**, **fluga**, **kaka**, **stäva**, **lada**. Endast **haka** har meddelats med bara mask. genus.

Umeå och Sävar. Från dessa socknar har jag vid utfrågning erhållit såväl mask. som fem. för ex., tillhörande denna grupp.

Går man längre norrut, är genuskänslan ännu i Bygdeå och Nysätra vacklande. Norr därom blir förhållandet ett helt annat, i det man där aldrig tvekar om att ange fem. som genus.

Vilka äro förutsättningarna för genusväxling?

Som förklaring till genusövergången i Bjurholm har Seth Larsson (Subst.-böjn., s. 151) tänkt sig en förmedling av best. mask., t. ex. **stalpen** 'stolpen', därmed tydligen menande sådana

[1] Subst.-böjn., s. 151. [2] Åström, Dfs. F., s. 15, talar icke om genusövergång men väl om ändelsen **-na**. Icke heller Un, vilkens material hämtats från Umeälvstrakten, har något ex. på genusväxling.

svaga och starka långstaviga mask., som i uttalet ändas på -en i best. form sing. Denna forms likhet med t. ex. flugen 'flugan' skulle då ha förorsakat, att det senare ordet antagit nämnda maskuliners genus. »I socknar, där sådana fem. ändas på -u blir ju möjligheten av genusväxling mindre». Denna förklaring av frågan synes kunna antagas, utom för Bjurholm, även för Vilhelmina och Dorotea, i vilka sistnämnda mål vi ha basten (*bùstæn* resp. *bùstán*) 'bastun' m. fl. Den passar också bra för Fredrika, d. v. s. över huvud för ångermanländska dialekter i Lappland. Men man frågar sig, varför inte genusövergång i så fall påträffas i södra och mellersta Ångermanland, där ändelsen -en är allmän. Seth Larsson nämner här icke den stora betydelse, som förekomsten av dentalt eller supradentalt -n i slutartikeln har. Härom sedan. Hur som helst räcker denna förklaring icke för de södra Västerbottensdialekterna, ej heller för dem i Örträsk, Lycksele, Stensele, Sorsele samt vidare icke för Arjeplog. Och i dessa senare socknar är ändå genusväxlingen mest konsekvent genomförd. Det som här gör den föreslagna lösningen otillräcklig är, att dessa ord ändas på -un eller -on, och de kunna alltså icke sammanställas med ord som stolpen. Vi stöta således här på samma hinder, som Seth Larsson (nyss anförda ställe) antar ha försvårat genusövergång i norra Västerbotten.

Till n-ljudets kvalitet i ändelsen har däremot Zetterholm[1] tagit hänsyn. Just förefintligheten av supradentalt eller kakuminalt n i artikeln kan, menar Zetterholm, ha varit tillräckligt för att skilja gruppen från maskulinerna. Även sedan den mask. ändelsen -nn undergått förkortning, sammanföll den likväl icke med de kortstaviga svaga femininernas, ty en skillnad förefanns i kvalitet. I Ångermanland och Västerbotten finns nu supradentalt eller kakuminalt n utom i ett gränsområde, där dessa två landskap gränsa till varandra; inom detta område är ifragavarande n dentalt. Här har också, som vi sago, fem. vikit för mask. Mycket bra passar sedan Z.:s förklaring in på de inre lappländska målen. Där saknas supradentalt n och genus är mask. Vidare förklaras härigenom också varför södra och mellersta Ångermanland icke har genusövergang; där är n-ljudet supradentalt. Innan vi diskutera den inskränkning, som emellertid vidlåder även denna

[1] Om supr. och kak. n-ljud i nord. språk, s. 62 f.

förklaring, skola vi kasta en blick på andra ställen, där liknande problem funnits.

I Södra Fjärdhundraland[1] äro genusförhållandena säregna. Här är mask. det vanligaste genus på insexuella ting över huvud taget. Olika personer kunna dock här använda olika genus för samma sak. Särskilt allmän är vacklan i fråga om svaga maskuliner. Den oblika ändelsen -a har generaliserats i obest. sing., varigenom denna grupp kommit att sammanfalla med de långstaviga svaga femininerna (bakka har likställts med körka), under det att däremot i best. sing. den gamla nom.-ändelsen bibehållits: stolpa men stolpen. Därför kan ett sådant ord som det sistnämnda, då dess form i obest. sing. är på tal, bli fem., medan det blir mask., då den best. sing.-formen aktualiserats.

Skillnaden i best. sing. mellan mask. och fem. i S. Fjärdh.-land består i allmänhet däri, att mask. normalt ändas på *-u* och fem. på *-an*. Dock ej efter palatal kons., där de båda genus ändas på -en (*-in*). Efter palatal kons. är också genusväxling särskilt vanlig, vilket yttrar sig i allmän övergång till mask., där naturligt genus ej hindrar denna. Även efter labial kons. sker på grund av ändelsen -än allmän övergång till mask.

Då Janzén är inne på denna fråga[2], visar han, hur fem. subst., vilkas singularformer hota att sammanfalla med maskulinernas, erhålla särskilda ändelser för att sammanfall skall undvikas. Sådant har heller icke skett i Bohuslän, varför vi där icke kunna se, om genusövergång skulle inträtt som följd av ändelsesammanfall.

Här kan också framhållas den kända genusväxlingen, som består i att vissa femininer i fisl. övergått till mask., emedan de ändats på -r:

isl. burðr, m. 'börd' (got. ga-baúrþs f.; ty. Geburt).
» skurðr, m. 'skörd, skärning' (men fsv. skyrþ är fem.).
» stuldr, m. 'stöld'.[3]

Vi återgå nu till genusövergången i nordligaste Sverige. Zetterholm anmärker efter sin förklaring av genusövergången, att vi i södra Norrbotten, Piteå, finna ett ställe, där fem. kvarstår,

[1] Aug. Isaacsson, S. Fjärdh.-lands folkmål, s. 109 ff.

[2] Stud. över subst. i bohuslänskan, s. 141 ff.

[3] Andra fall av genusväxling i fornspråken, se Wilh. Cederschiöld, Stud. över genusväxl. i fvnord. och fsv., t. ex. s. 93 ff.

trots att supradentalt n troligen aldrig förekommit. Detta är tydligen en inskränkning i regeln, att dentalt n i denna ställning har genusövergång som följd. I det följande skola vi studera några hittills ej beaktade förhållanden, som icke kunna sakna betydelse för denna fråga.

Se vi på andra böjningsformer av kortstaviga svaga fem. än dem, som nu varit på tal, slår det oss, att inom det område, där vi träffat genusövergång, där slutar pl. best. form på -na, under det att den på andra ställen slutar på -en. Detta område sammanfaller sedan tämligen exakt med området för plur. best. form av kortstaviga svaga och starka mask. på -na (hagana, dagana). Ett sådant sammanfall kan nu näppeligen vara en tillfällighet. Maskuliner och femininer torde här ha påverkat varandra. På vilket sätt detta skett, få vi därför närmare undersöka. Vi böra då först studera de analogipaverkningar, som förorsakat nämnda ändelses uppkomst hos olika grupper[1], och sedan möjligheten av att den ena gruppen genom likhet i ändelse kan ha givit eller åtminstone bidragit till att giva sitt genus åt den andra.

Som ex. på kortst. svaga fem. välja vi fluga, kaka, lada och snara. Best. plur. av fluga ändas i södra Ångermanland på -en: *fɫ̀ɛ̀gɛŋ* Gra, *fɫ̀ɛ̀gɛŋ* Nora, *fɫ̀ɛ̀gəŋ*, *fɫ̀ɛ̀jən* Nrå, *fɫ̀ɯ̀gɛŋ* Ull, *fɫ̀ɯ̀gɛŋ* Sjä, *fɫ̀ɯ̀jɛŋ* Sid. I Trehörningssjö (norrut) heter det *fɫ̀ɯ̀gɛn*. I Lappland finns denna ändelse i Fredrika, Vilhelmina och Dorotea (resp. *fɫ̀ɛ̀gən*, *fɫ̀ɛ̀gən* och *fɫ̀ɛ̀gɛ́n*). Vid Ume älv är ändelsen -na allmän: *fɫ̀ɯ̀ɛna*, *fɫ̀ɯ̀ɛna* Å.Nmal, *fɫ̀ɯ̀ɛna* Bjur, *fɫ̀ɯ̀guna* V.Um VänDfs L.LyStenSor. Alternativt har V.Dfs *fɫ̀ɯ̀ɛ̯jɛn*. Sävar har *fɫ̀ɯ̀una* och *fɫ̀ɯ̀gɛna*, medan Bygdeå ger oss *fɫ̀ɯ̀una* och *fɫ̀ɯ̀gɛn*. Längre norrut upphör ändelsen -na: *fɫ̀ɯ̀jɪn* Nys, *fɫ̀ɯ̀jɛŋ* (-*n*) Löv, *fɫ̀ɔ̀uɯ̀jɛŋ* Btr. Detta sistnämnda uttal med ytterligt små variationer och överallt med supradentalt n finns dessutom i SkNsj JörnBsk L.SAjaur. I Norrbottensmål har jag fått uppgift om följande: *fɫ̀ɯ̀ɛ̯jɛn* N.Htl, *fɫ̀ɔ̀ɯ̯jɛn* PitNfjÄby, *fɫ̀ɯ̀gɪn* NLulÖLulEdef L.östra Jokkm.

flɔ̀gɔna Aplg.

Med fluga jämföra vi samma form av kaka, lada och snara.

Kaka. Ändelsen -*ɛŋ* el. dyl.: Å.NråVibSangaMultraSjä. Dor

[1] Om uppkomsten av pluraländelsen -(j)en i kortst. sv. fem. hänvisar jag till Zetterholm: Stäva, s. 18, och där citerad litteratur.

i Lappl. har -na liksom Å.NmalBjur V.UmVänSävBgdNysDfs L.LySorAplg. Ändelsen *-ɑn*: V.Nsj; *-ɑŋ* el. *-ɑr*: BtrSkJörnBsk; *-ɑn*: N.HtlPitNfjÄby; *-ɪn*: NLulÖLulEdef L.östra Jokkm.

Lada. Ändelsen *-äŋ* el. *-aŋ*: Å.GmråBjåNråUllVibSid; *-ŋa* och *-ɾa*: Tåsjö L.Dor; *-na*: Å.NmalBjur V.UmVänSävBgdNysDfs L.Ly SorAplg; *-ɪn*: V.Nys; *-en*: Dfs enl. Löfgr. 1878; *-ɑŋ*, någon gång *-ɑn*: LövBtrSkNsjBskJörn L.MalåSAjaur; *-ɑn*: N.HtlPitNfjÄby; *-ɪn* el. *-ɪn*: NLulÖLulEdef L.östra Jokkm.

Snara. Ändelsen *-äŋ*: Å.NoraNråSid; L.Dor: *-én*; *-na*: Å.Ar NmalBjur V.UmVänSävBgdNys (de två sistnämnda ha även *-ɑn*) Dfs L.SorAplg; -na: V.Dfs enl. Löfgr. 1878; *-ɑŋ*, *ɑr* el. *n*: Löv BtrSkNsjBskJörn L.SAjaur; *-ɑn*: N.HtlPitNfjÄbyNLul; *-ɪn*: ÖLul Edef L.östra Jokkm.

Sammanställa vi de nu anförda uppgifterna om genus och ändelsen i plur. best. form, komma vi till slutsatsen, att ändelsen -na finnes inom samma område som genusövergång. I Arnäs (och möjligen även annorstädes) kan dock -na stå, ehuru genusövergång icke omtalats där. I Vilhelmina och Dorotea ha vi både -na och -en som ändelse. Och där är nästan undantagslöst ord av denna grupp på -na mask., under det att de på -en äro fem.

Tidigare nämnde jag, att på samma område, där kortst. sv. fem. ha -na, där ha också kortst. (svaga och starka) mask. just denna ändelse. Vi skola nu se, hur härmed förhåller sig.

Som ex. på kortst. svaga mask. ta vi hage (som här betyder gärdsgård, stängsel), medan dag får representera kortst. starka mask.

Plur. best. form av dessa två ord ha följande utseende i de olika socknarna: *hà̯gána*, *dà̯gana* L.Vilh, *hà̯gara*, *dà̯gaŋ* el. likn. Å.NoraVibSjä, *dà̯gaŋ* el. dyl. ResBjåUll, *dà̯gaŋ* Skorped, *hà̯gana* An, *dà̯gan* Sid, *hà̯gana*, *dà̯gan̲* Ar, *dà̯gaŋ* Gru, *hà̯gana*, *dàgana* Nmal, *hà̯gana*, *dà̯gana* Bjur, *hà̯gana*, *dà̯gana* V.UmSävBgd, *hà̯gana*, *dà̯gana* Vän, *hà̯gána*, *dà̯gana* Dfs, *hà̯gana*, *dà̯gana* L.LySor, *dà̯gana* el. dyl. ÖrSten. Hit hör också Aplg med *hà̯gana*, *dà̯gana*. I norra Vb. blir bilden en annan. Nysätra har *hà̯gor*, *hà̯gan(a)*, *dàgana*, *dà̯gor*. Sedan heter det *hà̯gar*, *dà̯gar* V.LövBtrSkBsk NsjJörn L.Ajaur. I södra Norrbotten finner man *hà̯gan*, *dà̯gar* HtlPitNfjÄby, *hagana* Pit, medan Lule älvdal ger *hà̯garan* NLul ÖLulEdef östra Jokkm, *dà̯garan* NLulEdef, *dà̯gan* NLulÖLul östra Jokkm.

Man kan alltså fastslå, att så långt uppteckningarna visa är området för -na i hagarna och dagarna nära nog identiskt med området för -na i de gamla kortst. svaga fem.

Eftersom uppkomsten av ändelsen -na i de norrländska kustdialekterna över huvud, men i synnerhet vad mask. angår, varit föremål för diskussioner, och då dessa dial. visa en livlig analogiförmedling i formellt avseende, skola vi dröja vid detta en stund.

Hur den mask. ändelsen -na uppstått diskuterar Seth Larsson[1] ingående. Först påpekar han, hur i finländska dialekter ljudlagsenligt bortfallen ändelsevokal i långstaviga subst. återinsatts efter mönster av de kortstaviga (efter Hultman, Östsv. dial.). Därefter tar han upp Aströms och Lindgrens resonemang om uppkomsten av dagana och hagana. Gentemot Lindgrens mening att *hàgan* 'hagarna', *dàgan* 'dagarna' (Btr) skulle representera ett yngre skede i förhållande till *hàgana*, *dàgana* (Dfs), tänker sig Seth Larsson utvecklingen i andra riktningen: först har Dfs liksom Btr haft *hàgan*, *dàgan*. Därefter har *n* i Dfs utvecklats till *n*. (Det heter nu i Dfs *vèkan* 'veckan' men i Btr *vèkan*.) Då kom i Dfs best. plur. *hàgan* att sammanfalla med best. sing. *hàgan*. Denna olägenhet, så mycket större genom att även obest. form av sing. och plur. var lika, undanröjdes genom att -a tillades; långstaviga mask. hade ju redan -a. Ändelsen tillades först kortstaviga svaga (hagana), och sedan följde de fåtaliga kortstaviga starka med (dagana). Utvecklingen stödes, såsom Ericsson[2] framhåller om Södermanland, av rspr:s former. Ett annat stöd har Seth Larsson i Ross' Norske Bygdemaal XV[3], där det heter: »Der som *-na* er i bruk vil gerne *alle* ord, baade mannkynsord o kvinnkyns- o jamvæl sume inkjekyns-, have bundne fleirtalsformir me *-na* (*-anna*, *-enna*)».

Av det anförda vill jag emellertid inte sluta, att veckuna, vad formen beträffar, skulle vara en sekundär företeelse i förhållande till hagana. Hultman (a. a., s. 193) visar tvärtom, hur på andra sidan Bottniska viken hos fem. artikelns ändelsevokal av slutljudande -r skyddats för apokope, varigenom fem. former på -na äro primära. Fem. skulle t. o. m. ha verkat uppkom-

[1] Subst.-böjn., s. 161 ff.

[2] Södermanlands folkmål, s. 154.

[3] Rygemaal, s. 104, 107.

sten av ändelsen -na hos mask. Hultman räknar även med påverkan från rspr.

Mot denna Hultmans mening om analogi från fem. på mask. ifråga om ändelsen -na har Seth Larsson ingenting att invända. Tvärtom[1] intar han Hultmans ståndpunkt mot Geijer, vilken ifrågasatt Hultmans analogi. Och Seth Larsson slutar: »Hultmans åsikt kan alltså inte anses vederlagd». Vidare antar Seth Larsson för Vb.:s vidkommande att veckuna — i motsats till dagana och hagana — är ljudlagsenlig: ändelsevokalen har här — som i Finland — skyddats för apokope av slutljudande r.[2]

Man kunde då vänta sig, att Larsson skulle följa Hultman längre och antaga, att de sv. kortst. fem. i Vb. analogiskt verkat uppkomsten av -na hos kortst. mask. Men det synes han icke göra. Möjligen anser han den fem. gruppen vara för liten härtill. I Finl. finnas däremot även andra fem. på -na än sv. kortst. (Jfr Vendell, Ordb., s. xxxiii.)

S. 165 i sin avhandling anför Larsson följande: »Något som tydligt utmärker de mål, som här komma ifråga, är en strävan att hålla isär mask. och fem. ej blott i best. sing. utan även i best. plur. (jfr ock s. 125). Grovt taget (om man bortser från kortstaviga svaga fem. och ursprungliga konsonantstammar) kan schemat tecknas så

mask.	best. s.	-en	fem.	best. s.	-a
	best. pl.	-a(n)		best. pl.	-en.»

De slutsatser, som han kommit till, ha föranlett honom påpeka, att en sådan skillnad mellan best. plur. av mask. och fem., som övre Norrlands kustmål visa, i allmänhet icke finnes annorstädes i Sverige. Detta må vara fullt riktigt, men de likheter, som finnas, förtjäna att beaktas — i Sverige likaväl som i Finland.

Det för oss viktiga i denna fråga är dock, att -na hos kortst. sv. fem. funnits på tidigt stadium. Ändelsen är av allt att döma äldre än genusväxlingen.

Vi ha i det föregående funnit sammanfall av ändelserna i plur. best. form samt genusövergång av gamla kortst. sv. fem. Hur detta sammanfall och denna genusövergång höra samman

[1] Subst.-böjn., s. 180 f.
[2] Ibid., s. 184.

kan vara svårt att säga. Jag skulle vilja föreslå följande förklaring. Med utgångspunkt från Hultmans lösning av problemet om ändelserna, tänker jag mig en växelvis påverkan mellan grupperna: den fem. gruppen (veckuna) har verkat uppkomsten av -na i den mask. gruppen hagana; hagana har sedan dragit med sig dagana. Dessa grupper tillsammans ha därefter bidragit till att giva mask. genus at veckuna. Utgå vi från Seth Larssons s. 81 refererade teori om ändelserna, få vi kort och gott antaga, att hagana och dagana verkat mask. genus åt veckuna.

Mot antagandet om genusväxling på grund av pluralformers likhet talar måhända den omständigheten, att den talande vid användning av pluralformer mången gång icke i lika hög grad som beträffande singularformer tvingas klargöra för sig, vilket genus ordet har. Så snart i tal (eller skrift) subst. skall ersättas av pronomen, blir ju detta, om ordet står i plur., de, icke han, hon eller det, vilket fallet är, då ordet stått i sing. Likväl har säkert den talande, även då pluralformer användas, en känsla av vilket genus ordet har, något som bevisas av att ordet oftast får den för sitt genus utmärkande ändelsen.

Då Piteå icke har genusövergång, är detta således i full överensstämmelse därmed, att ändelsen i best. pl. där icke är -na utan -en. Å andra sidan har Pitemålet bättre bevarat formsystem än målen vid Ume älv och säkert bättre än de lappländska dialekterna. Detta har sannolikt i icke ringa grad varit anledning till att genusväxling ej skett i Piteå, trots att vi där ej ha supradentalt -n i ändelsen i sing. best. form. Det kan förhålla sig så, att i Piteå dentalt -n ej medför genusväxling, även om detta är fallet i mål vid Ume älv. Vid sidan av -na (i best. plur.) måste man måhända därför i allmänhet räkna med dentalt -n som förutsättning för genusväxling.

Exempelord.

Som tidigare nämnts, avse de här upptagna exempelorden att visa samhörighet mellan Aplg och olika delar av kusten. Dessa kusttrakters geografiska läge har fått vara bestämmande för den ordningsföljd, i vilken de olika exempelorden behandlas. Eftersom början göres i norr, skulle därvid lån och påverkningar från Lule älvdal kommit först. Från detta håll föreligger dock icke säkert påvisad influens på Aplgmålet. Påverkan från Norrbotten torde i stället ha skett från Piteå.

Pite älvdal.

Mellan Aplgmålet och sydnorrbottniska mål finnas likheter, som visserligen äro sporadiska och starkt begränsade men som icke desto mindre peka på ett samband dialekterna emellan. De närmast följande orden få utgöra ex. på detta samband.

3. **Grubba** s. 'grop'. Karta nr 1.

Jfr lty. grübb 'avloppsdike mellan två åkerfält', besläktat med isl. gryfja, f. 'fördjupning i marken' (enl. SAOB).

grȯ̀bə Å.GraMultråNråSjäSid, *grȯ̀bɔ* Res, *grȯ̀bɑ́* L.Vilh, *grȯ̀bɑ́* Dor, *-grȯ̀bə* Å.Vib, *grøb*, *grùba* Bjur, *grøb* Nmal, *grôb* V.UmVän Säv, *grȯ̀ba* Bgd, *grôb*, *grȯ̂b* Nys, *grôb* ~ *-u-* Dfs, *grøb* L.Ly, *grøb* Sten, *grob* Sor, *grôb* V.LövBtrNsjJörnBskSk L.MalåSAjaur, *grôb* N.Htl PitNfjÄbyNLulÖLulEdef L.NAjaur östra Jokkm.

I Saltdal i Norge förekommer enl. uppgift *grob*, och så heter det även i Aplg.

Enl. Hultman[1] övergår i de östsvenska målen kort u > å före bl. a. bb. Våra belägg på grubba visa, att endast de nordvästerbottniska målen i detta fall överensstämma med de östsvenska. Annars ha de förra målen allmännare övergång av u > å än de senare.

Om vi jämföra detta ord med brunnit, buske och brunn (s. 127 ff.), visa vid kusten de olika exempelorden sinsemellan de största likheter vad stamvokalen angår. I de tre sistnämnda orden (och i en stor mängd andra) har Aplgmålet *-u-* (*-ø-*) och

[1] Östsv. dial., s. 141, Efterl. skr. 2: 152. Jfr Wessman (Lab. vok. I, Folkmålsstud. 4: 24), som har en mängd belägg på **grubba** med *-o-*.

överensstämmer därigenom med mål vid och söder om Ume älv och därmed i hög grad med rspr.

Men i grubba har Aplg *-o-*, varigenom socknen i detta fall får föras samman med Nb. Endast cirkumflex på det senare stället skiljer uttalet från det i Aplg. I Aplg står nämligen ofta *o* för gammalt kort u framför vissa konsonantgrupper, nämligen bb, mb, mf, mm, mp, ng, nk och rt, ex.: *stoḇ* 'stubb', *kloḇ* 'klubba', *knoḇ* 'knubb', *doḇ* 'dubb, flöte i t. ex. not', *tròḇa* 'trubbig'; *hòmal* 'humla', fsv. humbla; *tromf* 'trumfa'; *lom* 'tjockare änden av t. ex. en stock', isl. hlummr; *klomp* 'klump', *pomp* 'pump', *foŋ* 'sjunga'; *foŋk* 'sjunka', *boŋk* 'bunke'; *fort* fsv. skjurta.[1]

Intressant är att se, att enl. Lindgren[2] övergår i Btr (väl även i andra mål i norra Vb.) »kort ŏ, vare sig gammalt ŏ eller uppkommet ur u, till *o* före rð, rt, mb, mf, mp, ng och nk — —.» Vidare ger kort u *o*[3] före samma konsonantförbindelser som i Aplg med undantag av bb och mm, där Aplg får *o* men Btr å. Detta betyder, att Aplg visar stor likhet även med norra Vb. beträffande gammalt kort u. Vi ha alltså tre fall att räkna med ifråga om gammalt kort u: 1) vanligen har Aplg likhet med Ång. och södra Vb.; 2) då u står framför (bl. a.) bb ansluter sig Aplg endast till Nb. och 3) till norra Vb. och Nb., då u står framför vissa andra konsonantförbindelser.

I norra delen av Aplgs grannsocken Arvidsjaur heter det *grôḇ*. Formen kunde tänkas inlånad från detta håll upp efter Pite älv till Aplg. Jfr dock fluga s. 72 f. Däremot kan Piteformen i norra Ajaur (i grubba saväl som i andra fall) vara resultat av bl. a. kontinuerlig påverkan.

Även grannsocknen i norr, Jokkmokk, har *-o-*, åtminstone i den del, östra delen, där Lulemål talas. Den svenska bebyggelsen i Jokkm är emellertid icke tidigare än den i Aplg. Dessutom ha kommunikationerna mellan de två socknarna, såsom tidigare visats (s. 12 f.), varit synnerligen ringa. Vi torde av dessa orsaker icke ha rätt att, såvida vi inte tvingas därtill, i något fall räkna med dialektal påverkan från Jokkm.

Överhuvud är den omständigheten att svensk bebyggelse i

[1] Framför flertalet av dessa konsonantförbindelser utvecklas även i Piteå u > *o*, men annars går Piteå ifråga om gammalt kort u egna vägar.

[2] Btr. gr., s. 112. [3] Btr. gr., s. 94 f.

Jokkmokk är ungefär samtidig med och den i Arvidsjaur vida senare än i Aplg en viktig faktor att lägga märke till, så ofta fråga blir om språklig påverkan mellan socknarna i Pite och Lule lappmarker.[1]

Tack vare det förhållandet, att Nb., norra Vb. samt södra Vb. jämte Ång. beträffande grubba uppvisa tre områden med var sina från varandra skiljaktiga regler, blir det möjligt avgöra, varifrån Aplg i de olika fallen influerats. Och kvaliteten i stamvokalen i grubba har med stor sannolikhet södra Nb. (Piteå) skänkt Aplg. Men inflytandet har ej varit tillräckligt stort för att Aplg skulle få cirkumflekterad accent, vilket Nb. har. I fråga om denna företeelse hör Aplg närmast ihop med Ume älvdal.

Utan cirkumflex äro alla apokoperade ord i Aplg; ex.: *blæm* 'blemma', *pan* 'panna', *vant* 'vänta', *pas* 'passa', *læŋ* 'länge'. Denna typ kan tänkas ha uppstått på olika sätt. Antingen har apokope av ändelsevokalen fört med sig cirkumflex på stamvokalen, varefter denna cirkumflex av olika anledningar fallit; eller också har apokopering skett utan att cirkumflex inträtt, varvid vi alltså direkt fått nuvarande former. Apokopering med cirkumflex är mycket vanlig i Norrland, och den finns ju även i Aplgs grannsocknar utom Sorsele. Det kunde därför tänkas, att cirkumflex tidigare också funnits i Aplg. Att den nu fallit kunde bero på rikssprakspåverkan och allmän upplösning av dialekten. Som en viktig möjlighet att räkna med är också den omständigheten, att orden införts i det skick de nu ha, d. v. s. utan cirkumflex. Detta kan, om vi bortse från Norge, ha skett endast från vissa socknar i trakten av Ume älv. Med denna trakt visar också Aplg stor släktskap (jfr s. 109 ff.). Här saknas, som vi sett, och som även andra ord visa, cirkumflex. Och för detta förhållande vill jag tänka mig följande förklaring.

Socknarna vid nedre loppet av Ume älv — här åsyftas närmast Nordmaling, Bjurholm och delvis Degerfors —, där alltså cirkumflex saknas, ligga inklämda mellan ett nordligt område, där gamla långstaviga ord behandlas på ett sätt (apokope med cirkumflex), och ett sydligt, där dessa ord behandlas på ett annat sätt (endast

[1] För Arvidsjaurs vidkommande se s. 11. För Jokkmokk har Filip Hultblad i De första nybyggarna i Jokkmokks och Gällivare socknar, Norrbotten 1940, s. 33 ff., visat, att de första nybyggarna torde ha kommit till socknen efter 1673, av allt att döma i varje fall icke före 1660.

försvagning av ändelsevokalen). Det mellanliggande Umeälvsområdet utgör alltså ett brytningsområde. Och såsom vanligen är fallet i sådana områden, ha dialekterna här kommit i upplösning i högre grad än där de leva mera ostörda. Och en följd av upplösningen är cirkumflexens försvinnande från de apokoperade orden i de fall, där cirkumflex tidigare funnits. Från dialektologisk synpunkt kan man med Nat. Lindqvist i fall som dessa tala om urspårade ord.[1] Från nämnda mellanområde vid kusten ha de cirkumflexlösa formerna spritt sig upp efter Ume älv till Lycksele och Sorsele och därifrån till Aplg. Resultatet blir alltså, att förklaringen till de cirkumflexlösa formerna i Aplg i viss mån får sökas nere vid Ume älvs nedersta lopp. Dessutom kan, som nyss antyddes, dialektupplösning i var och en av Lapplandsdialekterna ha fört med sig cirkumflexens försvinnande.

Trakterna längre i norr och i söder från Ume älv räknat visa i allmänhet större genuinitet än området närmare denna älv. Det är således påfallande, hur känslan för kasus slappnat i Nordmaling. Medan i norra Vb. t. ex. sing. dat. mask. och dat. neutr. än i dag mångenstädes ha egna ändelser (-om resp. -ern), så är detta vanligen främmande för Umeälvstrakten. I Nmal har jag anmärkningsvärt ofta hört ex. som »ge det åt jag», »gå till han». Detta är egenskaper, som även utmärka målen i Lappland (Ly, Sor och Aplg), där traditioner och genuina språkdrag så ofta rubbats. Sannolikt är det även i Lapplandsdialekterna de många främmande påverkningarna, som astadkommit flexionssystemets upplösning. Även i fråga om denna allmänna egenskap kommer således Aplg att höra ihop med Umeälvens område.

Till nu nämnda försvinnande av genuina dialektdrag, som drabbat Umedalstrakten, kan säkert också räknas övergång från supradentalt (kakuminalt) till dentalt n i flugun, dagana, harana, varom här förut talats.[2] Sett mot denna bakgrund ter sig därför Seth Larssons åsikt[3] om utveckling *n* > *n* än mer trolig.

Som ovan nämndes har Saltdal i Norge *grob*. Antagandet ligger då nära till hands att Aplg rönt inflytande från väster, inte bara ifråga om detta ords stamvokal utan även cirkumflexlös apokope i detta och andra ord. Apokope i herredena Saltdal och Beiarn, varifrån i det följande många belägg anföras, före-

[1] Urspår. ord i dialektgeogr. belysn., Studia Germanica, tillägn. E. A. Kock, s. 433 ff. [2] S. 81. [3] Subst.-böjn., s. 182.

kommer liksom även annorstädes i Nordland[1] icke blott i långstaviga utan även i kortstaviga ord, och, åtminstone i Beiarn och Saltdal, utan cirkumflex.[2] I Aplg finnes emellertid apokope endast i långstaviga ord, vilket alltså visar, att påverkan från Norge ifråga om apokope icke torde ha förekommit. I så fall skulle väl boskillnaden i Aplg mellan långstaviga och kortstaviga ord icke så strängt och — efter vad jag kunnat finna — undantagslöst kunnat upprätthållas. Den cirkumflexlösa apokopen i Aplg behöver därför icke ha med den i Norge att göra. Här föreligger i stället en parallellutveckling.

Endast ifråga om ett av de följande exemplen (nämligen älde, s. 149 f.) synas vi nödsakade antaga påverkan fran Norge. Men dessutom finns det likheter mellan Aplg och åtminstone Saltdal och Beiarn, vilka äro många och påfallande. Utom vad som gäller grubba ha vi nära nog full överensstämmelse ifråga om stjälpa, hjälp, horn, hö, pojke, buske, krag, värld, lammen, täte samt dessutom stora likheter beträffande några andra i det följande behandlade ord. Nu gälla likheterna ej bara Nordland och Aplg utan även något område vid Bottniska viken. Och till svenska kustområdet torde det norska inflytandet icke ha sträckt sig. Det är här i stället uppenbarligen fråga om parallellföreteelser, ofta beroende på att på båda hållen gamla former bevarats. Sambandet mellan Norge och Aplg kan därför till stor del vara skenbart. För att så är fallet tala också de tidigare förbindelserna mellan Aplg och Norge, vilka varit obetydliga. Och inflyttning från grannlandet har på tidigt skede, såsom jag i den bebyggelsehistoriska utredningen tror mig ha påvisat, icke förekommit, i varje fall icke mer än i enstaka fall.

Sammanfattande tänker jag mig alltså den arjeplogska formen grubba uppkommen huvudsakligen genom tidig och språngvis skedd influens från Nb., medan grannsocknarna Ajaurs och Jokkmks uttal icke haft nämnvärd betydelse. Påverkan från Norge kan ha skett men bör räknas med först i andra hand.

[1] Se Brøndum-Nielsen, Dialekter og Dialektforskn., s. 73.

[2] På andra ställen i Nordland förekommer dock cirkumflex; se Skånl., Saltamålet, s. 26 ff.

4. **Stjälpa** v. 'stjälpa'; fsv. stiälpa; jfr isl. stelpa.

Gemensamt för alla mål inom området är utebliven brytning av stamvokalen. Det som atskiljer olika dialektomraden är framför allt denna vokals kvalitet. På ett markant sätt skiljer sig härutinnan Norrbotten från övriga trakter. I detta landskap är nämnda vokal nämligen -ö-, medan den i övrigt genomgående är -ä-, -a- el. -å-.[1] *stȁɫpe* Å.MO, *stòɫpə* ~ *-æ̀-*, *-à-*, *-ȁ-*, *-à-* Nrå, *staɫ̱pe* ~ *-àɫ-* Ull, *stòɫpə* ~ *-ɫ̱-* el. dyl. SäbråGmråResNora, *stôɫp* Ram, *stɑɫp* L.Dor, *stɒɫ̱p* Å.Sjä, *stȁɫpe* Sid, *stàλlpa* An, *stɒ̀ɫpe* el. dyl. ArGru Tre, *staɫp*, *stɒɫp* Nmal, *staɫp* Bjur, *stâɫp*, *stâɫp* V.Um, *stâɫp* ~ *-ôɫp-* Bgd, *stâɫp* LövVänSävNsjJörnBsk L.Malå, *stâɫp*, *stâɫp* V.Sk, *stâɫp* Btr, *stâɫp* Dfs, *staɫp* L.Ly, *stɒɫp* Sor, *stâɫp* Ajaur, *stôɫp* N.HtlNfjÄbyÖLulEdef L.östra Jokkm, *stôɫ̱p*, *stæɫp*, N.Pit, *stɨ̱ɫp* NLul.

støɫp No.Be.

stälpe V.Um, *stälp*, *stäälp* BgdLöv (Rz, s. 681 a); *staalp*, *stäälp* (Linder).

Norra Ajaur har Skellefteuttal (med -å-), som tydligen spritt sig hit från södra delen av socknen, mot väntat norrbottniskt uttal (med -ö-).

I NKal[2] står -ö-, *stôɫp*, såsom fallet i denna socken även är i andra ord med ä före *ɫ* + p (v). Hultman[3] anger som samöstsvenskt drag övergång av kort ä > ö före kak. l + annan kons.[4]

I Aplg möter oss *støλp*, liksom det där heter *jøλp* 'hjälp', *ʃølv* 'själv'. I Lappl. är Aplg ensamt om -ölp-, om vi bortse från Jokkm. Av liknande skäl som för de närmast föregående ex. torde vi här få räkna med norrbottniskt inflytande på Aplg, vad stamvokalen beträffar. Däremot skiljer sig Aplg från Nb. genom sitt dentala och tonlösa l, som målet sannolikt fått från lapskan (se s. 25). Tonlöshet (i kakum. l) förekommer även annorstädes; saledes hade, som vi ovan sågo, några mål i Ångermanland

[1] Då ä- och a-former (jfr också nästa exempel-ord, hjälpa) funnits i fornspråken, men ej å-former, äro tydligen de sistnämnda sekundära till de förra.

[2] Rutberg: NKal.-målet, s. 65.

[3] Efterl. skr. 2: 198, Östsv. dial., s. 139.

[4] I Dalmålet (Levander, Dalmålet I: 116) kan ett kort e eller därur utvecklad vokal övergå till ö före kak. *ɫ* ensamt eller i förening med angränsande konsonant: wȫl̥ 'väl', ijȫl̥ 'ihjäl'. Men dessutom kan här även ett före vokalen stående r verka labialiserande: rȫv 'räv'.

tonlöshet. Mer eller mindre tonlös torde före tenuis en konsonant alltid bli inom området, men särskilt framträdande är denna egenskap i Aplg.

Här saknas i Aplg, såsom fallet var med grubba, även cirkumflex å stamvokalen.

5. **Hjälp(a)** s. och v. 'hjälp(a)'; isl. h j a l p (a).

Jfr föregående ex. (stjälpa).

Här medtages bland exemplen såväl verbet (hjälpa) som subst. (hjälp).

jȁɫpe Å.MO *jɵɫp-* ~ *-ɫ-* el. dyl. NoraViksjöSäbråResRamFjällsjö, *jæɫp-* ~ *-a-*, *-a-* Bjå, *jɒɫp* L.Dor, *jɒɫp* Vilh, *jȁɫpə* ~ *-aɫ-* Å.Nrå, *jaλp* ~ *-ɯɫ-*, *-aɫ-* Ull, *jàɫpe* Skorped, *jáλpa* Vib, *jàɫpe* Nätra, *-jɒ́ɫp* Sjä, *jaɫp* Sid, *jàλlpa* An, *jàɫpe* Sånga, *jòɫpe* Bot, *jɵɫp* Gra, *jɵ̀ɫpe* Långsele, *jɒ́ɫpa* Ar, *jɒ̀lpe* Gru, *jaɫp* Bjur, *jaɫp*, *jɯɫp* Tre, *jaɫp* Hör, *jaɫp* V.Um, *jaɫp* Å.Nmal V.VänSäv, *jaɫp* ~ *-ɵ-* Bgd, *jaɫp* Dfs, *jaɫp* NsjJörnBsk, *jɯɫp* Nys, *jaɫp*, *jɵɫp*, *jæɫp* Löv, *jaɫp* Btr, *jæɫp*, *jáɫp* Sk, *jaɫp* L.ÖrLy, *jaɫp* StenMalå, *jɒɫp* Sor, *jæɫp* Ajaur, *jɵɫp* N.HtlPitNfjÄbyÖLulEdef L.östra Jokkm, *jɵɫp* N.NLul.

hjålp (Un), *hjalp*, *hjålp* (Linder).

jɵɫp No.Be, *jæɫp* Sa, *hjålp* Vefsn.

Aplg har *jɵλp*, vilket går väl ihop med övriga ekvivalenta ord i målet. Ex.: *spjɵλk* 'spjälke', *bjɵλk* 'bjälke', *stɵλp* 'stjälpa'. Av de anförda ex. på hjälp framgick, att endast i Nb. (och Jokkm i Lappl.) har stamvokalen samma kvalitet som i Aplg. Inom det övriga området förekommer endast a eller å; med dragning åt ö endast i sydligaste Ång. och i Bgd i Vb.; -ä- endast i Vib, i den sistnämnda socknen troligen på grund av rikspråkspåverkan. Här liksom ifråga om stjälpa få vi för Aplgs del tänka oss den avgörande påverkan kommen från Nb.

6. **Blind** adj. 'blind' fsv. b l i n d e r; isl. b l i n d r. Karta nr 2.

Detta adj. med tunt l och kvarstående d förefaller i Aplg att vara fullt rikspråkligt. Att emellertid förbindelsen -nd i slutljud icke alltid har rspr-uttal, visa andra ex., där Aplgmålet liksom fornspråket saknar denna förbindelse, men där den finnes i rspr. Ex.: *taṉ*, isl. t ǫ n n, *gruṉ* a., isl. g r u n n r. Men i andra

ex., där fornspråket har -nd, där står *-nd* också i Aplg, ex.: *lund*, isl. lundr, *land*, isl. land, *sand*, isl. sandr, *strand*, fsv. strand.

Liksom i Aplg uteblir assimilation i blind i samtliga belägg i Norrbotten: *bl̥ęi̯nd* N.HtlPitNfjÄby, *bl̥oṇd* NLulÖLulEdef L.östra Jokkm. Överallt annorstädes inom vårt område har assimilation skett: *bl̥iṇ* Å.RamGraResGmråSäbraNoraBjåNråUllVib SjäArGruTre L.Vilh, *bl̥inn* Å.MO, *bl̥iṇ* NmalBjur V.UmVänSäv BgdJörnBskDfs L.Ly, *bl̥iṇ* Sor, *bl̥ęi̯ṇ* V.NysLöv, *bl̥ęi̯ṇ* L.Malå Ajaur, *bl̥ęi̯ŋ* V.BtrSkNsj. I Finland kvarstår enl. Vendell och Wessman (Ordb.) d allmänt.

blind Aplg.

Aplg synes alltså här närmast ansluta sig till södra Nb., varifrån det skiljer sig huvudsakligen genom sitt tunna l. Andra ex. visa, att även i Piteå finnes -nd endast i ord, där denna förbindelse också fanns i fornspråket: *loṇd* 'lund', *laṇd* 'land', *sand* 'sand', *straṇd* 'strand', men *taṇ* 'tand'.

Belägget från Saltdal i Norge har ävenledes -nd kvarstående: *bl̥iṇd*, under det att Beiarn har assimilation: *bl̥ęiṇ*. Likaså Vefsn: *bliŋŋ*. Även Skul. uppger *bl̥iŋŋ* el. dyl.

Skellefteälvens område upp till Aplggränsen har liksom Pitetrakten, som vi av beläggen sago, diftongering av vokalen. Dessutom förekommer här gärna muljering av det genom assimilation uppkomna långa n-ljudet.

7. **Sindra** s. 'gnista'; isl. sindr.

Det fisl. sindr, n., synes endast åsyfta gnista, som bildades t. ex. i eld eller från rödglödgat järn. Och från svenska Finland har Vendell (Ordb.) från moderna dialekter betydelserna 'slagg, glödspan, järnrost, visst slags sand'. Jfr även ags. sinder 'glödande aska, slagg', fht. sintar, n. 'slagg' (nht. Sinter). De ex., som nedan anföras, ha en vidare betydelse, nämligen 1) gnista (vilken som helst), 2) liten smula. Åtminstone gäller denna översättning flertalet här berörda mål. Unander har också dessa översättningar.

Ett gemensamt kännemärke för alla våra belägg är bortfall av ett postulerat ändelse-a i *sindra, varefter svarabhaktivokal inskjutits. En viktig skillnad de olika områdena emellan är utebliven assimilation av -nd- i Norrbotten och i Aplg mot inträdd

sådan i övriga mål. Ex.: *sinar* Å.UllSjäSidSkorpedTre **L**.Ör V.Nys, *sinrá* **L**.Vilh, *sinær* Ly, *sinár* Sor, *sinar* Å.NmalBjur V.Um VänDfsSävBgd, *sènar* Löv, *sènar* Btr, *sànar* SkNsjJörnBsk **L**.Ajaur, *sindar* N.HtlPitNfj **L**.östra Jokkm, *sèndar* N.Äby, *sindar* NLul.

síndar **No**.Be, *síndra* Sa, *sinner* Vefsn.

sinner (Un), *sinnär* (Linder).

sindar Aplg.

Här ansluter sig alltså Aplg till Nb. på grund av utebliven assimilation av nd. Även i två av de anförda norska målen har assimilation uteblivit, och likheten med Aplgmålet — bortsett från accenten — är anmärkningsvärd.

8. **Hajna, hojna, häjna** pron. 'denne, denna, detta'.

Utvecklingen bör man tänka sig sålunda: *h a n n-h é r n a > hanjärna > ha(n)jäna > hajna; *h o n-h é r n a > ho(n)jäna > hojna; *h i t-h é r n a > häjäna > häjna. De viktigaste utvecklingsstadierna kunna bland de ännu i olika mål brukade formerna rent av beläggas. Således ha bl. a. Nsj och Jörn *hánjáṇa*[1] 'han här, denne', NLul har *hójana* 'hon här, denna', *hájana*, *héjan* 'det här, detta'.

De synkoperade, tvåstaviga formerna finnas i kustlandskapen endast i södra Nb. (HtlPitNfjÄby), i NLul samt i Dfs i Vb. Särget nog existera hajna och hojna endast i Aplg och Sor. Dessa två demonstr. pron. ha överallt, där de påträffats, enahanda betydelse; däremot har för häjna i Sorsele lämnats översättningen 'här'.[2] Själv har jag på särskild fråga i Sor fått upplysningen att häjna — 'detta' icke var känt.[3] Detsamma gäller beträffande alla tre orden i Vb. (utom Dfs) och Ang., varest jag på en mängd platser med negativt resultat efterfrågat de tre pronomina. De tvåstaviga former, som det varit möjligt att finna äro dessa:

Hajna: *háina* N.HtlPitNfjÄby **L**.Sor, *háina* N.NLul, *háinà* V.Dfs (Åstr., Dfs. F., s. 36 f.), *háina* Aplg.

[1] Enl. en primäruppteckn. av fil. mag. G. Holm förekommer i Bgd i Vb. **-ja** och **-da** för *-jana* och *-dana*. Formen **hanja** blir alltså tänkbar. Denna form lär också förekomma.

[2] Enl. uppteckn. av O. P. Pettersson.

[3] Däremot upptas det i en typordlista från Ly.

Hojna: *hói̯na* el. dyl. N.HtlPitNfjÄby L.AplgSor N.NLul V.Dfs.

Häjna: *hái̯na* N.HtlPitNfjÄby, *hǽi̯na* L.Aplg, *háɟna* Ly, *héɟən* N.NLul, *hái̯na*, *híɟnà* V.Dfs, *hejna* Um (1804).

Piteå har en ytterligare förkortad form: *hæi̯n*.

Hur ha Aplg och Sor fått sina former? Som vanligt torde man inte böra räkna med en egen utveckling i dessa lappmarkssocknar, så t. ex. att ett inlånat hanjärna blir hajna, under det att det långivande målet behåller den förra formen. Troligare är, att orden införts i den form de ännu ha. Och då kunna de ha kommit från södra Nb. (Piteå) eller från Umeälvsområdet. I det senare fallet få beläggen i Dfs och Um anses visa, att de tre pron. förekommit allmänt i södra Vb. och därifrån spritt sig till Ly, Sor och Aplg, samtidigt som Nb. understött spridningen till Aplg.

9. **Trälg** s.

Rietz översätter ordet med 'länk, halsband på boskap; en antingen av vidjor eller järn förfärdigad ring, som sättes på boskap, antingen för att hålla honom bunden i bås eller för att uppbära en skälla'. Denna översättning passar gott fortfarande.

Såväl vokalen som den följande konsonantförbindelsen visar de mest olika utseenden. Vokalen går från å längst i söder över a till ä längst i norr i området: *trålɟ* Å.MO, *trɑlɟ* BotSäbrå, *trolɟ*, *tralɟ* Gra, *tral̯ɟ* Nrå, *tralɟ* UllVibSid, *trolɟ* NoraRes, *trɒlɟ* L.Dor, *trɒlɟ* Vilh, *trɒl̯ɟ* Å.Sjä, *trɑlɟ* ArNmal, *tralɟ* Bjur, *tralɟ* Tre, *tral̯ɟ* Hör, *trælɟ-* el. *trɑlɟ* V.UmVänDfsSävBgdNysBtrSk L.ÖrLy, *trál̯i̯ən* Fredr. Nys har även *tralɟ*, Dfs även *trǽlɪ*, Löv *trálɟən* och *trælg*. Vidare *trǽlɪ* V.NsjJörnBsk, *trǽlɪ*, *trálɟən* L.Ajaur. Sor har *trælɟ* och *-trálɟ*. Södra Nb. ger *trælg* HtlPit NfjÄby, men vid Lule älv ha vi åter -i eller -j: *trálɪ* NLul, *trælɟ* ÖLulEdef L.östra Jokkm.

tralj Vb.; *trälj* Vb., Nb. *trölj* Ång. (Rz, s. 748 a).

I Beiarn i Norge heter det *trælg*, och i Närpes, Pörtom och Petalax[1] i södra delen av Vasa län i Finland uttalas *träl̯g*.

Detta hårda g har också Aplg: *trɑlg*. Denna socken vill man här föra samman med södra Nb., där vi också hade hårt g. Skillnaden mellan Aplg och Piteå framträder egentligen endast i tjockt l på det senare stället mot dentalt på det förra. Att

[1] Enl. Vendell, Ordb., jfr Hultman, Efterl. skr. 2: 231 f., Östsv. dial., s. 162.

räkna med influens från Norge endast på grundval av belägget från Beiarn är säkert icke tillrådligt. Troligt är icke heller, att ex. med -g från Löv samt den omständigheten, att detta uttal är vanligt i Finland, skulle vara av betydelse för Aplgs del.

Däremot få vi ta med i betraktande, att påverkan även kan ha varit för handen från lapskan, såsom förut (s. 26) framhållits. Vi sågo där, att det främmande språket efterlämnat en del påvisbara reminiscenser. Formen kan också ha inkommit med de första kolonisterna.[1] Vilken faktor, som man bör räkna mest med, kan vara svårt att säga; antagligen ha flera varit samverkande. Ex. stämmer gott med andra exempel från Aplg av samma typ: *hælg* 'helg', *bælg* 'bälg', *ælg* 'älg'. Ett undantag tycks emellertid ortnamnet Galgtjärnen vara; uttalet av detta ord är nämligen *gálɪfʂéṉa*. Att detta uttal skulle få tydas som om uttalet av g efter l varit *j* eller *ɪ* på tidigare stadium är icke troligt. Det torde väl ligga närmast till hands antaga, att ordet så först uttalats av icke infödda, varefter sockenborna följt exemplet. Det är ovisst, om ordet galge finnes i målet utom i detta ortnamn.

10. **Tvilla** v.; no. tvirla, tvilla.

Betydelsen av tvilla uppger Rietz (s. 766 a) vara följande: 1) trilla omkring, likasom rullen i en spinnrock; 2) blifva oredig; om tråd; 3) blifva förvirrad, förvillad; förvilla sig. Ungefär så, d. v. s. med 'snurra, trilla' kan ordet än i dag översättas, där det nu finnes belagt. Rietz har funnit detta verb endast i Västerbotten samt dessutom i Jämtland, där det medtages under formen *tylle*. Som vi av nedanstående ex. se, är ordet i våra dagar belagt i hela Västerbottens och Norrbottens län så långt det senare medtages i denna undersökning, dock med undantag av södra Norrbotten, där jag i Htl, Pit, Nfj och Äby förgäves frågat efter ordet. Här föreligger alltså en lucka i förekomstområdet väl därför, att tvilla ersatts av andra ord (ex. *trêḻ* 'trilla'). Widmark, Ant., s. 114 (1860), har dock *twiller* från Pit. I Ång. (utom nordligaste delen, vilken, liksom Dfs i Vb. och Vilh i Lappl., f. ö. har tvillra) har man på flera ställen på förfrågan upplyst, att ordet inte var känt där.

[1] Se s. 26.

Med hänsyn till framför allt den uddljudande konsonantförbindelsen kan kuststräckan indelas i tre olika delar: längst i söder t. o. m. södra Västerbotten heter det *fʂv-*, i övriga delen av landskapet *fʂw-*, medan Norrbotten har *tw-*. *fʂvìḷar* L.Vilh, *fʂvìḷar* Å.NmalBjur V.Dfs, *fʂvìḷ* Dfs, *fʂvìla* Å.Tre, *fʂvil* L.ÖrLy, *fʂvîḷ* V.UmSäv, *fʂwil* BgdNysLöv, *fʂwêḷ* BtrSkNsj, *fʂwîḷ* L.Mala, *fʂwâɪḷ* V.Jörn, *fʂwêɪ̣ḷ* Bsk L.Ajaur, *twîḷ* NAjaur N.NLul, *twîḷ* ÖLul, *twêɪ̣ḷ* Edef L.östra Jokkm.

tvill' (Un).

tsviill, *tviill*, *tveell* (Linder).

Om ordet hade funnits i södra Norrbotten, hade uttalet säkert varit *tw-* även där, eftersom det i Piteå heter *tọag* 'tvång', *tọæ̱r* 'tvär', *tọêṯ* 'tvätta'.[1]

Då nu tvilla i Aplg uttalas *twɪḷ*, är det tydligt, att Aplg på grund av uttalet av konsonantförbindelsen tv- är att föra samman med Norrbotten. Ordet finnes, som sagt, icke nu i Piteå. Det behöver dock ej anses uteslutet, att, då nu detta verb el. ett likn. tidigare funnits i Piteå, det därifrån inkommit till Aplg. Man kan även tänka sig, ehuru detta förefaller osannolikt, att Aplg fått detta verb från Skellefte- eller Umetrakten med uttalet *fʂw-* eller *fʂv-* och sedan ombildat uttalet till *tw-*. Ty i Aplg är *tw* vanligt: *twoḡ* 'tvång', *twa̱* 'två', *twà̱ra* 'snurra runt', *twæ̱r* 'tvär', *twìfʂǿ̱r* 'tveköra, d. v. s. köra två gånger'.

Vad likheterna mellan Aplg och Jokkm beträffar, se grubba (s. 85 f.).[2]

11. **Bäcker** s. 'bagge, gumse'; isl. bekri.

Aplg har *bèḵar*, vilket kan väntas motsvara ett subst. med ändelsen -ari i isl. och -are i rspr i likhet med *dò̱mar*, isl. dómari, *jè̱htar* 'gätare', *læ̱rar* 'lärare'.

Isl. bekri borde i Aplg ha givit ändelsen -är, sedan ändelsevokalen apokoperats och svarabhaktivokal inskjutits, liksom adj. i komparativ på -re och verb på -ra: *bǽṯar* 'bättre', *sǽm̱ar* 'sämre'; *pòṯar* 'puttra', *hàm̱ar* 'hamra'.

[1] I Ång. är uttalet av tv- *fʂv-* utom i söder, där det även heter *tv-*: *fʂva̱* 'två' Gru, *ʂva̱* Ar, *fʂvọ* Fjällsjö, *tva̱*, *fʂva̱* Nora, *tva̱* BotEdGraLångsele.

[2] Då såväl norra som södra Ajaur har *fʂw-*, innebär detta, att Skellefteuttal spritt sig även till den del (norra delen) av socknen, som annars har Pitemål. Här finnes dock även Nb.-formen *twîḷ*.

Ändelsen *-ar* i bäcker synes också förekomma allmänt i området. Enda undantaget utom Aplg är södra Nb.: *bàḵar* HtlNfj ÄbyNLul, *bæ̀ḵar* Pit. Annars: *bàḵar* el. dyl. N.NLulÖLulEdef L.Ajaur östra Jokkm. Detta sistnämnda uttal finnes rikligt belagt med oväsentliga variationer i hela Vb. och i Ång. söderut t. o. m. Nrå, Multrå och Ram.

Vid sidan av detta ord brukas bruse i södra Ång., bäs, bas i norra Ång., hela Vb. och i Nb., gumse i Ång. och södra Vb. I Lappl. förekomma utom bäcker och gumse även bäs och bas vid trakten av Ume älv och bagge (*bag̱*) i Sorsele. Norge: *ve̱r* (BeSa).

I övrigt hänvisas till Zetterholms utförliga och hela Norden omfattande redogörelse för benämningarna på hanfåret.[1]

Allt tyder således på att Aplg här erhållit sitt uttal från södra Nb. (Piteå).[2] Den form med ändelsen -ar, som vi funno i NLul, har sannolikt spritt sig dit från trakter längre i söder i samma landskap. Härför talar framför allt den omständigheten, att övre delen av Lule älvdal endast har -är. Ändelsen -ar har tydligen inkommit så sent till Luletrakten, att den inte hunnit lånas upp till det inre av landet vid Lule älv.

12. **Käke** s.; jfr fsv. kiäke; no. kjake.

ʂe̱k Å.Vib, *ʃʂe̱k* SjäRes, *ʃʂæ̱ḫ* Nmal, *ʃʒe̱k* L.VilhDor, *ʃʂí̱kan* V.Um, *ʃʂà̱kan* SävNys L.Ly, *ʃʂè̱kan* Sor, *ʃʂê̱ḫ* m. V.Bgd, *ʃʂâ̱ɨḫ* m. Löv, *ʃʂɨ̱k*, *ʃʂè̱ka* m. Dfs, *ʃʂè̱ka* Btr, *ʃʂâɨ̱ḫ* m. SkBsk L.Malå, *ʃʂà̱ɨ̱ɟkan* V.Nsj, *ʃʂâɨ̱ɟk* Jörn L.SAjaur, *ʃʂà̱ɨ̱kan* N.HtlPitNfjÄbyNLul L.NAjaur, *ʃʂǽɨ̱ka* f. N.NLul, *ʃʂǽɨ̱ka* ÄbyÖLulEdef L. östra Jokkm.

ʃʂa̱k No.Sa, *ʃʂǽ̱kan* Be.

ʃʂæɨ̱k m. Aplg.

De olika formerna av detta ord inom området göra förhållandena där komplicerade.

Det enstaviga *ʃʂɨ̱k* i Dfs antager Åström (Dfs. lj., s. 30) återgå på isl. *kíkr. Även i Ångermanland har upptecknats en enstavig

[1] Dialektgeografiska undersökningar, s. 53 ff.

[2] Anledningen var sannolikt den, att får var en handelsvara, som inköptes framför allt från Piteå. Det var Piteborgarna, som åtminstone på ett tidigt stadium svarade för största delen av handeln med Aplg, såsom framhållits s. 14. Jfr om handelsords spridning: Natan Lindqvists Ordgränser och ordförändringar, Saga och Sed 1937, s. 44.

form, *ʃɕk* el. dyl. (åtminstone i Res m.). I Dfs finns också *ʃɕ̀ka* (svagt mask.), väl motsvarande ett isl. *keki el. *kiki. Den apokoperade form (med cirkumflex), som vi ha i norra Vb. (väl även i södra Nb.) och som är mask., förutsätter ett gammalt tvåstavigt, långstavigt subst. Slutligen utgår det fem. *ʃɕ́ɻka* vid Lule älv från ett enstav. fem.

Slå vi upp SAOB, finnas där följande genusuppgifter för **käke**: r. el. m., medan **käk** har alla fyra genus (neutr. är dock ovanligt).

Den diftongerade formen i Aplg, *ʃɕaɻk*, får sammanföras med liknande former i södra Nb. Även Löv i Vb. har samma diftong. Mindre troligt är, att ett från norra Vb. inkommet *ʃɕaɻk* i Aplg skulle ha substituerats till *ʃɕɛɻk*, eftersom denna diftong nästan helt saknas i Aplg och analogipåverkan således icke blir sannolik.

Pite och Skellefte älvdalar.

Genom de fyra närmast följande exempelorden visar Aplgmålet en vad man kan kalla naturlig samhörighet med kustdialekterna. Här avgränsas ett bälte, omfattande endast Pite och Skellefte älvdalar. Detta bälte sträcker sig upp från Bottenhavet t. o. m. Aplg.

13. **Sömn** s.; fsv. sömn, symn; isl. svefn. Karta nr 3.

samn Å.NoraNråSidTreBjur, *sʊmn* MO, *sam*, *samn* Ull, *sʊm̥n̥* Vib, *sʊm̥n* Sjä, *som* Res, *som̥(n)* Ram, *som̥n* Säbrå, *sɑm̥n* L.Dor, *sʊm̥n* Vilh, *samn* Å.BjåNmal V.UmVänDfsSäv L.Ly, *sʊm̥n* Sor, *sʊmn* V.Um, *sam̥n*, *-ʊ-* Bgd, *somn* Nys, *sám̥ɑn*, *-óm-* Löv, *sóm̥ɑn* el. *-n̥* BtrSkJörnNsj L.MalåAjaur V.Bsk, *sóman* N.HtlPitNfjÄby, *sóm̥n̥* NLul, *sʊm̥n* ÖLulEdef L.östra Jokkm.

sʊmn **No**.BeSa.

I Aplg *sóman*.

Området delar sig med hänsyn till frånvaro eller befintlighet av svarabhaktivokal i två delar: en sydlig, omfattande hela Ång. och södra Vb. jämte de dialekter i det inre av landet, som ansluta sig till nämnda kuststräcka, samt en nordlig, omfattande Skellefte och Pite älvdalar samt dialekter intill dessa. Inom det sydligare området är ordet enstavigt, men inom det nordligare

har svarabhaktivokal tillkommit, varigenom formen där är tvåstavig. I den förra delen är stamvokalen vanligen -a- eller -å-, i den nordligare genomgående -ö-.

Beträffande den inskjutna hjälpvokalen säger Seth Larsson[1], att denna förekommer mellan guttural eller labial och ett slutljudande n i norr fr. o. m. Lövånger och Burträsk. Ex. *dóŋ̱ɐr̥* 'dygn', *áŋ̱ɐr̥* 'agn', *óm̱ɐr̥* 'ugn', *lèm̱ɐr̥* 'lämna', *kwàm̱ɐr̥* 'kvävas', men söder därom *dɵŋn*, *lêmn* etc. Våra belägg ge vid handen, att det norra området omfattar jämväl södra Norrbotten och det södra dessutom hela Ångermanland.

Aplg, som ansluter sig till socknarna vid Skellefte- och Piteälvarna, skiljer sig i ett par punkter från dessa. Aplg har nämligen liksom (södra) Nb. dentalt -n, medan norra Vb., Malå och Ajaur i Lappl. ha detta ljud supradentalt eller kakuminalt. Dessutom har Aplg lång stamvokal, där denna annorstädes är kort. Denna långa vokal i Aplg stämmer bra överens med andra jämförbara ord: *fá̱mɐn* 'famn', *ná̱mɐn* 'namn'; *sà̱mɐn* 'somna', *læ̀mɐn* 'lämna', *dà̱mɐn* 'domna', *ræ̀mɐn* 'rämna'. Södra Nb. har analogiskt införd kortstavighet.

14. **De andra** pron.; jfr fsv. (pl.) aþri(r), andre; isl. aðrir, aðrar. Karta nr 4.

Detta pron. visar inom området stora växlingar. Vid kusten finna vi vid Lule älv de ander, vid Pite och Skellefte älvar de (n)ader, vid Ume älv de naren och i Ång. annrern el. dyl.: *àn̥reŋ* Å.LångseleVib, *æ-ànreŋ* Sånga, *àn̥ɐr̥ɐŋ* Sjä, *àn̥ɐrɐn* Sid, *ànrɐn* el. dyl. TreAr, Tåsjö i nordväst har *àn̥ɐŋ*. *de‿nà̱rɐn* V.Um, *de‿nɐ̀rɐn* VänSävBgd, *denáɐn* Dfs, *(n)æren* (Dfs, 1878, Löfgr., s. 5, 40), *de à̱rɐn* Nys, *de nɐ̀rɐŋ* Löv, *de nà̱dɐr*, *de nâ̱r* Btr, *de nɐ̀dɐr* Sk, *de nàdɐr* NsjJörn L.MalåAjaur, *de (n)ɐ̀dɐr* V.Bsk N.Htl, *de nà̱dɐr* Nfj, *de (n)à̱dɐr* PitÄby. I Älvsbyn finns också *de àn̥dɐr*, en form, som annars hör hemma vid Lule älv: NLulÖLulEdef L.östra Jokkm.

de áŋ̱ɐr No.Sa, *di aŋŋer* Vefsn.

annar (*pl. arän*) Nb., Vb. (Rz, s. 10 a).

I Sorsele har jag upptecknat *de à̱dɐr*. Men i ULMA:s stora ordsamling från denna socken heter det *àn̥rén*. Denna form är

[1] Subst.-böjn., s. 12.

här icke alls väntad. Den hör, som vi sett, närmast hemma vid Ångermanälven. Nu är upptecknaren av Sorselebelägget född vid denna älv, i Vilhelmina, varför den möjligheten finnes, att formen egentligen tillhör denna sockens mål.

I *denåran* tänker sig Åström[1] -n- överfört från den ann 'den andre'. Likaså Lindgren.[2]

Det här ifrågavarande ader utgår från fsv. aþri(r), vilken form som bekant i sin tur uppstått ur *annrē(ʀ) med ljudlagsenlig övergång av -nnr- > -þr-: *annrē(ʀ) > aþre > *adr > ader.

Det sydvästerbottniska aren utgår från ett tidigare av aþri(r) uppkommet adr- el. ader plus adj.-ändelsen -en.[3]

Lule älvdal har tydligen fått sitt uttal, ander, från det ur aþri(r) analogiskt nybildade fsv. andre(r). Ändelsevokalen har fallit, varefter svarabhakti insatts: andre > *andr > ander.

Det ångermanländska annere(r)n består av anner + adj.-ändelsen -e(r)n. (Jfr MO gammal: *gàmmłeŋ å òngeŋ* = 'de gamla och de unga'). Etymologien på anner torde vara densamma som ander i Luleå, fast Ång. har assimilation av nd > nn.[4] Formen annrern i Ång. är sedan uppkommen genom synkope av den trestaviga (annerern).

Detta innebär, att Lule älvdal visar likhet med Ång. med undantag för nn i Ång. mot nd i Luleå.

Enl. Vendell (Ordb.) heter andra (pl.) *adär*, *ander* el. *ar* i Österbotten; *ar* är det vanligaste och förekommer liksom *adär* i största delen av området. *adär* dock sporadiskt; *ander* endast i två socknar vid Vasa. Se även Åkerblom[5], som visar, att Kvevlaks i fem. sg. har *aron*, *adron*, *anndär*, *adär* och *annin*.

Aplg har *da ȧder*, ehuru även *da nȧder* förekommer. Detta uttal torde med all sannolikhet härröra från Piteå. I uppkomsten av formen i Aplg har väl säkert också Skellefteuttalet bidragit, vilket ju inte mycket skiljer sig från det i södra Nb.

---

[1] Dfs. lj., s. 117.

[2] Btr. gr. t. ex. s. 226.

[3] Ang. denna ändelse se t. ex. Åström, Dfs. F., s. 25 f.

[4] Om andra fall av ass. i Ång. men utebliven sådan i Luleå, jfr t. ex. blind, s. 90 f.

[5] Kvevlaxmålet, s. 90 ff.

15. **Uppställd** adj.

Kuststräckan inom området indelas av detta ord och dess synonym uppsätt i två delar. Gränsen går mellan Ume älv och Skellefte älv. Norr om denna gräns heter det uppställd och söder därom uppsätt. Betydelsen är lika för båda orden, nämligen 'rådlös, utan utväg': *óp̱sǽṯa* Å.VibSjä, *òp̱sǽṯ* Tre, *òp̱sǽṯ* Bjur V.Um DfsVänSävBgd, *òp̱sæṯ* L.Ly, *òp̱stǽḻd* Sor, *òp̱stǽḻd*, *òp̱sǽṯ* V.NysBtr, *òp̱stǽḻd* LövSkNsjJörn L.Ajaur V.Bsk N.HtlÄby, *òp̱stǽḻt* PitNfj, *ùp̱stǽḻd* NLulÖLul, *ỳp̱stǽḻd* Edef.

Från Norge: *óp̱stǽlt* Be. Däremot ej från Sa, men från Vefsn *opprådd*, *ópp-ställd*, adj. 'blottställd, rådlös' Nb., Vb. (Rz, s. 487 b); *oppsätt, oppställt* (Linder).

Vendell (Ordb.) har *op̱stälṯ* el. dyl. från Vasa län i Finl.

Aplg har *òp̱stǽld*, och geografiskt sett är detta fullt naturligt. Vi få rimligtvis tänka oss formen kommen från Skellefteå och Piteå. Samma ord, uppställd, finns visserligen också vid Lule älv, men där är uttalet av första ledens vokal *u-* eller *ỳ-*, varigenom denna älvdal skiljer sig från hela det övriga området. Vid Ume älv och söder därom finnes endast uppsätt(ad), som spritt sig upp efter Umeälven till Lycksele, där det gjort halt; grannsocknen längre upp, Sorsele, har i stället uppställd, som sannolikt över Norsjö och Malå (Arvidsjaur) eller över Aplg införts till Sorsele. Att denna socken här ansluter sig till norra Vb. (och Nb.) i stället för till södra Vb. är mycket ovanligt.

Man observerar, att i hela området utom i två socknar i södra Ång. ligger grav huvudaccent på första leden. Vid sidan av de här behandlade orden finnes även perf. partic. av uppställa och uppsätta med betydelsen 'placerad i högre eller upprätt läge'. Men dessa partic. uttalas med akut huvudton på första leden, åtminstone flerstädes. Enligt Lindgren[1] gäller detta i Burträsk partic. av sammansatta verb, »som i övriga former (även i supinum) sätta partikeln e f t e r, men i pass. participet f ö r e värbalformen (sålunda analoga med tyskans s. k. oäkta sammansättningar)». De ord, som vi här syssla med, förekomma endast i particip och med överförd betydelse och ha vanligtvis, som nämnts, grav acc.

[1] Btr. gr., s. 29 f.

16. *Åta adv.

áṯa V.Nys, *áta* LövBtrSkBsk, *óṯa* Nsj, *áṯa*, *ata* Jörn, *áta* L.SAjaur, *ávta*, *áta* NAjaur, *óta* N.HtlNfj, *áta* PitÄby.

Saknas enligt uppgift i Norge (SaBe).

óta Aplg.

Betydelsen är 'ganska, tämligen'. Ex. *han ar óta stor* 'han är tämligen stor' (Aplg). I södra Västerbotten, norra Ångermanland samt vid Lule älv har man på många ställen meddelat, att ordet där icke nyttjas. I Aplg är ordet vanligt. Det blir följaktligen klart, att det är en Pite- eller Skellefteform, som Aplg har.

Detta ords proveniens kan jag här ej närmare gå in på. Ett utförligare studium borde samtidigt omfatta andra närstående adverb och konjunktioner samt ske inom ett större område. Jag erinrar härvid om konj. *àṯa* i Btr (ordboken), som betyder 'innan'. Vidare ett adv. med liknande uttal (t. ex. *áṯa*, *ata* = 'till' Jörn i Vb.). Möjligen är detta senare adv. etymologiskt detsamma som *áṯa*, *áṯva* 'bredvid' (Å.Sjä) och *'áta* (MO) 'hitom'. Sannolikt är det däremot icke identiskt med åta = 'tämligen', eftersom i Jörn såväl *áṯa*, *ata* 'till' som *ata*, *áṯa* 'tämligen' förekommer vid sidan av varandra. Man hade annars kunnat tänka sig en särskild betydelseutveckling vid Skellefte- och Piteälvarna så att samma ord, som vid dessa älvar betyder 'tämligen, ganska', på andra ställen betyder 'vid' eller 'innan'.

Skellefte älvdal.

17. **Horn** s.; isl. horn. Karta nr 5.

Vokalen i detta ex. är så gott som över hela området -o-. Dock ej vid Skellefte älv, där vi hela vägen — även i Aplg — ha -å-: *hoŋ-* Å.SkorpedMO, *hon* Viksjö, *hoŋ* GmråRamResBjåNoraNrå UllArGruTreBjur V.Um L.Ly, *horn*, *hoŋ* Sor, *hon* Å.Nmal L.Dor Vilh V.VänDfsSävBgdNys, *haŋ* V.LövBtrSkNsjJörnBsk L.Malå, *háŋa*, *háva* Ajaur, *hoŋ*, *haŋ* N.Pit, *hoŋ* HtlNfjÄbyNLulÖLulEdef L.östra Jokkm.

haŋ No.BeSa, *håŋŋ* Vefsn.

harn Aplg.

Förlängning av vokalen har skett överallt utom i Nb., där den kvarstår som kort.

I korn ha vi i Vb. samma fördelning av å och o som i horn. Däremot icke i torn, isl. turn. Det heter således i Btr och Sk *tǫŋ*. Lindgren[1] menar, att detta ord är en yngre lånform. I Aplg heter det likväl *tarn* (liksom *karn* och *harn*). Det är för Aplgs vidkommande att erinra sig, huru lapskan med sitt *gárǫdn* 'korn' kan ha bidragit till att vokalen i korn har det uttal den nu har. Uttalet -rn (ej n) är i varje fall att betrakta som lapskt substrat.[2]

Viktigast för uppkomsten av uttal med -å- i Aplg torde dock socknens läge vid Skellefte älv vara. Alla andra socknar vid denna älv ha likaledes -å-. Inflytande är alltså i denna fråga att tänka sig från Skellefteå och möjligen även från Norge.

18. **Svälja** v.; isl. svelga; fsv. svælgh(i)a. Karta nr 6.

svɔ̀lːjɑ el. dyl. Å.GraViksjöSäbråResMultråBotBjåNora, *svɔ̀lj* Ram, *svɒlj* L.Vilh, *svɑ̀lːjɔ* Å.Nrå, *svalːjɑ* ~ *-æ-* Ull, *svɔ̀lːjɑ* VibSjä, *svɑ̀lːjɑ* Sid, *svɑ̀lːjɔ* el. dyl. ArGruTre, *svɑlj* Nmal, *svalj* Bjur, *ʂwɛ̀lr* V.UmVän, *ʂwɛ̀lːɐ* Dfs, *ʂwɛ̀lːɐ* Säv, *ʂwɛ̀lːɐ* BgdNys, *ʃwɛ̀lr* Btr, *swɛ̀lr* Löv, *ʂwɛ̀lːr* SkBskNsjJörn, *ʂwɛ̀lr* L.MalåAjaur, *ʂwɛ̀lːɔ* Ly, *ʂwɛ̀lr*, *ʂwalj* Sor, *ʂwɑ̀lːr* N.HtlNfjÄby, *ʂwɔ̀lːɑ* Pit, *ʂwɔ̀lːr* NLulÖLul L.östra Jokkm, *ʂwɔ̀lr* N.Edef.

svɛl No.BeSa, *sveljæ* Vefsn.

I Aplg är uttalet *ʂwɛ̀lr*.

svåhli (Linder).

Av intresse är såväl den uddljudande konsonantförbindelsen som stamvokalen. Vidare kunna vi här studera utbredningen av apokope jämte sonantisering av slutljudande -j-. Ordet indelar först området i två huvuddelar.

1) Hela landskapet Ångermanland, där man möter uttalet *sv-*. Här gäller också att konsonantiskt -j- kvarstar antingen framför icke apokoperad ändelsevokal eller i slutljud.

2) Ett nordligare område fr. o. m. Ume älvdal och norröver, där sv- uttalas *ʂw-* (eller *ʃw-*) och där -j- sonantiserats, sedan ändelsevokalen fallit.

Det förra området låter sig med hänsyn till apokoperingsförhållandena indelas i två delar:

[1] Btr. gr., s. 112. [2] Se s. 25 f.

a) Hela Ång. (utom Ram, Nmal och Bjur), där endast försvagning av ändelsevokalen skett: svålje, svalje,

b) Ram, Nmal och Bjur med apokope men utan sonantisering av slutljudande -j-.

Området 2) ovan låter sig sedan med hänsyn till rotvokalens kvalitet delas i tre delar:

a) En sydvästerbottnisk med motsvarande Lapplandsområde, där stamvokalen överallt är *-ȣ-* eller dess ekvivalent.

b) En nordvästerbottnisk, dit även socknarna Malå, Ajaur och Aplg höra. Här är uttalet av verbet mycket ensartat, vanligast *ʂwȧ̀ɭɪ*.

c) Södra Norrbotten, där stamvokalen är kort och kvalitativt är o eller å.

d) Lule älvdal, där stamvokalen, *o*, uttalas med längd.

Samtliga anförda dialektala uttal avvika starkt från rspr:s och de låta sig vanligen heller icke lätt återföras på kända fornspråksuttal. Lindgren[1] konstruerar en äldre form *svalga, varvid han tänker sig labialisering pa grund av föreg. v. Under sådana förhållanden blir det tydligt, att den utpräglat dialektala formen i Aplg är införd från grannmål. Och den ovan omtalade indelningen ifråga om uttal visar, att Aplg stått under inflytande från mål längre ned vid Skellefte älv. Norrbottensuttalet torde sedan ha understött influensen.

19. **Tocken** adj., 'sådan'; fsv. thol(i)kin.

Eftersom ändelsen här icke har större intresse för oss, medtages nedan endast stammen. *tȣ́kk-* Å.MO, *tȣ́ḳ-* HäggdangerGra NoraNråUllVibSjäSidSkorped L.Fredr. *tȣ́ḳ-* Å.Fjällsjö, *tȣ̀ḳ-* Res Bjur L.Dor V.Säv, *tok-* Nys. *tòḳ-* Å.GruNmal V.VänBgd, *tȣ̀ḳ-* Um Bgd, *tøḳ-* Dfs, *tóḳ-* L.ÖrLy, *tȣ́ḳ-* Sor, *tòḳ-* V.LövBtrSkNsjJörnBsk L.SAjaur, *tùk-* N.HtlPitÄby, *tòk-* Nfj, *tùk-* NLul, *tỳḳ-* ÖLulEdef, *tùḳ-* L.östra Jokkm. Norra Ajaur har Piteformen *tùḳ-*, något som ju också är väntat. Motsättningen mot södra Ajaurs *tòḳ-* är klar.

Ej känt i Beiarn och Saltdal i Norge.

tåkken (Linder).

[1] Btr. gr., s. 75; jfr Lindgrens hänvisn. till Åström, Dfs. lj., s. 30.

I Aplg är uttalet av ordet *tòḵen*. Som synes är det blott ett smalt bälte vid Skellefte älv, som icke har tilljämnade former (med -ö- eller -y-). En naturlig förklaring till formens förekomst i Aplg vore antagandet av spridning upp efter Skellefte älv. Här skulle vi då ha ett av de mindre vanliga fall, där spridningen av nordvästerbottniska former icke avbrutits vid Aplggränsen. Det rör sig emellertid om en rikssprâklig form; att denna finnes i Aplgs rikssprâkliga dialekt är således inget att förvåna sig över, och sambandet med övriga mål kan därför delvis vara skenbart.

I Finland är detta pron. mycket vanligt, och enligt Vendell (Ordb.) förekommer det med -u- i Vasa län, alltså mitt emot den svenska del, södra Vb. och Ång., där vi funnit -ö-.

20. **Trollslända** s. Karta nr 7.

ò̱ṛsnǽ̱la **Å**.Gmrå, *ò̱ʂŋá̱le* Multrå, *ǿ̱rsná̱læ* **L**.Vilh, *ǿʂŋá̱le* **Å**.Vib, *ǿʂŋǽḻ* Sjä, *ò̱ʃŋéḻ* An, *ò̱rsnéḻa* Gru, *ò̱rsní̱p* Nmal, *ò̱rʃní̱pa* Bjur, *ò̱rʂní̱p* Hör, *ò̱rʂŋí̱p* **V**.UmVänDfs, *storöge snälla* (Dfs, Löfgr. 1878), *ǿ̱ṛʂŋí̱pa* Säv, *ò̱ṛʂŋí̱p* Bgd, *ò̱rsní̱pa* Nys, *ò̱ṛʂŋí̱pa*, *ò̱ɥ̱-* Löv, *à̱ɪ̣ṛʂŋéḻ*, *stò̱ṛʂkáḻesneḻ* Btr, *ò̱rsní̱p* **L**.Ör, *ò̱ʂnæl*, *ò̱ʂní̱p* Ly, *ò̱rsná̱l* Sor, *ò̱rʂŋóṟ* Malå, *àɪṛʂŋóṟ* **V**.Nsj, *à̱rʃnóṟa*, *àɪ̣r-*, *stò̱ʂkáḻesnéḻa* Sk, *stò̱rskáḻesnǽḻ* (Jörn samt med liten variation norra och södra Ajaur jämte Aplg i L.), *stò̱rhúvusnǽḻa* **V**.Bsk, *hóṛʂŋéḻ* **N**.HtlPitNfj, *stò̱rhúvusnéḻa* Äby, *òɪṛsnéḻ* NLul, *òɪ̯ṛʂŋéḻ* ÖLulEdef **L**.östra Jokkm.

ör-snal, *ör-snäl* el. *ör-snäll* (Un.).

ör-snäll Vb., Nb., *ör-snäl*, *ör-snal* Vb., *åjr-skurra* **N**.Ökal. (Rz., s. 854 a).

ò̱rʂŋí̱el **No**.Be.

Området visar oss alltså många synonyma benämningar på denna insekt. Sammanfattande kan sägas, att hela Ång. utom nordöstra delen har örsnälla, södra Västerbotten örsnipa el. örsnippa, norra Västerbotten örsnorra men även örsnälla och storskallig- samt storhuvudsnälla, varefter Norrbotten har i söder horrsnälla och vid Lule älv örsnälla. Uttalet av det sistnämnda ordet i Ang. och Nb. är dock icke lika; medan det förstnämnda landskapet har ö- i förleden, har det senare oj-. I södra Norrbotten ligger huvudtonen på senare leden. Vad sedan efterleden, -snälla, beträffar, har i södra Ångermanland stamvokalen längd liksom den har det i Norrbotten. I mellanområdet är denna vokal däremot kort, medan i stället -l- är långt.

Åt härledningen av de olika synonymerna skall här ej ägnas större plats. Endast följande kan tilläggas: det ofta återkommande snälla som efterled motsvarar isl. snælda, rspr slända (i spinnrock). En föreställning att insekten snurrar som en spinnrocksslända vittnar örsnorra i norra Vb. om. Snorra är identiskt med rspr:s snurra (*snôr* 'snurra', s., V.Jörn).

Större delen av området har ör- som förled. Anledningen är, som Unander i sin ordbok omtalar, att en föreställning varit levande, att denna insekt skulle söka sig till och borra sig in i människornas öron. En meddelare i Umeå visste berätta, att sådant kunde medföra dövhet.

Ang. horr- i södra Nb., jfr Rz (s. 267 b) 'hurra, snurra' Sk; *hor* 'surra' i Nedervetil i Finl. enl. Wessman (Ordb.); sv. dial. hurra 'snurra, vina' enl. SAOB.

Beträffande snip(p)a, jfr rspr:s snäppa, Totanus; snipa 'smal båt'; no. snipa 'näbb'. Den smala kroppsformen hos insekten torde ha föranlett namnet -snipa.

I benämningen storskalligsnälla syfta förlederna tydligen också de på insektens utseende. Och detta namn är strängt begränsat till Skellefte älvdal (och Byske älvdal) ända upp t. o. m. Aplg. Det blir alltså tydligt, att Aplg i detta fall har en nordvästerbottnisk form.

Märklig är Unanders uppgift (1857) om örsnälla (vid Umeälvens nedre lopp, framför allt Nmal). Även Rietz uppger endast detta ord från Vb. Örsnälla måste därför uppenbarligen tidigare ha haft större spridning än ordet nu har.

21. **Snalla** v. Karta nr 8.

Detta verbs etymon är oklart, och till sin natur gör verbet intryck av slang snarare än dialekt. Det användes i betydelsen 'köra foror från järnvägsstationen, staden'. Detta ord har jag trots utfrågningar annorstädes endast funnit vid Skellefte älv. Det har i Aplg vanligast åsyftat framkörning av foror från närmaste järnvägsstation. Än tidigare verkställdes denna forkörning från Skellefteå antingen av sockenbor eller av forkörare, hemmahörande vid kusten. Ordet, som var allmänt i bruk ännu för ett 20-tal år sedan, torde numer knappast nyttjas, eftersom forkörning med häst i ovannämnda fall upphört.

Beläggen på ordet äro följande: *snâl̲* V.SkBskNsj, *snâ̂l̲* SkJörn L.Ajaur, *snol̲* Aplg.

Till Aplg har verbet tydligen kommit genom spridning upp från Skellefteå. I denna sistnämnda socken är stamvokalen återgiven med såväl *a* som med *ɑ*. Ofta får man emellertid i nordvästerbottniska uppteckningar se endast *a* för samma eller liknande ljud.[1] För ett främmande öra är enl. min uppfattning likväl å-halten stundom synnerligen påfallande.

Och om detta ord nu lånades upp till Aplg, är jag av den åsikten, att nämnda vokal ofelbart skulle substitueras med Aplgmålets *o* el. *ɑ*. Detta kan, ehuru det här är fråga om ett kort ljud, ha sin betydelse, då man med J. V. Lindgren och S. Larsson[2] diskuterar fragan om västerbottniskt ā, som motsvarar fsv. ā, passerat ett å-stadium (och sedan åter blivit a). I åtminstone manga fall är å-inslaget i detta ljud än i dag så starkt att fråga blir, om det på tidigare stadium varit mycket tydligare.

Lule, Pite och Skellefte älvdalar.

22. **Bössa** s.; isl. byssa.

Detta exempelord företer stor likhet med mössa, s. 109 f., men uppvisar också en avvikelse, i det att området för kvarstående y är något trängre än ifråga om mössa. Ex.: *bössə* Å.MO, *bȍs̲ə* Nrå, *bȍs̲ə* Res, *bȍs̲ɑ́* L.Dor, *bȍs̲ɑ* Å.BotGru, *bȍs̲ɑ* VibSjä, *bøs̲* NmalBjur L.Ly, *bŷs̲* Å.Hör V.UmVänDfsBgd, *bŷs̲a* Säv L.Ly, *bys̲* ÖrStenSor, *bôs̲* V.BgdNysLövBtrSkNsjJörnBsk L.SAjaur N.Pit NfjÄby, *bôs̲* NLul, *bȍs̲a* ÖLulHtl.

Saltdal och Beiarn (Norge): *bøs̲*; Vefsn: *børsæ*. Skul. uppger former med *bøṣṣ-*.

bøs̲ (Aplg).

De viktigaste avvikelserna från mössa bestå däri, att vi ha ö i bössa på en del platser, där motsvarande vokal i mössa är y. Så har Bjurholm *bøs̲* men *mys̲*. Lycksele och Arjeplog likaså; Nysätra kan alternativt ha *mŷs̲* men, som det vill synas, endast *bôs̲*. Likväl se vi lätt samma spridningsområde för de båda ordens y-former. Dessa ha tydligen förr liksom nu funnits allmänt vid Ume älvs nedersta lopp. Det framgår bl. a. därav, att

[1] Larsson, Subst.-böjn., s. 15. [2] Ibid., s. 192 ff.

detta uttal spritts upp till åtminstone Stensele och Örträsk. Uttal med ö är troligen en följd av påverkan utifrån – från rspr. Detta får i sin tur ses mot bakgrunden av sakförhållanden. Den sak ordet bössa åsyftar var mer en importvara[1] än den sak, som mössa åsyftar. Uttalet med ö kan också ha sin förklaring däri, att bössa icke är ett så vanligt ord som mössa. Det förra ordet utsattes därför lättare för påverkan från rspr.

23. **Bladra** v. 'bräka, om får'; jfr isl. blaðra 'tala otydligt'.

Förekomsten av detta ord är vid kusten begränsad till Vb. och Nb. Det är belagt även i Ång., men betydelsen där är 'prata, sladdra'.

I Aplg heter det *blɑ̀dar*, och anslutning är lätt att finna vid Skellefteälven och socknarna däromkring: *blɑ̀dar* L.AjaurMalå V.NysSäv, *blader* (Dfs, Löfgr. 1878), *blɑ̀dar* Jörn, *blɑ̀dar* el. liknande NsjLövSkBtr, *blɑ̀dar* Bsk. Ordet är även vanligt i Nb.: *blɑ̀dar* HtlNfj, *blɑ̀dar* ÄbyPit. Från den sistnämnda socknen ha vi även *blæder* = 'bjäbba, sladdra uppstudsigt'. NLul har *blɑ̀dar* samt *brål*. Det senare, som också Edefors har, torde vara en metatesform till *blɑ̀r*, som finnes vid Lule älv (ÖLulEdef L.östra Jokkm).

I Saltdal, Beiarn och Vefsn i Norge lär ordet icke förekomma med betydelsen 'bräka'.

blädär 1) 'eg. bräka som ett får'; 2) 'prata strunt, sladdra' Nb., Vb. (Rz, s. 37 a); *bladär* 'bräka, om får; sladdra' (Linder).

Gå vi därefter till södra delen av området, finna vi i Vibyggerå *blɑ̀dar* och i Själevad *blɑ̀dar*; men betydelsen är på båda ställen 'pladdra, prata'. Med betydelsen 'bräka' användas i Ång. remja, mäckra, bräka eller skväla. I Södra Vb. och i Lappland vid Ume älv äro motsvarande ord bräka, svela eller skväla.

I Finl. uppger Vendell (Ordb.) *bladra*, *bladär* 'pladdra' från bl. a. norra delen av Vasa län.

Inom det egentliga området för bladra = 'bräka' träffar man också andra ord för 'bräka'. Således har Ajaur även remja, som har samma betydelse som bladra och användes även det om får. Men vidare finnes i denna socken mäckra, som liksom i Ång.

[1] Jfr bäcker, s. 96, not 2.

och NLul endast användes om getternas läte, vilket ju också är att vänta (jfr ty. meckern).

I fråga om bladra fäster man sig särskilt vid de två betydelserna 'bräka' och 'sladdra'. Av allt att döma är den ena betydelsen utgången ur den andra.

Man skulle vilja förmoda, att ordet först använts om får (= bräka) och att betydelsen 'sladdra' endast är överförd. Men äldre belägg ha endast senare betydelsen: isl. blaðra 'tala otydligt'; »the marghtalighe bladhra thet icke mykit til sakena tienar» (Syr. 21: 27; bib. 1541); »De, som veta minst, ha lell att bladdra mäst». (Rudeen; Vitt. 284, 1691).[1] Vidare har Rietz som ovan nämndes för bladra från Nb. och Vb. fått betydelserna 1) 'bräka som ett får', 2) 'prata strunt, sladdra'. Även Rietz tänker sig alltså ordet använt om människor, ehuru han använder 'bräka' som översättning.

Som synes är det alltså lätt att i tidigare källor belägga betydelsen 'prata', under det att 'bräka' endast gäller i sena upptecknings. Betydelsen 'bräka' skulle alltså bli sekundär till betydelsen 'sladdra'. Fråga blir då, varför ordet just kommit att användas om får. Den onomatopoetiska bildningen och föreställningen om fåret som dumt förklarar visserligen till en del denna överföring. Men uteslutet är likväl icke, att vi måste räkna med en gammal betydelse 'bräka' (om får), ehuru den icke belagts.[2]

24. **Ratt till** adv.; jfr isl. hraðr; fsv. radher.

Vad som här mest intresserar oss är valet av den partikel, som inom största delen av området atföljer ratt. Denna partikel är nämligen inom nästan hela området till; endast i södra Västerbotten är den åt. Också på Unanders tid hade denna trakt åt: *hä var int' ratt åt att få mat i skógjen.* Rietz (s. 519 b) däremot: *radt dill, hä jär radt gjohdt* Vb. Vid Lule älv är det dock vanligt, att ordet ratt användes som adverb utan att åtföljas av

[1] Ur SAOB.

[2] I området träffar man även ett annat ord, som brukar sammanföras med **bladra**, nämligen **blavra** eller **blävra**. Således ha SkLövBtrBgd *bl̥åvar* med båda de anförda betydelserna och Vän *bl̥åvar* med betydelsen 'sladdra'. Och i Arnäs i Ång. heter det *bl̥åvar* 'bräka, om får'; MO uppger *bl̥åvre* 'sladdra'. Denna betydelse har även *bl̥avéra* i Nrå.

någon partikel, sasom också det senare ex. av Rietz (från Vb.) visade. Annars är användningen av ratt begränsad till adverbialkonstruktion med till eller åt, och betydelsen är då 'nära till hands, bekvämt'. Från Angermanland (utom Nmal och Bjur) är detta uttryck icke belagt; i ett par socknar i mellersta delen av landskapet har man på särskild förfrågan förnekat, att uttrycket där skulle vara brukligt. Jag har icke heller funnit det i Nordland i Norge eller i Finland.

Från området finnas följande belägg: *ràt̲ ạ́t* Å.BjurNmal V.UmVän, *rat̲-ạt* Dfs, *ratt till*, *ratt åt* (Dfs, Löfgr. 1878), *ràt̲ ạ́t*, *ràt̲‿íl̲* L.Sor V.Bgd, *ràt̲ ạ́t*, *ràt̲‿él̲* Säv, *ràt̲‿él̲* NysLöv, *ràt̲‿él̲*, *ràt̲‿ạ́t* Btr, *ràt̲‿ạl̲*, *ràt̲ ạt* Sk, *ràt̲‿ạl̲* NsjBskJörn L.Ajaur N.HtlPitNfj, *ràp̲ dél̲*(!) Äby, *rát̲ díl̲*, *rát̲* NLul, *rat̲* ÖLul L.östra Jokkm, *rɒt̲* N.Edef.

Aplg tillhör med sitt *ràt̲‿él̲* den nordligare och större delen av omradet. Till Aplg har ordparet sannolikt inkommit från Piteå och norra Vb. Uppgiften från Dfs (1878) om såväl ratt till som ratt åt gör emellertid, att möjligheten av tidigare påverkan från trakten av Ume älv icke är utesluten.

Ume älvdal.

25. **Mössa** s. 'mössa'. Karta nr 9.

Detta typord är väl företrätt. Det mest iögonenfallande är den skärpa, varmed området vid Ume älv, där -y- i stammen kvarstår, avgränsas från omgivande trakter, där detta y övergått till ö, ex.: *mösse* Å.MO, *mòs̲o* Res, *mòs̲ə* NoraSkorpedGru, *mòs̲əŋ* Nrå, *mòs̲ə* VibSjä, *mòs̲ə* Ar, *mɵs̲* el. dyl. Nmal L.Fredr, *mys̲* ~ *mɣs̲* Å.BjurHör V.Dfs L.ÖrLyStenSor, *mýs̲* ~ *mýs̲* Å.Hör V.UmVänSäv BgdDfsNys, *môs̲* NysLövBtrSkNsjJörnBsk L.AjaurMalå N.HtlPit NfjÄbyÖLulEdef L.östra Jokkm, *mûs* N.NLul.

Aplg har *mɣs̲*.

Också här ha vi ett exempel på apokopering av ett långstavigt ord. Denna har skett i samma trakter som ifråga om grubba m. fl., och cirkumflex vilar på den kvarvarande rotstavelsen i det stora hela i samma mål som vi där funnit. I Nordmaling märka vi tydligt paverkan både norrifrån och söderifrån, i det y övergått till ö som fallet är i övriga Ång., men apokope har skett liksom i Vb. Här skilja sig Nordmaling och Bjurholm såtillvida från

varandra som de icke ha samma stamvokal (ö resp. y). Dessa socknar anses annars ha samma dialekt.

Eftersom Aplg har *myṣ*, och då detta ord inte finnes i närliggande socknar i Norge (Saltdal och Beiarn ha *hu̱v*), är det utan vidare klart, att Aplg i detta fall ansluter sig till Umeälvens område. Och här har rspr icke understött förhållandet, utan tvärtom ha Aplg och Umedalsområdet den äldre mot nusvenskan stridande vokalisationen. Ty naturligtvis är det riktigt som Åström[1] säger: »Jag tror icke, att man häri har att finna en öfvergång ö > y, utan förutsätter, att orden blifvit införda på sådana vägar, att y är ursprungligt, jfr mht bühse ock mütze». Att över huvud låta tanken stanna vid en annan möjlighet, förefaller mig överflödigt.

26. **Tylla** s.; no. tull m.

Rietz (s. 762 b) har från Vb. »*tyll*, f. kardad och tillrundad ull, färdig att spinnas». Samma sak åsyftas med de här nedan upptagna exemplen.

I stammen står y på i stort sett samma platser som ifråga om mössa. Således: *-tỳl̲* Å.Nmal, *tyl̲* Bjur L.Ly, *tỳl̲a* Ör, *tỳl̲*-Malå, *tyl̲* StenSor V.Dfs, *tỳl̲* UmVänSävBgd, *dôl̲* NysBtr, *tôl̲*, *dôl̲* Löv, *tol̲a* Sk, *tôl̲* NsjBskJörn L.SAjaur, *tûl̲* N.NfjPitÄbyHtl.

tyl̲ Aplg.

tul̲ No.Sa, *rul̲* Be, *tull* Vefsn.

Går man i Norrbotten längre norrut, ha vi vid Lule älv icke längre tylla utan *kôr̲d* NLulÖLulEdef östra Jokkm.[2] Detta ord användes jämväl för subst. karda, som åtminstone i NLul även det heter *kôr̲d*. Söka vi återigen i Ång. söder om Nmal, gäller också där, att samma ord användes för såväl redskapet karda som för den kardade ullsträngen; den senare heter alltså *ka̱r* i Arnäs och *kà̱raŋ* (bp) i Vibyggerå.

I mellanområdet, alltså inom området för tylla = 'kardad ullsträng', heter redskapet karda *kár* (Btr), *ka̱r* (Aplg) eller liknande.

Härav framgår, att subst. tylla förekommer blott i ett mellanområde vid Ume, Skellefte och Pite älvar. Och endast vid den

[1] Dfs. lj., s. 49.

[2] Subst. tylla el. likn. finnes dock, ehuru med annan funktion, t. ex. med betydelsen 'hoprullad näver', i NLul och ÖKal. Se Pihl, ÖKal.-målet, s. 155; jfr Wessman, Lab. vok. I, Folkmålsstud. 4: 244 f.

förstnämnda älven står y i stammen, medan vokalen i övrigt är ö (u).

Liksom ifråga om mössa (s. 109 f.), är det även här tydligt, att Aplg ansluter sig till Umeälvsområdet.

27. **Drunkna** v.; fsv. drunkna, drukna; isl. drukkna. Karta nr 10.

Detta ord ger en variationsrik bild, såväl vad rotvokalen som den efterföljande konsonantförbindelsen angår. Genom båda dessa delas området i fyra olika partier.

1) Ångermanland utmärkes av att rotvokalen t. o. m. Arnäs och Trehörningssjö i norr i regel är a eller ä och de efterföljande konsonanterna i regel -tn i inf.: *drȁtna* Dal, *drȁtna* Nora, *drȁtna* HögsjöSidSkorped, *drȁtnu*, *drȁkna* Nrä, *drȁtna* BjåBotSjä, *drȁtn*, *drȁtnə* Ar, *drȍtne* Res, *drȍtna* An, *drȁtn̥* Tre, *drȁtn̥* L.Vilh.

2) Norra Ång. och södra Vb., där vi ha -uk- eller -unk-: *drȕgkna*, *drȕkna* NmalSäv, *drȕkn̥* Bjur, *drȕkna* Um, *drŭckĕn* (1804) Um, *drȕkan*, *drȕgkan* Vän, *drukan*, *drukn̥* Dfs, *drȕgkan* BgdGru, Lappl.: *drȕgkan* Ly, *drȕkán* Sor.

drukkän (Un); *drukkän*, *drunkän* Vb. (Rz, s. 97 b).

3) Fr. o. m. Nys i söder till Lule älv i norr står a el. å i stammen: *drȍgkan* Nys, *drȍgkna* Löv, *drȍgkan* Btr, *drȍgkan̥* SkNsj SAjaurMalå, *drȍgkan* NAjaur, *drȍgkŋa* Jörn, *drȍgkan* Bsk, *drȍgkan* HtlPitNfjÄby. I Pit kan stamvokalen även vara *-a-*. Widm. (Ant. 1860, s. 116, Pit): *drȕnkĕn*. Ifråga om denna del kan tilläggas, att Lindgren[1] för Burträsk räknar med att utvecklingen gatt över en assimilerad form och att sedan nasalinskott ägt rum, då i denna sockens mål *g* inskjutits före kn, följt av vokal (således att mjukna heter *mjugkan*).

4) Vid Lule älv heter det *drȁkan* NLulÖLulEdef östra Jokkm.

En vanlig, genuin form i Aplg är *drȍhkan* (inf.), *drȕkna* (pret.), och denna socken hör därför tydligt samman med Umeälvsområdet.

Från Norge få vi: *drókn̥* Sa, *drókna* Be, *droknæ* Vefsn. Även Skul. uppger *drokk-*.

Assimilation av nk har även Finl. i norra och mellersta Österbotten samt norra delen av Vasa län enl. Vendells och Wessmans ordb. Se även Folkmålsstud. 1: 26 f.; 4: 86, 193; 6: (Hummelstedt) 11.

[1] Btr. gr., s. 196 och 225.

28. **Hö** s.; fsv. **hö**; isl. **hey**. Karta nr 11.

Kuststräckan inom undersökningsområdet kan med hänsyn till vokalisationen indelas i fem olika delar. Inom den sydligaste, Ång., ha vi kontraherad form, -ö-; södra Vb. har -öj- och norra Vb. -aj-, södra Nb. -åj-, och vid Lule älv heter det -oj-; således fyra olika diftonger: *hö* Å.MO, *ho* GraViksjöGnmråSäbråBjåRam ResNoraNråUllVibBotSjäArGruTreNmalBjur L.DorVilhLy V.Nys, *høy* el. dyl. Å.AnHör V.UmVänDfsSävBgdNys, *høy* L.Sor, *høy*, *håa*, *ho* V.Löv, *haj* Btr, *hå-* Nsj L.Malå, *hå-* V.Bsk, *haj* JörnSk, *håja*, *håa* L.NAjaur, *haj* SAjaur, *hoj* N.HtlPitNfjÄbyNLul, *hoj* NLulÖLulEdef L.östra Jokkm.

høy No.BeSa, *høy* Vefsn.[1]

høy Aplg.

För Västerbottens vidkommande säger Seth Larsson[2]: »Äldre øy blir t. o. m. Umeå och Degerfors *øy*, i Sävar *øy*, i Bygdeå och Nysätra *ø*, i Lövånger *øy*, norr därom *aj* eller *aj*. Ex.: *øys*, *øys*, *øs*, *ås*, *ås* 'ösa'». Detta stämmer bra överens med våra belägg; Endast Bgd har diftong, ehuru enligt S. Larsson monoftong där är vanligare. Nu tycks också hö med större seghet än övriga ord ha bevarad diftong; Aplg har, som nämnts, *høy*, men annars är denna diftong mycket sällsynt i målet: *os* 'ösa', *rohk* 'rök(a)', *ør* 'öra', *hør* 'höra'. Diftongen *-øy-* har jag utom i hö i målet funnit endast i *løyt* 'stycke väg' samt i *sprøyt* 'smal list, som i fönster går tvärt över och åtskiljer och fasthåller fönsterrutor'. Då nu detta mål ifråga om hö icke har riksspråklig form, är det intressant se, att det har just *øy* som södra Vb., då tre andra geografiskt närmare till hands varande möjligheter föreligga, nämligen -aj-, -åj- och -oj-. Att målet har *høy* visar, att det åtminstone i detta fall närmast hör samman med Umedalen. Norge har antagligen icke haft nämnvärt inflytande. Om analogipåverkan från andra ord i målet kan det inte bli tal, då som sagt nämnda diftong i allmänhet saknas. Och har i detta fall den sydvästerbottniska formen haft företräde, bör det vara rimligt, att så även skett i andra fall. Otvivelaktigt ger denna undersökning i sin helhet bekräftelse på att så ofta är förhållandet.

[1] I östsvenskan, åtminstone i Österbotten, kvarstår samnord. øy allmänt. Se Hultman, Efterl. skr. 2: 183 f.

[2] Subst.-böjn., s. 11.

29. **Pojke** s.; fsv. **pojka**, från fi. **poika**.

pøɟk Å.Säbrå, *pòɟk-* el. liknande GraResFjällsjöTåsjöBotNora AnNmalHör, *pàɟk-* L.Dor, *pùɟkæ* Vilh, *pàjke* Å.MO, *pájkən* Nrå, *pàjkæ* Ull, *pàjkæ* (-ȣ̀-, -ȣ̀-) Nätra, *pàjkæ* Sid, *pùɟkæ* Sjä, *pùjkæ* Ar, *pojk* Gru L.Ör, *-pájk*, *pɛ̄k*, *pɛ̄jka* Å.Tre, *poɟk*, *pɛ̄ɟk* Bjur, *poy̯k* V.UmVänLöv, *poɟk* Säv, *poy̯k*, *póy̯kən* Bgd, *poy̯k*, *pø̯ɟ* Nys, *pojk*, *poy̯k* Dfs, *pójfʂən*, *pɑɟ* Btr, *pɑɟ* Sk L.Malå, *pɑɟ*, *pòɟkaŋ* V.Nsj, *pɑɟk* Bsk, *paɟk* Jörn L.SAjaur, *pɑɟk* NAjaur, *pojk-* el. dyl. FredrLySor, *poɟk* N.PitNfjÄby, *poɟk* NLulÖLul L.östra Jokkm, *poɟk* N.Edef.

pok, *-en* (Un).

poy̯k No.SaBe.

poy̯k Aplg.

Jämförelse mellan olika former här och motsvarande av föregående typord, hö, erbjuder ett visst intresse. Norrbotten har sålunda ungefär samma diftonger i pojke som i hö. Även norra Vb. visar stora likheter mellan de två ordens diftong, som är aj (äj), vilket även Ajaur och Malå ha. Slutligen har södra Vb. öj, dock ej så allmänt i pojke som i hö. Detta senare ords öj-område i södra Vb. är av Lycksele, som har kontraktion, avskilt från Sorsele och Aplg. Även för pojke saknas förbindelse mellan de två öj-områdena (södra Vb. och Aplg), i detta fall på grund av Ly:s och Sor:s åj.

Ång. visar ej samma parallell mellan de två ex. som Vb. och Nb., enär de flesta av Ång.:s mål i samma utsträckning som rspr kontraherar diftonger. Detta landskap har alltså allmänt ø i hö men aj el. åj i pojke, dock med dragning åt öj i vissa mål.

Bevarad diftong i pojke — åj el. oj — träffa vi i området endast i Nb. Där åj sporadiskt förekommer i Vb., Ång. och Lappl. vill man gärna se påverkan från rspr. Då vi på andra platser ha annan diftong än åj el. oj, har ordet tvingats in under rådande system. För Burträsks och därmed på det hela taget för Vb.:s vidkommande hänvisas till Lindgrens Btr. gr., s. 114 ff., där de olika diftongernas uppkomst och omfattning belysas.

Aplgs *poy̯k* kan inte förklaras genom analogi, då vi i diskussionen av hö hade tillfälle se, att denna diftong annars är främmande för målet. Vi måste alltså utgå från att den inkommit utifrån, efter allt att döma från södra Vb. Emellertid är det

märkligt, att Ly och Sor icke ha denna diftong utan i stället *pojk-*. Man frågar sig därför, om icke även här tidigare en form med öj måste ha funnits, som sedan ersatts med riksspråkligt uttal. Härmed kan jämföras Lindgrens[1] antagande för Btr om utvecklingen oj > øy > *aɨ̣* i koja, stoja och pojke, en tanke, som blir än rimligare med hänsyn till att i Btr, som vi ovan sågo, pojke belagts med såväl öj som *a̱ɨ̣*.

De två nu senast behandlade orden ha båda samma uttal i Aplg som i Beiarn och Saltdal i Norge.

30. **Lever** s.; fsv. liver; isl. lifr.

Uttal med *-æ-* i stammen i detta ord förefaller i Aplg omotiverat. Hela området har i övrigt riksspråkligt uttal med -e- på några undantag när. Dessa undantag äro Nordmaling och Bjurholm, där det heter *-æ-*, samt Bygdeå, Degerfors och Lycksele, varest såväl *-e-* som *-æ-* upptecknats: *lév̀r* Å.MO, *lḗvɐr* el. dyl. RamResGmråSäbråBjåNoraNråUllVibSjäArGruTre L.Dor, *lǽvɐr* NmalBjur, *lḗvɐr* V.VänSävNysLövBtrNsjJörn L.Ajaur V.Bsk, *le̱v* Löv, *lḗvra* UmSk, *lǽvɐr*, *lḗvɐr* Bgd, *lḗvɐr*, *lǽvra* Dfs, *lḗvra*, *lǽvɐr* L.Ly, *lḗvɐr* Sor, *lḗvra* Malå, *lévra* N.HtlPitNfjÄbyÖLulEdef L.östra Jokkm, *lévɐr*, *le̱v* N.NLul.

lḗvɐr No.SaBe, *levver* Vefsn.

lǽvɐr Aplg.

Inom Aplgmålet torde ordets stamvokal (*-æ-*) icke ha kunnat utveckla sig ur -e-. Tanken på en sådan utveckling kan man icke uppleta tillräckligt stöd för. I stället måste -ä- ha inkommit utifrån, antagligen från Ume älvs nedre lopp, där man även kan finna uttal med *-æ-*.

31. **Allstans** adv. 'allestädes'; jfr fsv. alla stads, alla stadess o. a.; isl. alls staðar.

Ordet uppträder trestavigt i sa gott som hela området. Vid kusten är det endast några mål vid Ume älv, som visa tvåstavig form. Å.BjåAr och Gru *àḻəstáŋ̱s*, MO *ɒlle-staŋ̱ŋ̱s*, Gmrå *àḻəstaŋ̱s*, Gra *òḻɐstáŋ̱s*, Nora *àḻɐstǽŋ̱s*, Nrå *ạ̀ḻɐstaŋʃ*, Vib *áḻɐstáŋ̱s*, Sjä *áḻɐstáŋ̱s*, Sid *àḻɐstáɑ̱s*, Res *oḻ(ə)staŋ̱s*, Nmal *àḻɐstáŋ̱s*, Tre *àḻɐ stáŋ̱s*,

[1] Btr. gr., s. 118.

Bjur *àl̥astáŋs*. Därmed ha vi nått området för bortfall av mellanstavelsen: *àl̥stás* V.UmVänDfsSäv, *àl̥stáns* L.LySor. Säv (V.) har även *àl̥stáŋs*. Men längre åt norr märkes: *àl̥astáŋs* Bgd, *àl̥omstùs* Nys, *àl̥om stús(om)* Löv, *àl̥om stùsom* Btr, *àl̥estáŋs*, *àl̥om stùs(om)* Sk, *àl̥omstás* Nsj, *àl̥omstús* L.Malå, *àl̥omstáŋ̥s* NAjaur, *àl̥omstús* SAjaur V.JörnBsk, *àl̥omstáŋ̥s*, *ɑlomstáŋ̥s* N.Pit, *òl̥omstáŋ̥s* HtlNfjÄby, *àl̥ostáŋ̥s* NLul, *òl̥ostáŋ̥s* ÖLulEdef L.östra Jokkm.

allstass, *allom stassom*, *allstans* (Un; Rz, Vb. s. 7 a).

Från Beiarn i Norge har uppgivits *ál̥stás*, från Vefsn *allstan*. Skul.: *a]]stans* el. dyl. fr. Lofoten, Vesterålen, Ofoten, Vefsn; *a]]stan* el. dyl. fr. Vesterålen, Gildeskål, Lurøy; *a]](e)stess* el. *a]]stass* el. dyl. fr. Gildeskål och Bodö.

Senare leden i formen *allåmstanns* i Ajaur, upptecknad i byn Lappträsk, synes visa inflytande från Piteå.

Formen ållostans vid Lule älv utgår närmast från allomstans. Dativen röjer sig i beläggens former i Nb. samt norra och mellersta Vb. liksom i Malå och Ajaur i Lappl., i Vb. t. o. m. i senare leden. I Ång. har här som annars i likvärdiga ord första ledens senare vokal försvagats: allestans.

Mellan området för dessa två typer, allom stass(om) ~ -stans och allestans, finnes vid Ume älv allstans(-stass). Här liksom allmänt är fallet vid Ume älv, framträder således icke längre dativen. Väntad vore cirkumflex på all-, men genom denna leds proklitiska ställning kan cirkumflex ej lätt hålla sig kvar.

Formerna på -stass utgå från fsv. alla stads; de på -stans ha, som SAOB omtalar, sitt ursprung i -stadens (jfr fsv. andhers stadens, flere stadens).

I Aplg heter det *àl̥stáns*, och det är fullt tydligt, att vi få gå ned efter Ume älv för att finna anknytning. Som redan nämnts, finns denna form vid Ume älvs nedersta lopp; den finns också i Lycksele. Påverkan från Nb. kan dock även ha förelegat. I Nb. står visserligen -om i förleden, men då nu denna ändelse är främmande för Aplgmålet, har den där ej heller i detta ord kunnat införas.

32. **Rom** s.; isl. hrogn; fsv. romn, rughn.

rʊm̥ Å.Nora, *rʊm̥-* el. dyl. NråSjäMOGru, *ràm̥-* ~ *æ* Vib, *rʊm̥* L.DorVilh, *ram̥* Å.NmalBjurUmSävDfsBtrLöv, *ram̥* el. dyl. V.Um BgdLövSkBsk L.SAjaur, *rom̥* V.NysNsjJörn L.SAjaur N.HtlPit

NfjÄby, *rum* L.LySorAjaur V.Nsj, *rom* el. dyl. N.NLulÖLulEdef L.östra Jokkm.

rogn No.Sa.

rum Aplg.

Det ångermanländska kustområdet visar stor likhet med det västerbottniska. På båda hållen är vokalen a eller å; å har även södra Nb., medan Lule älvdal har o.

I det inre av området ha vi vid och mellan Skellefte och Ume älvar u : rum (LySorAplgAjaurNsj). Detta uttal kan icke gärna tänkas ha uppstått på annat sätt än genom inlån från kusten, i så fall från Vb. eller norra Ång. Nu finnes ett sådant uttal överhuvud icke vid kusten. Man måste då antaga, att ett bälte tidigare funnits vid kusten, som haft uttal med u men som senare utplånats genom påverkan från såväl norr som söder, där uttalet liksom nu var tämligen enhetligt. En sådan förskjutning bör man lätt kunna tänka sig. Seth Larsson visar (Subst.-böjn., s. 225) å språkkarta, hur flera gränser genomskära landskapet Vb. på olika ställen. Detta har av allt att döma ofta sin grund i att vissa språkegenheters geografiska utbredning förskjutit sig. I fråga om rom få vi tänka oss en mera radikalt försiggången förskjutning.

33. **Spruntit** sup. 'sprungit'.

sprèŋa el. dyl. Å.GraNoraBjå, *sprèŋa*, *sprayt* el. dyl. MultråUll Vib, *sprùga* el. dyl. RamResArTreNmalBjur V.UmVän L.Dor, *sprayæ*, *sprèŋæ* Vilh, *sprùga*, *spraŋkt* el. dyl. Å.NråSjä, *sprùnta* ~ *-s-* V.Bgd, *sprònt* Nys, *sprønte* Dfs. F. 54, *sprùgæ*, *sprùnt* L.Ly, *sprùnta* Sor, *sprònta* V.LövSkBsk L.SAjaur, *sprònt* V.Btr, *sprònte* NsjJörn, *sprònta* N.HtlPitNfjÄby, *sprèka* ÖLul, *sprèka* Edef.

sprunti, *sprántä* Vb., Nb. (Rz, s. 661 a).

Betr. Finland, se Wessman, Lab. vok. I, Folkmålsstud. 4: 196.

sprùnta Aplg.[1]

I de mål, där sup. är spruntit, förutsättes en inf. sprinta, vilken där ofta kan beläggas. Där å andra sidan sup. är sprangit (sprangat), heter inf. spranga. Åström[2] antager denna form

[1] I de fall, där -nt- ingår i de anförda exemplen, är -n- tecknat tonande överallt utom i Aplg. Likväl förlorar n före tenuis av fysiologiska skäl sin ton mer eller mindre överallt. Men riktigt återge såtillvida ovannämnda belägg det verkliga förhållandet som i Aplg tonlösheten är påfallande tydlig.

[2] Dfs. lj., s. 34.

vara denom. till subst. *sprag* eller ett perf.-pres. Samma inf. ligger helt visst till grund, där sup. heter *sprugkt*, fastän verbet där är ett andra konjugationens. I de mål slutligen, där sup. heter sprungit, är inf. som i rspr springa.

Betydelsen inom området i våra dagar har jag funnit vara densamma som bet. av rspr:s sprungit. Rietz synes vänta en särskild betydelse, då han översätter sprinta med 'springa hoppande, fort, skutta, hoppa' (efter Linder).

Ifråga om stamvokalens kvalitet företer detta ord likhet med andra, där gammalt kort u ingår, ex. brunnit, buske, brunn (s. 127 ff.), således -o- i Nb., -å- i norra Vb., -ö- eller -u- i södra Vb., där nu beläggen kunnat visa detta.

Spruntit har -u- eller -ö-, som ovan framgick, endast i Aplg, Sor, Ly, Dfs, Bgd och Nys. Vid kusten bli alltså de sistnämnda socknarna de enda, där verbet är belagt med någon av dessa vokaler. I sydligaste Vb. och norra Ång., där vi annars skulle ha väntat -ö-, ha vi som icke rikskspråkligt ord endast spranga. Ly, Sor och Aplg få därför tydligen sättas i samband med det smala bälte vid kusten, som Bgd och Nys utgöra.

En annan lösning, som dock blir hårdragen, är antagandet att sprinta — spruntit lånats från norra Vb. och i Lycksele, Sorsele och Aplg fått -u- för Västerbottens -å- analogiskt efter andra ord. Mot detta talar att lån från norra Vb. till Sor och Ly äro ytterligt sällsynta och kunna antagas endast då lån från södra Vb. äro uteslutna, något som här icke är fallet.

Den form vi funnit vid Lule älv, spräkit (-at), är tydligen samma ord, som i Ång. heter sprangit, ehuru med övergång av ng > k och tilljämnad stamvokal. Även NKal har denna övergång: *sprą̊k* (inf.), *sprą̊ka* (sup.). Här upprepar sig alltså ånyo det förhållandet, att Luleälvsområdet visar samma företeelse som Ång., medan mellanliggande område har ett annat utseende. Har detta mellanområde uppstått genom att en inbrytning gjorts i ett tidigare enhetligt fält, som omfattade alla tre här ifrågavarande kustlandskap (Ång., Vb. och Nb.)?[1] Under sådana omständigheter skulle Åströms (nyss citerat ställe) alternativa antagande falla, enligt vilken formen spranga i Dfs skulle vara ung. Den vore då tvärtom äldre än sprinta.

[1] Jfr avslutningen, s. 152 f.

34. **Kläcka** tr. v. 'smälta'; jfr isl. kløkkva.

Kläcka har Rietz (s. 331 b) belagt från Österbotten, Medelpad, Ångermanland och Västerbotten med den betydelse som nedanstående belägg ha, nämligen 'smälta', tr. (t. ex. smör, bly).

kɫ̀ǎkke Å.MO, *kɫ̀æ̀ḵe* VibSjä, *kɫ̀ȧ̀ʈʂe* Nrå, *kɫ̀ȧ̀ʈʂə*, *kɫ̀ỳʈʂa* Res, *kɫ̀æḵ*, L.VilhFredr, *kl̥̀ǟḵe* Å.Ar, *kɫ̀ȧḵ ȿ̀p̱* NmalBjur, *kɫ̀eḵ* L.LySor, *klȧ̀ʈʂ ȯ̱p̱* V.UmDfsNys, *kɫ̀ȧḵ ȯ̱p̱* VänSävBgd, *kɫ̀ỳʈʂ ȯ̱p̱* Löv, *kɫ̀ỵ̂ʈʂ* Btr, *kɫ̀ôy̱ʈʂ* Sk, *kɫ̀ôy̱ʈʂ* JörnBsk, *kɫ̀ôy̱ʈʂ* Nsj, *kɫ̀ôy̱ʈʂ* L.SAjaur, *kɫ̀ȯ̀ʈʂ ȯ̱p̱* N.Htl, *kɫ̀ỳʈʂ ȯ̱p̱* Pit, *kɫ̀ȯ̀ḵ ȯ̱p̱* Nfj, *kɫ̀ȯ̀ḵ ȯ̱p̱* Äby, *kɫ̀ȉḵ ý̱p̱* NLulÖLulEdef L.östra Jokkm.

kɫ̀ȧ̀k ȯ̱p̱ No.SaBe.

kleḵ Aplg.

En del av ovanstående belägg åtföljes av adv. upp. Detta är säkerligen ofta en tillfällighet, och verbet kan även på dessa ställen sakna det enklitiskt tillfogade adv. men får då ev. cirkumflex.

Enligt Vendell och Wessman (Ordb.) är ordet i Finland vanligt med här åsyftad betydelse och med uttalet *kläḵ* endast i socknar i Vasa län.

Sannolikt är Aplgformen införd från södra Västerbotten och Ångermanland. I området norr härom ha vi en annan stamvokal, y, eller dess ekvivalenter: klycka. För detta verb, som alltså motsvarar det isl. kausativet kløkkva, konstruerar Lindgren[1] ett fsv. *klykkia, säkerligen med goda skäl. Ändelsen -ia i fornspråket måste förutsättas för ovannämnda belägg med *-ʈʂ*. Vad sedan y i stammen angår, bör detta lika väl gå för sig som då vi i fsv. ha ett (sv. vb.) slykkyä och slökkia 'släcka', isl. sløkkva.

För jämförelsens skull kan här antecknas det västerbottniska verbet *sôy̱ŋ̱ʈʂ* 'lägga lin el. hampa i vattenpöl för att rötas' (Btr), isl. søkkva.

För kläcka (fsv. *klækkia, germ. *klakkwian) med här aktuell betydelse saknas belägg i fornspråket. Detta verb ha vi belagt i ett bälte som sträcker sig fr. o. m. Vasa län i Finland över Ång. och Vb. upp till Aplg samt vidare över Norge till Atlanten. I Sverige är möjligen ordet även i våra dagar utbrett längre åt söder än vad vår undersökning visar. Också i Norge

[1] Btr. gr., s. 164.

kan utbredningsområdet vara större än vad vårt material ger vid handen. Slår man likväl upp norska ordböcker, har klækkja endast betydelsen 'udklække, ligge paa Æg', medan våra två belägg från Beiarn och Saltdal betydde 'smälta', trans.

35. **Klema** v. 'smeta, breda ut'; fsv. klema.

kl̀ẹ̀ma Å.NråUllSjäSidTre, *kl̀ẹ̀ma* o. dyl. VibNoraResMO, *kl̀ẹm* L.DorVilh, *kl̀ȧm̲* (*mi̯ŋ*) Å.Gru, *kl̀ẹm* Nmal L.Ör, *kl̀ẹm*, *kl̀æm̲* Å.Bjur, *kl̀ệi̯m* V.Um, *kl̀ệi̯m* Säv, *klệi̯m*, *kl̀ệm* Vän, *kl̀ệm* BgdNys, *kl̀ẹi̯m*, *kl̀ȧi̯m* Dfs, *kl̀ẹm*, *kl̀æi̯m* L.Ly, *kl̀ẹm̲*, *kl̀ȧi̯m* Sor, *kl̀ȧi̯m* V.Btr, *kl̀ȧm̲* SkNsj, *kl̀ȧm̲*, *kl̀ȧi̯m* L.SAjaur, *kl̀ȧi̯m* N.HtlPitNfjÄby, *kl̀ǽim* NLul, *kl̀ȧi̯m* ÖLulEdef L.östra Jokkm.

klem' (*ee*) 'breda, breda ut' (Un); *kleen'*, *kliin* (om smör), *kleem'* (om lera) (Linder).

kleima (om t. ex. lera), *klina* (om smör) No.Vefsn.

klẹm Aplg.

Betydelsen av detta verb är 'smeta, breda ut lera, murbruk'. Är det däremot fråga om att breda ut smör på bröd, användes allmänt inom samma område klina med olika uttal. Således har man på åtminstone följande ställen uppgivit, att klema brukas endast eller företrädesvis om lera eller murbruk: Å.NoraNråNmal TreBjur V.BtrSkNsj L.Ajaur N.HtlNfjÄbyNLulÖLulEdef. Klina användes endast eller framför allt om smör i åtminstone följande socknar: Å.StigsjöNoraNråNätraBotSkorpedAnSidArNmalTreBjur L.Vilh V.DfsNysLövBtrSkNsj L.AjaurSor N.HtlNfjNLulÖLulEdef. Överhuvud saknas uppgift om att klina kan användas om lera med undantag av Lycksele, där båda verben nyttjas om lera.

Vad klema däremot beträffar, finnas undantag från regeln att ordet endast användes om lera, nämligen Å.MultråSid L.Sor, där det nyttjas både om smör och lera, samt (det sammanhängande) området V.UmBgdDfs L.Ör, där klema uppgetts användas om (t. ex.) smör.

Resultatet blir, att klina brukas i betydelsen 'breda ut smör på smörgås', medan klema pa några undantag när (de flesta undantagen komma från Ume älvdal) användes liktydigt med 'smeta ut lera, murbruk (rappa)'.

I Aplg saknas klina, och klema användes med lika vid betydelse som 'breda ut' i rspr (vanligen om smör och lera).

Jämför man belägg och användning i SAOB, framgår, att denna skillnad i betydelse mellan klema och klina icke upptages; översättningen i SAOB för de båda orden är nästan exakt lika. Märk sedan facktermen klinhus, där ju första leden just syftar på verbet klina = 'smeta ut lera', alltså en användning, som är främmande för de genuina målen i Ång., Vb. och Nb.

Redan i Medelpad tycks nämnda skillnad icke upprätthållas. Den med Medelpadsmålen så väl förtrogne A. Vestlund översätter *klèmæ* med 'klena, smeta murbruk och dyl.' (Attmar). Samme upptecknare har vidare från Medelpad *klènæ* 'bestryka med ler' (Holm och Indals-Liden), *klèmæ* 'bestryka med ler' (Ljustorp), *klemɔ* 'stryka på, smörja på' (Selånger). I Dalmålet användes klema om både smör och lera. Klina finnes där också och är översatt med 'smeta'. I Västergötland betyder klena vanligen 'rappa, smeta lera', under det klema = 'breda ut' ej tycks förekomma.

Det är därför möjligt, att betydelseskillnaden i övre Norrland är en därstädes uppkommen företeelse. Motsatsen, d. v. s. att det norrländska förhållandet skulle vara det primära, kan svårligen tänkas. Även hos Rietz (s. 326 a) framgår samma motsatsförhållande mellan norra och södra Sverige; klena anges nämligen i Jämtland och Ångermanland betyda 'breda smör på bröd' men i Skåne och Halland 'överstryka väggar med lerbruk'.

I fonetiskt avseende ha vi i klema kontraherade former i Ång. och södra Vb. samt (vid sidan av diftonger) i Ly och Sor i Lappl. Aplg har endast långt e. Även Sk, Nsj och Ajaur ha monoftong (den sistnämnda socknen dock även diftong), men här är stamvokalen kort (*klâm*). Norrbotten har endast diftongformen *klâm* eller liknande.

Aplg hör alltså samman med området vid och söder om Ume älv.

36. Gneka v. 'gnissla'.

Rietz (s. 205 a) anger Ångermanland och Västerbotten som källor för sina uppgifter om gneka. I dessa landskap är imperf. och sup. lika med inf., något som visar att verbet där är kortstavigt. Rietz' översättning är 'gifva ett knarrande eller gnisslande ljud ifrån sig'. Däremot har han icke något verb kneka, vilket i nutida mål finnes i mellersta Vb. och vid Lule älv apo-

koperas och böjes som långstavigt. Vid Lule älv betyder i våra dagar **kneka** 'gnissla, knaka', och i Btr betyder det 'knaka'. För **gneka** har jag däremot endast funnit översättningen 'gnissla, knarra', varför man kommer till den slutsatsen, att betydelsen av de båda orden icke är densamma. Påfallande är en lucka i förekomstområdet. I södra Nb. har man nämligen överallt meddelat, att orden där icke användas.[1] I övrigt meddelas här följande belägg: *gnèke* **Å**.MO, *gnèka*, *ŋèkå* **L**.Dor, *gnèkå* Vilh, *gnèʃɔ* **Å**.Bjå, *gnèʃɔ* NråAr, *gnèka*, *ŋèka* VibSjä, *gnègə* Skorped, *gnèka*, *ŋnèka* Tre, *ŋŋèka* NmalBjur **V**.UmVänSävBgdNysDfs, *knèka* (Dfs, Löfgr. 1878), *kŋèka* ~ *kn-* VänLövBtrNsjBsk, *kŋèka* Sk **L**.Ly, *gnèʃə* Ly, *kŋèka*, *ŋŋèka* SAjaur, *knêik* **N**.NLul, *knêik* ÖLulEdef, *gnèka* **L**.östra Jokkm.

knéka **No**.SaBe.

gnèhkə Aplg.

Uddljudande konsonantförbindelsen gn- har i Aplg alltid detta uttal: *gnal* 'gnälla', *gnid* 'gnida'. Se vi blott på dessa konsonanter, synes Aplg vara att närmast jämföra med mellersta Ång., där samma uttal finnes samt med rspr. Nu kan likväl ordet ha införts från trakten av Ume älv, ehuru där uttalas *ŋŋ*. Ett till Aplg inlånat ord med *ŋŋ* borde få gn eller kn, eftersom *ŋŋ* icke existerar i Aplg.

Det vill synas som om i södra Vb. såväl kn som gn ger *ŋŋ* eller dess ekvivalent: *ŋŋut* 'knut', *ŋŋètu* 'gnidig' (Vän), *ŋŋiv* 'kniv' (Säv), *ŋŋùgə* 'gnuggade' (Bgd). Härav framgår, att man i södra Vb. enbart av det äldre, genuina uttalet icke överallt kan sluta sig till, huruvida fråga är om kn eller gn.

37. **Gjorde** v.; fsv. giorþe; isl. gerða, görða, gjörða. Karta nr 12.

Denna långstaviga pret.-form har intresse för oss, emedan den visar ett ex. på dels de olika dialekternas behandling av ett långstavigt ord med hänsyn till ändelsevokalen, dels olika utveckling av uddljudande j-ljud. Största uppmärksamheten tilldrar sig likväl den efter stamvokalen följande konsonantförbindelsen i ordet. Lindgren (Btr. gr., s. 169, 179) framhåller för Btr i denna fråga:

[1] Märkligt är att Widmark i sina Ant. fr. Piteå 1860, s. 105, har både **gneka** 'lindrigt knaka, knarra' och **kneka** 'röra af och an smått (t. ex. en rankig stol)'.

»Förbindelserna rt och rd ha, där ej r ock t, d först i målet sammanträffat, passerat det supradentala stadiet, (*ṛt, ṛḍ*) ock blivit det förra kakuminalt *ṭ*, det senare tjockt *ḷ* — — — Alla värb med äldre r ð i pret. ha emellertid nu icke *ḷ*, utan *ṭ*, vilket torde bero på analogi». Med Btr visa härutinnan övriga socknar vid Skellefte älv upp till Aplg stor likhet. I hela det övriga området står *ḷ* (*l*): *jǫ̀ḷe* Å.MO, *jǫ̀ḷa* el. dyl. ViksjöSäbråNoraNråUll BjåBotMultråSjäResRamFjällsjöTre, *jǫḷ* NmalLångseleTåsjö L.Dor ÅseleFredrÖrLySor, *jǫḷ* Vilh, *jǫ̀ḷ* V.UmSävBgdDfs F. 49, *jǫ̂ṭ* Nys Löv, *jǫ̂ṭ* BtrDfs, *ʤǫ̂ṭ* JörnNsj L.Ajaur, *ʤǫ̂ṭ* V.Sk, *ʤǫ̂ǫḷ* el. dyl. N.HtlPitNfjÄbyNLulÖLulEdef L.östra Jokkm.

Från Norge: *jǫḷ* BeSa.

Man kan vänta sig, att där gjorde har *ḷ* (*l*), där skulle även andra verb på r, tillhörande II svaga konj., ha samma slutljudande konsonant. Det är likväl inte lätt att finna ex. på denna sak. Här kan dock nämnas *hɞ̀ḷa* 'hörde' Å.Junsele, *hɞḷe* Tre, *ʃɕɞ̀ḷ* 'körde' Nmal, *hɞḷ* L.Ly V.Um, *hɞ̀ḷ*, *fɞ̀ḷ* jämte *fɞ̀ḍ* 'förde' N.NLul. Blomberg, Ång. bidr. s. 11, anför *fǫ̀ḷɛ* 'förde', *hǫ̀ḷɛ* 'hörde'. I Aplg heter det endast *bord* 'borde', *førd* 'förde', *hørd* 'hörde', *ʃɕørd* 'körde', *snørd* 'snörde, kastade', ej *-l-*.

I nordligaste delen av svenska Finland (Gamlakarleby, Nedervetil, Pedersöre, Purmo) har verbet fått stark böjning och heter dʒōr.[1] Dessa socknar i Österbotten ligga något, men ej mycket, söder om den kuststräcka i Vb., där vi ha *ʤǫ̂ṭ* (*-t*). I andra delar av Österbotten, d. v. s. söder om nämnda socknar, heter det jōḷ.

Uttalet i Aplg är *jǫḷ*; det är således endast det tunna l-ljudet, som skiljer detta uttal från det vi ha i socknar vid Ume älv och Be och Sa i Norge, med vilka alltså Aplg kan sammanföras. Angående dentalt l i Aplg, se s. 25 f., och för apokopering utan cirkumflex hänvisar jag till s. 86 f.

38. **Fjära** s. 'strandbrädd'; isl. fjara. Karta nr 8.

fjɛ̀ru- V.UmVänBgdBtr L.Ly, *-fjɛ́ru* Malå, *-fjɛ́ru*, *-fjɛ́ru* V.Säv, *fjɛ̀ru*, *fjɛ́ru* Dfs, *fjɛ̀ru* L.Ör, *fjɛ̀rú* Sor.

fjɛ́ra (bs) No.Be, *fjɛ̀r* Sa, *fjɛ̂r* (Skånl., Saltamål, s. 31).

fjeru (Linder).

[1] Hultman, Östsv. dial., s. 156.

fjäru, -n f. 'strand, strandbrädd' (Un).

fjè̱ro Aplg.

Utanför undersökningsområdet förekommer ordet i t. ex. Medelpad (*fjè̱ru* f. Haverö) och Jämtland (*fɪè̱ra* f. Ström).

fjäru, fjeru Vb. 'strand, stenig strand vid elfvar och sjöar; strandbrädd, sjöstrand' (Rz. s. 141 b). Rietz har dessutom ordet från Jämtl. och Dalarna.

Fritzners översättning av det isl. fjara är: 'Fjærestrand, den Del av Stranden som overskylles av Flodvandet, som falder tørt ved lavt Vande'.

Just denna fisl. betydelse har ordet enl. ovan uppräknade belägg från dial. i området. En »fjära» är av naturliga skäl alltid kal och steril.

Ordet är i våra dagar allmänt norskt: ingår i »riksmålet» under formen fjære med såväl betydelsen 'ebb' som 'strandkant'.

Man frapperas av den starka geografiska begränsning, som ordet har inom undersökningsområdet. Det förekommer nämligen endast i ett smalt bälte i och vid Ume älvdal samt i Aplg. Hela vägen från Medelpad upp till Lule älv, där jag efterfrågat ordet, har man i övrigt överallt lämnat upplysningen att ordet icke var känt.

Aplgs samhörighet med Ume älvdal framträder icke blott i ordets utbredning, utan den framgår även av ordets genus, som åtminstone flerstädes är mask. (Ang. genusväxlingen, se s. 74 ff.)

Norskt inflytande på Aplg torde man kunna bortse ifrån, bl. a. emedan den norska formen (åtminstone i Saltdal) är enstavig.

Aplgmålet är det enda mål, där ordet har -o i ändelsen. Ifråga om denna ändelse hör, som framhållits s. 72 f., Aplg samman med Nb.

39. **Dubba** v. 'dyka'.

Inom vårt område finna vi vid sidan av dubba de synonyma orden duppa, dyka och kvevja, som här i stor utsträckning medtagits för överskådlighetens skull. Geografiskt fördela sig de olika orden sålunda: *dŷ̱ḷ̱* Å.Ram, *dəb* Nmal, *dòḇa* V.Vän, *doḇ*, *dôḇ* Dfs, *dəḇ* L.Ly, *doḇ* Sor. I Vilhelmina i Lappl. har upptecknats *duap* och i Dorotea *dup*. Med slutljudande p står även *dôp* i Btr (Lindgr., Ordb.), som dock torde vara rspr:s doppa. Vidare: *dŷ̱k* V.UmSävBgdNysLöv, *dôḇ*, *dû̱k* Sk, *dû̱k*, *kwà̱vɪ* Bsk, *kwà̱vɪ*

NsjTörn L.SAjaur, *dǫ̀uk* N.HtlNfjPitÄby. De två sistnämnda socknarna ha även *kwàvr*; *dâok* NLul, *dàok*, *kwàvr* ÖLul, *dàok* Edef L.östra Jokkm. Från Beiarn och Saltdal har uppgivits *dǫk*. Denna av det vanliga norska dukka apokoperade form är väntad. Även i Finlandssvenskan förekommer enligt Vendell (Ordb.) ducka.

dobb' (Un).

kväv sä Nb. (Rz., s. 375 b); *dobb* Å.Nmal (Linder).

dub Aplg.

Vi se alltså, att dyka förekommer vid kusten från Ume älv hela vägen norröver, fast med olika uttal. I södra Vb. står y i stammen, medan det i norra delen av landskapet står u. I Nb. har denna vokal diftongerats, vid Pite älv till öu och vid Lule älv till äu. Vid sidan av detta ord finnes i norra Vb. och i Ajaur i Lappl. kvevja, som också belagts på tre ställen i södra Nb. Ordet dubba hör sedan uppenbarligen närmast hemma vid Ume älv, ehuru ett enstaka belägg även finnes i Sk. Det *dub*, som är det vanliga i Aplg, har således — förutsatt, att ordets utbredning tidigare ej väsentligt skilt sig från den nuvarande — tydligen spritt sig hit upp från Umeälvstrakten. I denna trakt är visserligen stamvokalen å (i Sor) och ö (längre ned vid Ume älv). Då denna vokal likväl är *-u-* i Aplg, är detta sannolikt att förklara genom ljudsubstitution.

Ume älvdal och Ångermanland.

40. **Fallit** sup. 'fallit'; jfr isl. fallinn.

Stamvokalen i detta verb indelar genom sitt uttal området i tre olika delar. Denna vokal uttalas nämligen å, o eller ö (u): *fȧ̀la* el. dyl. Å.ResMOHögsjöNråUllSjä L.DorVilh, *fǫ̀la* Bot, *fǫ̀la* Säbrå Vib, *fǫla* Sid, *fǫ̀la* An, *fǫ̀la* GruTreNmal V.UmVänSävBgdNys. Widm. (Ant. s. 42, 1860) har *fǫ̀lli* fr. Nys. *fǫle* Dfs, *fǫ̀la* Å.Bjur, *fǫ̀le*, *fulo* L.Ly, *fǫ̀la*, *fǫ̀la* Sor, *fǫ̀l-* V.LövBtrNsjSkBsk L.SAjaur, *fǫ̀la* V.Jörn, *fǫ̀la* N.HtlPitNfjÄby, *fǫ̀la* NLulÖLulEdef L.östra Jokkm.

fölle Ång.; *fȧ̀lli*, *fölli*, *föllä* Vb. (Rz, s. 125 a).

Vendell uppger för mellersta och norra delarna av Vasa län i Finland *fuli*, Åkerbl. har i Kvevlaxmålet *folli*, *fȧ̀lli* och *folli*.

Aplg har *fǫ̀la*.

Här medtagas också för jämförelsens skull några preteritiformer: *fål* Å.SjäNräBot, *fål* An L.LyAplg, *fol* V.Sk L.Malå, *fol* N.Pit, *fål* NLul.

Uttalet med u eller ö i stammen i sup. har här som annorstädes tydligen uppkommit genom analogipåverkan från preteritiformerna, fsv. føl, ful; føllo, fullo. I nysv. skriftspråk ha de normala formerna varit föll, föllo. Så finnes redan i Nya testamentet 1526 enbart föll. Däremot kvarlever den fsv. formen fullo längre. Denna förekommer nämligen i NT 1526 hälften så ofta som föllo. I Bibeln 1541 saknas fullo helt och hållet, men annorstädes kvarlever den, ehuru med dialektal prägel ännu på 1600- och 1700-talen.

I supinum och perf. part. äro de regelbundna formerna fallit och fallen alltifrån fsv. tid. Men vid sidan av dessa möta vi efter 1500-talet fullit (fullet), resp. fullin (fullen)[1]. Det är dessa former vi ofta träffa i svenska dialekter, och det är dem vi ovan funno i Ång. och södra Vb., varifrån de spritt sig till de inre delarna av landet. Med utgangspunkt härifrån bli da formerna med å i stammen i norra Vb. fullt ljudlagsenliga; det blir ljudhistoriskt sett samma sak. som då vi i dessa trakter finna å i t. ex. de närmast följande typorden brunnit, buske och brunn, alltså en dialektal särutveckling av u > å[2]. I denna fråga yttrar sig Rutberg sålunda: »I särskilda grupper anföres nedan en samling exempel, där *a* som motsvarighet till äldre ŏ eller ŭ står före *b*, *d*, *n*. Dialektens former synas närmast förutsätta äldre dylika med ŏ»[3]. Som ex. följa sedan bl. a. gubbe, brunn, kunna, mun, grund, sönder, vilka alla ha *a* i NKal. Dessa och liknande ord ha nu å även i (norra) Vb., och även där skulle vi då få förutsätta äldre former med o. Nu ha i fsv. grund och sönder icke belagts med o (utan vanligen med u). Att här förutsätta annan vokal än u synes mig omotiverat såväl i norra Vb. som i NKal. Rutberg anför sedan, nyss citerade ställe: »Utom förestående ex. må angivas följande part.-pret.-former av starka verb,

[1] Efter SAOB. Se även Åkerblom, a. a., s. 16, och där omnämnd litt.; E. Hellquist, Studier i 1600-talets svenska, Skr. utg. av K. Hum. Vet.-samf. i Upps. VII: 6, s. 157.

[2] Lindgrens åsikt (Btr. gr., s. 96) att vi här ha med urg. a-omljud att göra, torde väl icke längre vara att räkna med.

[3] NKal.-målet, s. 76.

där nkm. har *a* < ŏ i lång sluten stavelse». Här nämner förf. brunnit, druckit m. fl., alla med *-a-*. (Ordet fallit hör, ehuru det har *-a-*, däremot icke hit; se nedan.) Också här kan det ifrågasättas, om *-a-* icke lika gärna utgår från u som från o. Följa vi likväl Rutberg i hennes antagande om tidigare o, få vi i Piteå alltså anse oss stå inför ursprungligare former än i Vb. och NKal. i t. ex. druckit och sprungit, som i Piteå uttalas *droke*, *sprọnte*.

Men nu har fullit uppkommit genom analogi med full, fullo, och vi måste därför förutsätta äldre -u- i södra Nb. och i Vb., och varför då icke även i andra av Rutberg i detta sammanhang uppräknade ord?

Den omständigheten att Pitetrakten ensam har *-o-* i fallit är värd att uppmärksammas. Piteälvstrakten och Luleälvstrakten bruka eljest följas åt. Så ha vi ifråga om brunn *-o-* vid båda älvdalarna, likaså i brunnit, buske, grubba. Och förklaringen till skiljaktigheten mellan de två älvdalarna är av allt att döma att söka däri, att stamvokalen i Piteå i detta ord icke utgår från samma vokal som i Luleå. De nyss nämnda orden, brunn m. fl., visa att i NLul äldre u eller o ger, åtminstone i dessa fall, *-o-*. Då nu fallit har *-a-*, utgår stamvokalen säkerligen från en annan vokal än u eller o. Och denna vokal är utan tvivel a, ty att a i NLul övergår till å, då det är kort och står i tryckstark stavelse, kan man finna många exempel på; bl. a. heter just inf. falla *fål*. Formen *fòla* = 'fallit' i NLul utgår därför från fallit.

I NKal heter inf. likaledes *fål*, men här övergår inte endast äldre a till å utan så göra även äldre u och o. Jfr ovan anförda citat av Rutberg, vilken s. 73 säger: »*a* uppträder vanligtvis som motsvarighet till äldre ŏ i lång, sluten stavelse . Och s. 78 heter det: »*a* har uppkommit ur fsv. — eller över huvud taget äldre — ă före l + kons. i tryckstark stavelse». I NKal kan man därför inte våga ett bestämt påstående om den vokal, varur å i *fåla* utgått.

Om vi för formen i Aplg vilja tänka oss något av kustlandskapen inom vårt område som influerande — och det synas vi nödsakade att göra — måste det bli Ång. och södra Vb., och närmast till hands ligger då för oss att stanna vid trakten omkring Ume älv.

Samhörigheten med det sydliga kustområdet blir visserligen

icke bevisad med de anförda beläggen. Vid kusten står ofta *-ö-* för Aplgs *-u-*. Dock finnes i Ang. även *-u-* (Vib och Bjur), och Sor samt Ly i Lappl. ha *-u-*. Vi böra sedan jämföra fallit med de närmast följande ex.:

brunnit. Där förekommer vid Umeälvsområdet *-u-* hälften så ofta som *-ö-*. I södra Ång. står däremot *-ø-*;

buske, där *-u-* är allmänt vid södra Vb. och norra Ång.;

brunn, där *-u-* likaledes är den vanligaste stamvokalen i nämnda trakter. Dessutom står i detta fall såväl *-ø-* som *-u-* i Aplg.

Med hänsyn till detta material ter sig nämnda samband mellan Aplg och det sydliga kustområdet mera övertygande. Sambandet kan dock delvis vara skenbart, då även rspr har *-u-* i stammen i nämnda ex. (utom fallit).

41. **Brunnit** sup.; jfr fsv. brunnin; isl. brunninn. Karta nr 13.

Detta verb i sup. verifierar de resultat angående vokalens kvalitet, som vi kommo till i diskussionen om föregående ord (fallit). Också här ha Ång. och södra Vb. ö eller u som stamvokal, under det att norra Vb. har å och Nb. o: *brònə* el. dyl. Å.ResNoraNråUllVibSjä L.Vilh, *brònnə* Å.MO, *bronne* (Tåsjö, lmf. 88: 71), *brònə* TreNmal V.UmVänSävDfsNys, *brùnə* el. dyl. Å.Ram BjäBjur L.LySor V.Bgd ~ *-ø-* Bgd, *brònə* LövSkNsjBskJörn L. SAjaur, *brònì* V.Btr, *brònə* N.HtlPitNfjÄbyNLulÖLulEdef L.östra Jokkm.

brönne Ång., *brønni* V.UmBgdLöv N.Luleå, *brönnä* V.Sk, *bronne* N.Luleå (Rz, s. 52 b).

Från Finl. kan nämnas, att norra Österbotten har *bronni*; nagon socken vid Vasa även *bränni* (Wessman, Lab. vok. I, Folkmålsstud. 4: 171)[1].

brunn(e) enl. Martinussen, Maalet i Bo, Vesteraalen, s. 22; *brònə* No.Sa.

Aplg har *brònə*. Vi se alltså, att också i detta fall ansluter sig Aplg till kustområdet söder om norra Vb. De uttal det här är fråga om ligga mycket nära det rikssprakliga, varför inflytande från rspr kan ha varit för handen, isynnerhet i Aplg.

Ovannämnda uppgifter av Rietz äro märkliga. Enl. dessa ha Umeå och Bygdeå haft *-å-*. Nu står här ö (u). Omvänt har Rz

[1] Jfr Hultman, Efterl. skr. 2: 135, 154; Åkerblom, Kvevlaxmålet, s. 29 f.

ö i Skellefteå mot nuvarande å. Luleå har enl. Rz inte endast o utan även å. Särskilt fäster jag mig vid hans uppgift om å i södra Vb. Denna förefaller att tala för en under de sista 100 åren skedd förskjutning av å-området mot norr.

42. **Buske** s.; fsv. buske, (boske).

Stamvokalen i detta ord ger oss i stort sett samma bild som stamvokalen i de två föregående orden, men här är området för övergången u > å snävare begränsat till norra Vb.

Eftersom detta ord är långstavigt, har det drabbats av apokope inom en stor del av området. Apokoperingen har skett såväl med som utan kvarlämnande av cirkumflekterad accent. Denna ha vi vid kusten hela vägen norrifrån ned till Ume älv. Här vidtager apokope utan cirkumflex, och söder därom (i Ång. utom Nmal, Hör och Bjur) förekommer apokope icke alls. (Jfs s. 86 f.)

Uttalet av buske är på olika platser: *bùske(n)* el. dyl. Å.Gmrå SäbråBjåNråRes **L**.Vilh, *bùske* Å.MO, *bùsku* el. dyl. NoraNråUll VibResTre, *bùsku* SidSjäAr, *bùsk* NmalBjur **L**.LySor. Norr härom möta vi cirkumflex: *bûsk* V.UmVänSävBgdNysLövBtrDfsNsj, *bûsj-* Bgd, *bôsk* NsjJörnSkBsk **L**.AjaurMala, *bôsk* **N**.Pit, *bôsk* HtlNfj ÄbyNLulÖLulEdef **L**.östra Jokkm.

busk **No**.BeSa. Skul. har *busk* utom från Lurøy och Vefsn, där det heter *buskæ*.

busk Aplg.

Stamvokalen i Aplg är väntad. Den är dels rikssprålig, och dels finnes den vid Ume älv; från båda hållen har Aplg influerats.

43. **Brunn** s.; fsv. brunder, bronder; isl. brunnr.

brønn Å.MO, *brøn* ~ *-ø-* ResNoraUllVibNätraSjäSidTre **L**.Vilh, *bron* Å.Bjå, *bron* NråBjur, *brun* RamBjåUllNråNätraArNmal **L**.Ly **V**.Bgd, ~ *-ø-* Bgd, *-brún* UmVänSäv **L**.ÖrLy, *brøn* **V**.Nys, *brøn*, *brun* Dfs. Men norr härom blir vokalen å i hela övriga Vb. och o i Nb.: *bron* BtrLövSkBskNsjJörn **L**.AjaurMala, *-brón* **N**.Nfj, (-)*brón* PitÄbyNLulÖLulEdef **L**.östra Jokkm.

I Saltdal i Norge heter det *bryn*.

brun, *brøn* Aplg.

Betydelsen av de inom området förefintliga beläggen kan vara

antingen 'brunn att hämta vatten ur' eller 'smörbrunn', d. v. s. smörklick, som lagts i varm gröt att smälta.

I Aplg är ordet neutralt (liksom även i Nmal, NLul och Dfs, möjligen även på andra ställen) och användes endast i betydelsen 'hål i isen att hämta vatten ur'. Samma betydelse uppges även från NLul. I Forts. af Journalen, s. 64 f., ger P. Læstadius ordet samma genus och samma betydelse, som det nu har i Aplgmålet.[1]

44. **Gök** s.; fsv. göker; isl. gaukr.

Områdets kuststräcka kan här med hänsyn till vokalisationen indelas i fem olika delar. Till den sydligaste delen får man räkna hela Ång. (utom Hörnefors i nordost), där vokalen efter kontraktion är -ö-. Nästa del blir södra Vb., där vi ha -öj eller -öu-. Så följer norra Vb., där diftongen är -au- (-äu-). Därefter kommer södra Nb., varest det, liksom det sporadiskt gör i Vb., står -öu-. Här förekommer alternativt -äu-, medan Vb. alternativt hade -öj-. Luleälvstrakten har slutligen -äo-. Följande belägg anföras: *gʊk* Å.MO, *gʊ̱k* el. liknande RamResViksjöSäbråBjåNoraNråUllSjä SkorpedArGruTre L.DorVilh, *gʊ̱ʃʂən* Å.Vib, *gʊ̱k* Sid, *gʊ̱ḷ*, *goḵ* Nmal, *gʊ́kən* Bjur, *gøy̯k* Hör, *gòy̯k-*, *goḵ* V.Um, *góy̯kən*, *gǫ́kən*, *goḵ* Vän, *gǫk*, *goḵ* Säv, *gǫk*, *goḵ* Bgd, *gʊ̱ḷ* Nys, *gøu̯k* ~ *-au̯-* Löv, *gøuk*, *gøy̯k*, *goḵ* Dfs, *gʊ̱k* L.Ör, *gǫk*, *gøjk*, *goḵ* Ly, *gǫk*, *gʊ̱ʃʒ* Sor, *gáu̯k* V.Btr, *gau̯k* Jörn, *gau̯k* SkBskNsj L.Malå, *gáu̯ʃʂən*, *goḵ* SAjaur, *góḵən* NAjaur, *gøu̯k*, *gíuk* N.Pit, *gøu̯k*, *gauk* Nfj, *gau̯k* HtlÄby, *gáok*, *guḵ* NLul, *guḵ* ÖLulEdef L.östra Jokkm.

gø̱hk Aplg.

gøu̯k No.SaBe, *gauk* Vefsn.

gok (Un); *gauk* (Linder).

I Dfs finnes vid sidan av *gøuk* även *gøy̯k*. Denna alternativa diftongering är i Dfs en vanlig företeelse. Den förekommer så-

[1] Av intresse hade här varit en mera ingående utredning om synonymer till **brunn** samt om benämningar på denna sak på de ställen, där ordet **brunn** icke har riksspråklig funktion. I Aplg kallas den i marken grävda brunnen **hink** (*hɪŋk*) och i NLul, där **brunn** likaledes betyder 'hål i isen', **källa**. Emellertid äro uppgifterna i materialet alltför knapphändiga för att vi av det skola kunna utvinna några resultat i denna fråga.

För Finlands del kan hänvisas till Hultman, Efterl. skr. 2: 153, Östsv. dial., s. 141.

ledes i blöt, knös, röta m. fl. Om anledningen vill Åström[1] icke uttala sig. Enl. Hultman[2] förekommer även i östsv. mål öy för väntat öu. Hultman frågar sig, om detta beror på tidigare i-stamböjning (jfr isl. gen. grautar) och därav härflytande omljudsväxling i paradigmet. Former sådana som löysär 'lös', isl. lauss, kunna även, menar Hultman, ha uppkommit under inflytande av motsvarande verb: löys 'lösa', isl. løysa. Detta problem har även Zetterholm ställts inför i sin undersökning om fähus.[3] Han antager, att föjs utvecklats av *föus*, *fœus*, *fäus* och menar, att det sekundära -öj- uppkommit under inflytande från ord med gammalt öy. Här åsyftar han närmast södra Vb. Men föjs finnes även i Halland och Dalsland, i Dalarna och Västmanland samt i Nyland i Finland. Också på dessa ställen tänker sig Z. föus som övergångsform. Denna analogipåverkan synes mig också böra antagas i Dfs. för göjk.

Nu är diftongen *ou* icke vanlig i Dfs; bland Aströms exempel med *ou* äro de flesta icke vanliga ord. Dessutom saknas denna diftong i rspr. Något vanligare synes i målet diftongen *oy* vara, och den är allmän i rspr (ex. böja, nöja, tröja, fröjd, höjd). Dessa omständigheter synas mig utgöra grund nog för tanken, att övergången au (> öu) > öj i Dfs är analogiskt betingad.

Då motsvarande övergång uteblir i Nb., beror detta därpå, att (första) vokalen i de två diftongerna (åj och öu) icke är densamma: åj ligger alltför avlägset från öu för att kunna utöva inflytande, under det att däremot ett vanligare öj kan påverka ett mindre vanligt öu.

Utom i Dfs ha vi öj även i Hör, Um, Vän och Ly, alltså i den trakt, där det står öj i hö och pojke (s. 112 ff.), och anledningen till diftongen torde här vara densamma som i Dfs.

I detta sammanhang har även medtagits synonymen guck, som förekommer rätt allmänt vid Ume älv (*gok*) och vid Lule älv (*guk*). I bältet mellan dessa floder tyckes denna synonym däremot icke finnas utom i Ajaur.

I Aplg finnes blott *gohk*. Monoftongen är här väntad. Uttalet blir likväl icke rikssprákligt, då g- är hårt här som i alla

[1] Se Dfs. lj., s. 67.

[2] Efterl. skr. 2: 185 och Östsv. dial., s. 169 f. Se även Freudenthal, Vörå-målet, s. 22.

[3] Dial.-geogr. unders., s. 44 ff.

övriga ovan vidrörda ex. Tydligen ansluter sig Aplg till Ång. och södra Vb. i detta fall.

45. **Mör** s. 'myra'; se fsv. myra, mör; isl. maurr.

mɛ̀rre Å.MO, *mɛr̥* Nora, *mur̥ɑr* Bjå, *mu̯ŋ* ~ *ɵ* Ull, *mɛ̆ŋ* el. liknande RamNråVibNmalBjur, *mɛ̀r̥ɑ* Sjä, *mɛ̀raŋ* Ar, *mɛ̀rɑ* el. liknande Res L.DorVilh Å.SidTre, *mɛ̆r* el. liknande Gru V.Nys L.Ör, *mɛ̀gɑr* el. liknande V.UmVänDfs, *-mɛ́gɑŋ* Säv, *mɵr* ~ *-ɛj-* Bgd, *mɵ̀gær* Ly, *mɵr* Sor, *mɵu̯r*, *mɵu̯r* V.Löv, *mɑ́u̯r* Btr, *mɑ̂u̯r* Sk, *mau̯r* NsjBsk L.SAjaur, *mau̯ŋ* Malå, *mau̯r* V.Jörn, *-mɑ́u̯ŋ* N.HtlPitÄby, *-mɑ́u̯ŋ*, *-mɵ́u̯ŋ* Nfj, *-mɑ́ɵr* NLul, *mɑ́ɵr* ÖLulEdef L.östra Jokkm.

-mɑ́u̯r No.Sa, *mɵu̯r* Be, *maur* Vefsn.

mɵr Aplg.

maur, *möur* L.Åsele, *maur* Vb.; *möger*, *måger* V.Um; *mor* Å.Nmal, *mäur* Nb. (Rz, s. 435 a).

Ex. av typen mörn ha koll. betydelse.

Den å föregående sid. vidrörda övergången au (> öu) > öj förekommer också här, fastän endast i Löv.

I östsv. mål är möur allmän.[1] Gammalt ǫu har enl. Hultman i dessa dial. (utom på Ormsö, Nuckö och Runö) överallt givit öu, ibland har utvecklingen fortskridit längre (till öj).

Vokalisationen inbjuder till jämförelse mellan detta ord och föregående, gök. Området visar, som är att vänta, stora likheter mellan de två exempelorden. Således har även i mör Ång. kontraherad vokal men dessutom södra Vb. upp t. o. m. Nys. Ifråga om gök hade vi diftonger i Um, Vän och Dfs. Norra hälften av Vb. har i båda orden diftongen -au-, Pitetrakten har -äu-, -öu- och Lule älvdal sitt typiska -äo-.

I södra Vb. och Ly är detta exempelord tvåstavigt. Den tvåstaviga formen har uppstått genom att ett -g- inskjutits framför en svarabhaktivokal, som tillagts före slutljudande -r: möger.

Av det nu sagda framgår alltså, att vi i kustlandskapen först med södra Västerbotten och söder därom finna former, som likna eller överensstämma med Aplgformen *mɵr*.

[1] Hultman, Östsv. dial., s. 169; Klockars, Malaksmålet, Folkmålsstud. 1: 41.

46. **Döda** s.

Härmed åsyftas sörpa, som åt kreatur kokats på agnar, foderavfall o. dyl. Bruket att så tillreda annars oanvändbart foder är allmänt utbrett i våra nordliga landskap.

Av de följande beläggen stå flera i best. form, använda då rspr har obest. form: *dòi̯da* N.NLulÖLulEdef L.östra Jokkm, *dòi̯da* N.HtlNfjÄby, *dài̯da* V.SkJörn L.Ajaur, *dài̯da* V.Nsj, *dâi̯j* Btr, *dôj* vb. Nys (Widm., Ant. s. 53, 1860), *dòy̯a* LövNys L.Sor, *dòy̯nɪŋ̯*, *dòy̯a* V.Bgd, *dòy̯nɪŋ̯* SävUm L.Ly, *doy̯*, *doy̯nɪŋ̯* V.Dfs, *dòj̯nɪŋ̯* Å.Hör. *döj-for*, *döjning* Vb. (Rz, s. 113 a, 114 a).

Den fornisländska formen av motsvarande verb = 'bereda sörpa', har av Åström, Dfs. lj., s. 68, antagits vara *d ø y j a. Lindgren åter, Btr. gr., s. 222, konstruerar ett isl. verb *d ø y d a. För Åströms *d ø y j a talar Aasens (Ordb., s. 124 a) uppgift om d ø y e, v. (en form av d ø y d a), som i Nordland just kan betyda 'uppblöta hö i vatten' och som Aasen sammanställer med d ø y v a bl. a. = 'bereda ullgarn genom uppvärmning (i vatten)'. Min meddelare från Vefsn i Nordland nämner *døyæ* 'värma hö el. annat i varmt vatten'. Skul. har lämnat följande uppgifter: *döïv'* (Vesterålen), *döy'e* (Gildeskål), *döy* (Luroy), alla med betydelsen 'värma foder åt kreatur'. För Lindgrens konstruktion (*d ø y d a) talar åter det stora flertalet av våra belägg, som har -d-. Dessa belägg åsyfta visserligen subst., men åtminstone i NLul står även verbet, *dôɪd*, med -d.

Huruvida vi i norra Vb. och Nb. ha ett annat verb (näml. äldre *d ø y d a) för 'koka sörpa' än i Dfs (*d ø y j a el. dyl.) går jag här ej närmare in på.[1]

Stamvokalen i subst. uttalas, som man kan förstå, på likartat sätt som i hö, pojke m. fl. (se s. 112 ff.). Således står i kustlandskapen oj vid Lule älv, åj vid Pite älv, aj vid Skellefte älv och öj söder därom t. o. m. Ume älv. I Ång. har jag icke fått ordet belagt.

Aplg har *dòy̯da*, vilket i såväl det ena som det andra avseendet är väntat. Här är alltså diftongen öj som vid Ume älv, men d finnes som i norra Vb. och i Nb. Kvarstående d ha vi i Aplg även i t. ex. *blì̯da* 'blidväder', *vi̯d* 'vid', *vì̯dara* 'vidare' men ej i *go̯* 'god', *gò̯ara* 'godare', *bre̯* 'bred', *brè̯ara* 'bredare'.

[1] Jfr Bucht, Äldre ŭ och ŏ, s. 66 f., och där omnämnd litt. om ord av denna grupp.

47. **Snes** s. 'stör, som uppbär sädeskärvar'; jfr isl. sneis; fsv. snes.
Karta nr 14.

snę́sa Å.Nrå, *snę̀sa* o. dyl. VibSjä L.Vilh, *snes* Å.GmraResNmal HörTre V.Bgd, *snæi̯s* UmNys, *snei̯s* Vän, *snę̀i̯s* Dfs, *snæ̀i̯sæn* L.Ör, *snæjs* Ly, *snæjs* Sten, *snęs*, *snę̀is* Sor, *snęs*, *snáɨ̯sa* Malå, *snéɨ̯sa* V.Säv, *snę́ɨ̯s* Btr, *snę́ɨ̯s* Löv, *snaɨ̯s* SkNsjJörn L.SAjaur, *snaɨ̯js* NAjaur, *snaɨ̯s* V.Bsk, *snæi̯s* N.HtlPitNfjÄbyÖLulEdef, *snæi̯s* NLul L.östra Jokkm.

snes, *sneis* (Un); *snäis*, *snes* Vb.; *snes* Nb., Ång. (Rz, s. 641 b).

snęs Aplg.

Utbredningen och uttalet av den gamla diftongen -ei- i landskapet Västerbotten har Seth Larsson å språkkarta i sin avhandling om substantivböjningen askådliggjort på s. 225. På denna karta har tydligen vad Sk, Bsk, Jörn och Nsj angår ett fel insmugit sig. Den övre, rutade delen, omfattande Nys, Löv, Btr, Sk, Bsk, Jörn och Nsj, har nämligen enligt kartan *-ę̱ɨ̯-* i ben (utom Nys, som ej har diftong). S. 92 i samma avhandling står likväl *baɨ̯n* ~ *bæ̱ŋ* ~ *bæ̱ŋ* Sk, och i Larssons primäruppteckningar heter det från Sk: *bæ̱ɾ*, *bæ̱ɾ* 'ben'. Vidare kan ur hans primärmaterial anges följande: *baɨ̯n* 'ben' Bsk; *fkâɨ̯r* 'flera' Nsj. Från Jörn har av annan upptecknare meddelats: *baɨ̯ŋ* 'ben', *lâɨ̯t* 'leta' m. fl. med aj för gammalt ei.

Härav framgår, att socknarna Sk, Bsk, Jörn och Nsj i verkligheten ha aj för gammalt ei. Just detta visa också våra belägg på snes. För socknarna i Vb. söder om de nu nämnda torde däremot Larssons karta väl åskådliggöra ett allmänt drag. Våra ex. stämma bra överens med nämnda karta ifråga om Säv, Vän, Dfs, Btr, Löv och Bgd. Däremot väntar man sig i Nys kontraktion (ej *snæɨ̯s*) och tvärtom i Hör. Dessutom ha vi *-æɨ̯-* för Larssons *-eɨ̯-* i Um.

Denna diftong, ej el. äj, förekommer sedan i Ly och Sor i Lappl., Sor har dock även *-e-*.

Ång. har som vanligt kontraherad form och Nb. äi. Till norra Vb. ansluta sig som väntat Mala och Ajaur, den senare socknen dock med *-æɨ̯-* i norr, möjligen genom norrbottniskt inflytande.

Aplg måste här sammanföras med mål vid kusten, där kontraherade former finnas, nämligen Ång. (och södra Vb.). Någon direkt förbindelse mellan Aplg och nämnda kuststräcka synes dock ej existera. (Lycksele har endast diftong). Ett inlånat diftongerat

ord i Aplg kan ha kontraherats under påverkan av rspr och analogiskt efter den stora mängden av andra ord med *-e-* för gammalt -ei-, ex. *be̱n* 'ben', *se̱n* 'sen', *fle̱r* 'fler'. Men denna egenskap har Aplg gemensam med Ång. (och södra Vb.).

48. **Rönn** s. 'rönn'; jfr fsv. röne; isl. reynir; no. raun.

rȍŋe Å.MO, *rø̱ŋ* o. dyl. SäbraFjällsjö, *rø̱ŋa* ~ -ə ResNoraVibBot SidArTre, *rø̱n-* Bjå, *rø̱nǽ* L.Vilh, *rø̱ən* Å.Nrå, *rø̱aŋ* UllSkorped, *rø̱ŋa* Sjä, *rø̱ɾ* Gru, *rø̱n* NmalBjur, *rø̱yn* V.UmDfs, *rø̱yn*, *rø̱gn* Vän, *rø̱gn-*, *rø̱yn* Säv, *rø̱ŋa* Bgd, *rø̱ŋ* Nys, *rø̱yɾ*, *rø̱ŋ* Löv, *rø̱n* L.LySten Sor, *raɨn* Malå, *râɨ̯jn*, *rø̱ŋ* SAjaur, *rø̱ɾ* NAjaur, *râɨ̯ŋ* V.Btr, *râɨ̯ɾ*, *raɾ* Sk, *râɨ̯ɾ* Jörn, *râɨ̯ŋ* Nsj, *râɨ̯n* Bsk, *rø̱ɨ̯jn* N.HtlPitNfjÄby, *roɨn* NLul, *roɨ̯jn* ÖLulEdef L.östra Jokkm.

rönn, *röinn* (Un); *röin* Vb (Rz, s. 547 b).

Aplg har *rø̱n*.

Främmande i sammanhanget verkar formen *rø̱gn* i Vän och Säv. Samma uttal anger Vendell (Ordb.) även för norra delen av Vasa län (samt från Nyland). Man vill då se ett samband mellan de svenska och de finlandssvenska målen på ömse sidor om Kvarken.[1] Jfr sedan *rø̱gn*, som jag upptecknat från Norge (SaBe) och som för övrigt är vanligt i Östlandet och Trondhjemstrakten enl. Aasen (Ordb.). Denna form utgår från raun, som enl. Torp, Nynorsk etymologisk ordbok, förutsätter ett *raudna.[2] I övrigt gäller över hela området att vokalen är lång eller också står diftong. Undantag äro endast Nordmaling och Bjurholm, som ha *rø̱n*.

Även formen rönn går enl. Sahlgren, nyss anförda arbete, s. 81, tillbaka på raun. Det långa n beror på »ordlängdsbalans». Våra övriga former få härledas ur reyn-.

Tidigare ha vi haft att göra med exempel, där stamvokalen var densamma som i detta fall vad fornspråken beträffar, t. ex. hö (s. 112 f.). De nutida dialekterna i de här behandlade landskapen visa likaledes överensstämmelse mellan hö och rönn, och de huvudgränser som vokalisationen föranleder, sammanfalla också

[1] Se å andra sidan Östsv. dial., s. 170, där Hultman framhåller, att röun o. dyl. förekommer i alla östsv. mål; röin dessutom i Nyland.

[2] Se även Sahlgren, Ordet rönn, N.o.B. 1929, s. 52.

i stort sett för de båda typorden. Likväl visar rönn till skillnad från hö i Aplg kontraherad vokal, varigenom denna socken får föras samman med socknar vid och söder om Ume älv.

Genus växlar inom området mellan fem. och mask. S. Larsson[1] har således följande genusuppgifter: NmalDfsSävNysBtrSkBsk m., VänBgd f., Arnäs m., Unander m., NLul f., NKal m., ÖKal f.

Som väntat är -n supradentalt eller kakuminalt i Vb. och Ång. utom i trakterna på ömse sidor om Ume älv.

49. **Nöjd** adj. 'nöjd'; fsv. nögdher. Karta nr 7.

nöggd Å.Mo, *nøgd* Res, *nøgd* Sid, *nøgd* NräVibSjä L.VilhSten, *nøgd* Å.GmråArBjur V.UmVänSävNysLöv L.Ly, *nøgd*, *nøɟd* Sor, *nøɟd* Å.Gru, *nøɣd* Nmal, *nøgd*, *nøɣd* V.BgdDfs, *nøiɣd* Btr, *nøiɣd* Sk L.SAjaur, *nøiɣd* NAjaur, *nøigd*, *nøigd* V.Bsk, *nøiɟd* NsjJörn, *nøiɟd* L.Mala, *nøiɟd* N.HtlPitNfjÄby, *nøiɟd*, *nøgd* NLulÖLul, *nøgd* Edef, *nøiɟd* L.östra Jokkm.

nøgd Aplg.

Över nästan hela området förekomma former med -gd.[2] Ordet uppträder med såväl diftonger som monoftonger. Diftongerna ha vi här som vanligt mot norr; den diftong som finnes mot söder, i Ångermanland och södra Västerbotten, nämligen -öj-, kan förmodligen betraktas som rikssprålig. Detta kan däremot inte sägas om diftongerna aj (Vb.), åj (södra Nb.) och oj (Lule älvdal). Vi möta alltså här med vissa undantag en tydlig motsvarighet till diftongerna i t. ex. hö, pojke och rönn (s. 112 ff., 134 f.). Med monoftong står nogd vid Lule älv och nögd i Ång. och södra Vb. Tydligt blir da, att vi få sätta Aplg i samband med detta sydligare kustområde.

Hårt g står i Aplg även i *høgd* 'höjd'. Däremot icke i *tøyd* 'töjde', *drøyd* 'dröjde'.

50. **Duga** v.; fsv. dugha, dogha; isl. duga.

dǫ̈g- Å.NoraVibAnGruTre V.Nys, *dug-* UllNätra, *dǫ̈g* NråSjä Nmal L.Dor, *døg* Vilh, *dǫ̈ga* Å.SidMO, *dǫ̈ga* Ar L.Ly, *døg* Å.Res SäbraBjur, *dog* V.Um, *dog* Vän, *dug* SävBgdLövSkJörn L.Sor.

[1] Subst.-böjn., s. 146.

[2] Detsamma gäller enl. Hultman (Östsv. dial., s. 174) i de svenska dialekterna i Finland.

dø̯ɣa V.Dfs, *dù̯ga*, *dà̯ga* Btr, *dò̯ga* Löv, *dù̯ga* NsjBsk L.Ajaur MalåLy, *dòga* N.HtlPitNfjÄby, *dò̯ga* NLulÖLulEdef, *dòo̯ga* L.östra Jokkm.

du̯g No.Sa.[1] *duɖɖ* el. dyl. (pret., Skul., dock ej fr. Gildeskål).

I Aplg *dø̯ga*.

Endast rotvokalen har här större intresse. Som exemplen visa, varierar denna vokal inom vida gränser isynnerhet i Västerbotten, där vi ha *u*, *ø*, *ʁ*, *ɵ* och *a*. De två andra kustlandskapen äga större enhetlighet. Ångermanland har nästan genomgående *ʁ* (*ʁ̆*), medan Norrbotten har *o*, vilket i södra delen av landskapet är kort.

Härav framgår, att Aplgmålets uttal med -ö- kan sättas i samband med former i södra Västerbotten, Lycksele i Lappland samt Ångermanland. Märkligt är, att Sorsele endast har *-u-* och därigenom bryter det annars sammanhängande bälte av dialekter med -ö- som rotvokal, vilket sträcker sig från och med Aplg till Vindelälven och ned efter denna älv och Umeälven till kusten.

51. **Morgon** s.; fsv. morghon; isl. morginn, morgunn, myrginn.

mv̀ra Å.MO, *mà̯ra*, *mɛ̯̀ra* Nora, (*ɪ*) *mɛ̯́raŋ* Gmrå, *mɛ̯̀ra* Gra, *mà̯ran* SäbråLångseleFjällsjö, *mò̯ra* el. dyl. RamResViksjö, *mv̀ra-* BjåBot, *måran* Bot, *mà̯rá* L.Dor, *mɪ̯̀rá* Vilh, *mɛ̯́ron* Å.Nrå, *mɪ̯̀ra* NråUll Vib, *mɒ̯́ra-* Sjä, *mà̯ran* NätraSidAnArGruTre, *mà̯ron*, *mòra* Nmal, *mà̯ron*, *mɛ̯̀ra* Hör, *mɛ̯̀ra* Bjur, *mø̯ran* ~ *ɛ̯* L.Ör, *mɛ̯̀ron* FredrÅsele, *mà̯ra*, *mɛ̯̀ra* Ly, *mà̯ra* Sor, *mɛ̯̀ra* V.UmVänBgd, *mɛ̯̀ra*, (*ɪ*) *mɛ̯́ran* Säv, *mɛ̯̀ra* Dfs, *mà̯ra* ~ *-a-* Nys, Widm. (Ant. 1860, s. 27) *mårja* Nys, *màrja* LövBsk, *màrga* Löv, *màr̯ja* Btr, *mòrja*, *màrja* SkNsj, *màrja*, *mà̯ra* L.Malå, *mòrja* V.BskJörn L.SAjaur, *màrjan* NAjaur, *mòrga* N.HtlPitNfjÄby, *màr̯ja* NLul, *mòrja* ÖLulEdef L.östra Jokkm.

móra Vb. (Rz, s. 444 b), *måra* (Linder).

Aplg har *mà̯ra*.

mɛ̯́ra No.SaBe, *mårran* Vefsn, i *mā̀ro* (Riksheim, Ljodvokstren i Vefsnmålet, s. 15; Skånl., Saltamålet, s. 34).

Området kan genom en skarp gräns indelas i två delar. Den södra delen, omfattande socknarna mellan och vid Ångermanälven och Ume älv samt Aplg, utmärkes av att g-ljudet bortfallit samt att rotvokalen uttalas med längd. Norr härom finnes g eller j överallt. I norra Västerbotten har g övergått till j, i södra Norr-

[1] Betr. Finl., se Wessman, Lab. vok. II, Folkmålsstud. 5: 28.

botten finnes kvarstående hårt g, och slutligen finna vi vid Lule älv åter j.

Se vi på rotvokalens kvalitet, växlar denna inom mycket vida gränser. Ångermanland ger en ganska förvirrande bild: *-o-*, *-u-*, *-ø-*, *-a-*, *-ɒ-*, *-a-*, *-ɑ-*. Södra Västerbotten har liksom nordligaste Ångermanland vanligen variationer av -ö-. Därefter äro vi inne på området för kvarstaende j (g), och där är stamvokalen a eller å hela vägen.

Gemensamt för hela området är bortfall av ändelse-n och ändelsevokalens övergående till -a.[1] I de få fall uppteckningarna ha -å- i ändelsen, torde detta få betraktas som riksspråkspåverkan.

Genomgående är accenten grav; i några fall står dock acc. 1, men där är denna förorsakad av ordets ställning i satsen (i morgon, god morgon stå således gärna med acc. 1 på första leden i ordet morgon).

Aplg har, som nämnts, *mà̱ra*. Samma uttal har Sorsele, och det förekommer även fakultativt i Lycksele. Att dessa tre socknars dialekter här måste hänföras till mål söder om j-målen är uppenbart, och vid kusten finna vi de största likheterna i Ång. och vid Umeälven, även om på det senare stället rotvokalen oftare är ö än å. Inflytande på Aplg ha väl för stamvokalens vidkommande norra Vb. och Nb. haft liksom även rspr.

52. **Började** v.; fsv. byriadhe; isl. byrjaða.

bɜ̀ḍə Å.Res, *bȍḍḍe* MO, *bɜ̀r̥ɟa* NråVibSjä, *bɔ̀rɟa* el. liknande Nmal V.UmVän L.DorÖrLyStenSor V.SävBgdNysLövBtr, *bôr̥d* Btr N.NLul, *bôṭ* V.SkNsjBsk, *bôṭ* Jörn L.Ajaur, *bûḍ* N.HtlÄby, *bûṭ* Pit, *bôṭ* Nfj, *bôṛḍ* ÖLul, *bôḍ* Edef.

beɟýn̥t No.BeSa; *börjä* (Linder).

Utbredningen av detta verbs preteritiformer visar ett ex. på ett verbs av 1:a konjugationen övergång till 2:a konj. Övergången, som är allmän i norra Vb. och Nb., innebär att verbets preteritiform drabbats av apokope (byrjaða > *byrjað), varefter -ð fallit. Sedan har även det nu slutljudande -a fallit (efter lång stavelse), ev. efter det denna vokal försvagats till ä. Därvid har cirkumflektering av stamvokalen skett. (Jfr Lindgren, Btr. gr.,

[1] Väl ombildning efter **aftan**. Jfr Wessén i Språkvet. sällsk.:s i Uppsala förh. 1916—1918, s. 25.

s. 147 ff, 212, 140 och 26 f.). I de mål, där verbet övergått till 2:a konj., har j fallit, varefter r + ett tillagt d > *ḍ* eller *ṭ*. Dock heter det i Btr och NLul *bôr̲d*. Övergången är tämligen klart begränsad till norra delen av vårt område. Likväl kan säkert på en del ställen även här förekomma alternativa former efter kallakonjugationen. Så är fallet med Sk, SAjaur och Bsk.[1]

Aplg har *bòrje* och kommer därmed att i vårt område höra samman med kusttrakterna söder om Skellefte älv. Formen i Aplg är att förklara med hänsyn till påverkan såväl från dessa trakter som från rspr.

53. **Lammen** adj.

Rietz (s. 390 b) uppger som översättning för ordet lammen följande: 'öm i lemmarne (efter gående, ridning)'. I Norrland har han det belagt endast från Ångermanland. Betydelsen är i våra dagar densamma som den Rietz uppger; ordet användes endast om den ömhet och styvhet man känner i musklerna dagen eller de närmaste dagarna efter det man arbetat hårt med något ovant kroppsarbete, vilket som helst. Vid sidan av detta ord existerar adj. lam med rspr:s betydelse, isl. lami.

làm̲en Å.GmråBjå, *làm̲en* NoraBjur, *lò̀m̲en* VibSjä, *lò̀m̲an* An, *lò̀m̲ən* Ar, *lèm̲en*, *læm̲en*, *lò̀m̲en* Tre, *lèm̲en* GruNmal V.UmVänSäv LövBtrBskJörnNsj L.SAjaurSten, *læ̀m̲en* V.BgdSkNysDfs L.LyMalå NAjaur, *lèm̲en*, *-à-* Sor, *lam̲* N.HtlPitNfjÄby, *làmæn*, *læmalǿu̯s* Äby, *lì̲mæn*, *lè̲men* NLul, *lè̲men* ÖLul, *lè̲mɪn* Edef, *lèɪ̯mɪn* L.östra Jokkm.

lämmen (Un); *lemmän*, *lä-* (Linder).

Från Beiarn och Saltdal i Norge få vi *lǽmen* resp. *lám̲en*, vilket är väntat, då lamen finnes i nynorskan. Vendell anger en del belägg på lam(m)en från södra Finland. Aplg har *làm̲en*.

Ordet är besläktat med isl. lemja, fsv. lämia 'slå, mörbulta'.

[1] I en proseminarieuppsats om Skelleftemålets verbböjning, s. VII f., säger Sven Lundström, att ett stort antal verb i detta mål kan böjas efter såväl 1:a som 2:a konj., ehuru den ena formen är den vanligare. Förf. säger sig ibland icke ha kunnat avgöra, huruvida även en annan böjning skulle kunna förekomma än den han angiver. Denna osäkerhet är fullt naturlig, eftersom Skellefteå ligger på gränsen till det område, där åtminstone börja kvarstår i 1:a konj.

I Bsk uppgav en meddelare, att den enstaviga formen var den egentliga och genuina, under det att den tvåstaviga var mera riksspråklig.

Det är anmärkningsvärt, att vi, som framgick av ovannämnda ex., även hade lam (utt. *lam*) i Pitetrakten, ehuru här betydelsen just är 'styv i lederna'. Annars omgives södra Nb. av områden med -ä-, -e- eller -i-.[1] Bevarat a ha vi utom i Aplg endast i södra Ång. samt i Nmal och Bjur i nordligaste delen av detta landskap samt i Sor i Lappl.[2]

För det uttal, med a i stammen, som vi ha i Aplg finnes följande utvägar till förklaring. Ordet kan, ehuru detta inte är troligt, vara lån från Norge. Det kan också ha kommit med de första nybyggarna från södra Ång. Det skulle sedan ha förts från Aplg till Sor. Belägget *lɔ̀mæn* i Åby talar för att även Nb. kan ha influerat. Slutligen ges också den viktiga möjligheten att formen vid Ume älvs nedersta lopp och över huvud vid kusten tidigare varit vanligare än den nu är, och därifrån spritts till Sor och Aplg. I så fall skulle ordet alltså vara ett ex. på hur en form i lappmarken bevarats, medan den vid kusten, varifrån den införts, nära nog gått förlorad.

54. **Krag** s.

Rietz (s. 349 a) säger härom: »*krag* el. *krak* n. en lätt skärm af spjelar, näfver eller buldan vid nedra ändan af lie-orvet, när korn hugges för att böja säden jämnt åt ena sidan» Vb., Ång. Föremålet användes — även i våra dagar — för att säden skall föras med lien och kastas i en hög i stället för att bli liggande, där den avskurits. Motsvarande gäller, om sådan skärm användes vid slåtter av myrhö. Numera är ofta skärmen tillverkad av järntråd.

krɑk Å.NoraNråGmråArGruHör, *krag* MO, *krɑg* BjåBotVibSjä SidAnNmalBjurTre L.DorVilhMalaLyÖrSten, *krɑg* Å.Res L.Sor, *krɑk* V.UmVänSävBgdNysDfs, *blɑ̀kt* Btr, *blɑkt*, *krɑg* Sk, *krɑg* Nsj, *blɑkt* LövNsj L.LyMalaAjaur V.JörnBsk N.HtlPitNfjÅby, *blɑkt*, *bɑ̀go* NLulÖLul, *-bágo* Edef, *bɑ̀go* L.östra Jokkm.

krak (Un, Linder).

krɑg No.SaBe.

krɑg Aplg.

[1] Anledningen till övergången a > ä tänker sig Lindgren (Btr. gr., s. 65) vara påverkan av **lämɨ* isl. lemja. Jfr Hultman, Efterl. skr. 2: 114.

[2] I Finland heter det lämin i norra och södra Österbotten, limin i mellersta Österb. (Hultman, Östsv. dial., s. 188).

Exemplen ovan visade alltså fyra olika benämningar på denna sak; vid Lule älv **bugu**, vid Pite älv och Skellefte älv **bläkt**, i södra Vb. **krak** samt i Ång. **krak** och **krag**. Detta sistnämnda ord är det vanliga i Lappl. vid Ume älv (Ly, Sten och Sor) samt i Aplg. Aplg kan alltså föras samman med kustområdet söder om Ume älv (samt med Saltdal och Beiarn i Norge). Det **krag**, som vi ha i Skellefteå, torde vara dit inlånat under sen tid. Att detta ord inte varit vanligt i norra Vb. på tidigare stadium framgår av den omständigheten, att de socknar inne i landet, Jörn, Malå och Ajaur, vilkas mål kommit från norra Vb., endast ha **bläkt**.

De olika här anförda orden ha icke alla samma betydelse. Den ifrågavarande saken har på olika ställen olika användning, placering och utseende, främst beroende pa, om det är säd eller myrhö, som man avmejar. Är skärmen avsedd för säd, sitter den fäst upp efter skaftet, orvet, med sin ena ände fastgjord vid skaftets nedre ände. Är den däremot avsedd att användas vid slåtter av myrar, är den fäst på själva lien fram till ett par dm. från liens spets.

Man väntar sig gärna att finna en betydelsefördelning mellan de olika benämningarna på denna sak, så att på ställen, där mer än en benämning finnes, dessa få olika betydelse med hänsyn till användningen. Så tyckes också vara fallet, fast icke så allmänt, att bestämda slutsatser därur kunna dragas. I hela Ångermanland synas **krak** och **krag** åsyfta en skärm, avsedd för säd, vilket är rimligt, då på de flesta ställen i detta landskap slåtter på icke odlade myrar ej numer förekommer. I Bygdeå i södra Västerbotten användes **krak** för såväl säd som myrhö. I södra Burträsk har uppgivits, att **krak** användes för myrslåtter (och sitter fäst på lien) och **bläkt** för säd (är då fäst pa skaftet). Samma uppgift finnes från Malå (fast det där heter **krag** i stället för **krak**). Raka motsatsen ifråga om betydelsen av de två orden visar Lycksele enligt två belägg. I nordligare Västerbottensdialekter finnes, som nämnts, endast **bläkt**, och detta ord användes om skärm för både säd och myrhö. Det är således med här befintligt material knappast möjligt att sluta sig till någon bestämd allmän betydelseskillnad mellan de två här nämnda orden.

Ett nordligt och ett sydligt kustområde.

Viktiga egenskaper hos de närmast följande sex exempelorden sammanföra Aplg med såväl ett nordligt kustområde, vanligen (delar av) Norrbotten, som ett sydligare, bestående av Ume älvdal ev. jämte större eller mindre del av Ångermanland.

55. **Vrenska** v. 'gnägga'; jfr fsv. vrensker 'brunstig'.

Här medtages för fullständighetens skull såväl vrenska som vrina, vilka nu synas ha samma betydelse men olika utbredningsområden. Betydelserna av de två verben ha emellertid förut sannolikt icke täckt varandra, ty Rietz (s. 819 a) översätter vrinska (Vb.Nb.) med 'gnägga; om hingst', medan vrina har översättningen 'gnägga'. Nämnda betydelse av vrenska kunde man vänta sig än i dag med hänsyn bl. a. till att vrensk på flera ställen är den vanliga benämningen på hingst. Denna betydelseskillnad mellan de två orden har numer likväl icke kunnat konstateras.

vrèŋŋ̥ske Å.MO, *vreṉsk* L.DorVilh, *vrà̄ṉskə* Å.Gmrå, *vrà̄ɔ̨ɛ̨ska* Nora, *vrèṉʃka* Nrå, *vrèŋ̥ʃka* Torsåker, *vraŋ̥ska* Sjä, *vrèɛ̨ʂʄa* o. dyl. SidRes, *vrèŋ̥ʃka* An, *vràŋ̥ʂʄə* Ar, *vraŋ̥sk* Gru, *vranʃk* NmalBjur, *vrin* V.UmVänDfsSäv, *vrâ̄ŋ̥sk* Bgd, *vrâŋ̥sk* NysLöv, *vrêi̯ŋ*, *vrâṉsk* Btr, *vrɪn*, *vrensk* el. dyl. L.LySor, *rôŋ̥sk*, *vrîŋ* V.Nsj, *rôŋ̥sk* Bsk Jörn, *rôŋ̥sk* Sk L.Ajaur, *rǽŋ̥sk* N.Pit, *râŋ̥sk* HtlNfjÄby, *vrâŋ̥sk* NLul, *vrǽŋ̥sk* ÖLulEdef L.östra Jokkm.

vrensk', *vrenskäs* (Un); *vriin*, *vreensk* (Linder).

knaɛ̯j No.Be, *knáḏar* Sa; *rǽnsk*, *rɛ̨in* (Skånl., Saltamålet, s. 74).

I Aplg *vrensk*.

Som synes upptager vrenska större delen av området; vrina finnes vid kusten endast i södra Västerbotten och har tydligen därifrån trängt sig upp till Norsjö, Lycksele och Sorsele.

I Arvidsjaur har såväl norra som södra delen Skellefteform (med ö) mot väntad Piteform (med ä) i norra delen av socknen.

I ordet vrenska kvarstår uddljudande v- i hela området utom vid Skellefte och Pite älvar. Av denna anledning är inflytande på Aplg från kustområdet vid dessa älvar icke att räkna med. Aplg får i stället sammanföras med Ång. och södra Vb. Med detta omrade hör Aplg dessutom samman på grund av rotvoka-

len, som är ä el. e. Uttalet av konsonantförbindelsen *-ns-* i Aplg kan förklaras genom att Lapplandsmålen i allmänhet tendera mot frigörelse från dialektala drag.

56. **Täte** s. 'tätmjölk'; nisl. þétti; no. tette.

tȁtte Å.MO, *tát̲mjóɫk* Res, *tæ̀t̲ɐ*, *tæ̀t̲ɐ* Fjällsjö, *tæ̀t̲mjȁɫk* L.Dor, *tæ̀t̲ǽ* Vilh, *tȁ̲tn̥* Å.Nora, *tæ̀t̲n̥* Nrå, *tæ̀t̲n̥* GraGmrå, *tȁ̲tɐ* Ull, *tȁ̲tən*, *tè̲tɐ* VibSjäSidSkorpedArTre, *tè̲tn̥* Gru, *tȁ̲tn̥* NmalBjur, *-ʃʂát̲n̥* V.Um, *ʃʂèt̲n̥* VänSävSkNsjBsk L.NAjaur, *ʃʂȁt̲n̥* V.BgdNysLövJörn L.SAjaur N.Htl, *ʃʂêt̲* V.DfsBtr, *tæ̀t̲n̥* L.Ly, *tæ̲t*, *tȁt̲n̥* Sor, *ʃʂìt̲n̥* N.PitNfjÄby, *tȁ̲tæ* NLul, *tátmjóɫk* ÖLulEdef L.östra Jokkm.

tett, *tätt* (Un); *tett*, *täte*, *tjett* Vb. (Rz, s. 738 b).

Aplg har *tȁt̲n̥*.

Genom området går alltså en skarp gräns vid Umeälven. Norr och öster om denna har diftongering[1] av stamvokalen inträtt, och man möter ett uddljudande *ʃʂ*-ljud ända upp till Lule älv i norr. Målen vid denna älv ha däremot *t-*, och så har även hela Ångermanland. Hit får även räknas Aplgmålet, som därigenom föres samman med mål vid och söder om Ume älv. Nämnvärd påverkan från Lule älvdal (Jokkm) kan icke ha förekommit i socknen (se s. 85 f.).

Av intresse är också stamvokalens kvantitet. Mellersta Ång. har ofta denna vokals längd bevarad, medan vokalen genomgående förkortats i övriga mål.

Anledningen till att stamvokalen förkortats i Btr vill Lindgren[2] söka i det förhållandet, att ordet ofta förekommit i sammansättning och haft biton. I så fall borde väl även Ång. mera allmänt ha former med förkortad stamvokal. Rimligare blir då att tänka sig analogi med adj. tät. Detta står i mellersta Ång. ofta med lång vokal i mask. och fem. sing.: *tẹ̲t* ArGru, *ʂẹ̲t* Sid; i neutr. sing. har däremot vokalen förkortats.[3] I Vb. är vokalen kort även i mask. och fem. sing., sannolikt efter analogi med neutr. sing. och adv. tätt. Den omständigheten att vokal-

[1] Jfr dock Åström, Dfs. lj., s. 56 f.

[2] Btr. gr., s. 138.

[3] Då Gösta Bergman i Utveckl. av samnord. Ē, s. 94, säger, att adj. tät generaliserat neutralformen i Nb., Vb. och Ång., måste alltså undantag göras för stora delar av sistnämnda landskap. Jfr i övrigt nyssnämnda arbete, s. 84 ff.

längd i adj. tät och subst. täte kvarstår i mellersta Ång. men ej i Vb. talar för analogipaverkan från det förra på det senare ordet.

57. **Haft** sup. 'haft'; jfr isl. hafðr, hafat.

Över nästan hela området finna vi enstavig form, hadd eller hatt. Men på ett fåtal ställen även tvastavig form: havi(t) och hivi(t): *had̲* Å.NoraVibNmal V.Dfs, *had* Å.BjurNätra, *hæd̲* Sid, *had̲* RamSjäGru L.Vilh, *hatt* Å.MO, *hat̲* Res, *hat̲* LångseleAr, *hi̲ve* V.Säv, *had*, *hà̲ve* L.Ly, *had̲* Sor, *hat̲* V.LövNsjJörn L.Ajaur, *had̲* V.BgdBtr, *hat̲*, *hvd*, *hvt* Sk, *hàve* Bsk, *hat̲*, *hàve* N.Äby, *hi̲vi* NLul, *hi̲je* ÖLul, *hi̲ve* L.östra Jokkm.

had̲ No.Sa, *hatt* Vefsn.[1]

hà̲ve Aplg.

Formerna hatt och hadd kunna härledas ur hafðr. De tvåstaviga formerna däremot förutsätta ett ha(f)vit. Denna form kan också beläggas från 1700-talet. Så har[2] »Karolinska krigares dagböcker (1705) hafvett, i Växjö domkapitels akter (1709) står havit(t) (hafwit, hafvit); även Runius har hafvi. Uppkomsten av hivi för oss in på i viss mån samma problem som beträffande nästföljande exempelord (varit), och det kan därför vara lämpligt något närmare framlägga frågan.

I Dfs heter farit fyre och varit vyre. Åström anser, att tanken på böjningsanalogi (efter t. ex. bera, ptc. *byre*, isl. borinn) av olika anledningar måste uteslutas.[3] Därefter vidrör han den möjligheten, att den före rotvokalen stående labialen (f, v) kunde ha framkallat labialisering av vokalen. Men nu har Dfsmålet en mängd exempel, där det visar sig att v eller w icke verkar sådan förändring av efterföljande a-ljud i betonad stavelse. Han tillgriper då utvägen att förklara fyre och vyre som avljudsformer utan att nämna tilljämningens betydelse. Denna är i Dfs säkert med i spelet i vyre och fyre, likaväl som den är det i NLul, där det heter firi och viri. Och nu heter haft i NLul *hi̲vi* och i Sävar *hi̲ve*. Här kan det inte bli tal om avljud; det rör sig i stället om tilljämning. Att det i Säv heter fyre, vyre 'farit, varit' o. s. v. men *hi̲ve* måste bero på att i de förstnämnda

[1] Bergroth, Finl.-sv., 1 uppl., s. 78, varnar energiskt för havi' i bet. 'haft'. Jfr Klockars i Folkmålsstud. 1: 58.

[2] Enl. SAOB. [3] Dfs. lj., s. 22. Denna slutsats är dock, enl. min mening, förhastad. Jfr varit nästa sid.

verben de föregående konsonanterna (f, v) verkat labialiseringen i > y, om nu någonsin i funnits i dessa fall, ett antagande, som icke är nödvändigt att göra. Här kan i övrigt hänvisas till andra ställen, där liknande utveckling påpekats. Således antager Lindgren[1] i-omljud i pret. part. (sup.) av starka verb av typen bera: *bỳrɪ* 'burit', *slỳrɪ* 'skurit', *sỳvɪ* 'sovit' m. fl. Och då det i NKal heter *kỳmɪ*, *sỳvɪ* 'kommit, sovit', tänker sig Rutberg detta vara en följd av en tilljämningsprocess o > ö > y (NKal.-målet, s. 52.).

Varifrån Aplg fått sitt have kan vara svårt att säga, då endast Bsk, Åby och Ly nu uppvisa detta uttal. Mycket talar för att denna form varit allmännare vid kusten än den nu är. Det blir annars svårt att förstå, varifrån Lycksele fått sitt uttal. För denna sockens vidkommande tvingas vi nära nog tänka oss formen införd från södra Vb. (norra Ang.), ehuru nu belägg därifrån saknas, undantagandes hivi i Säv. Förutsätta vi alltså tidigare förekomst av tvåstavig form vid kusten, kan det sedan lätteligen tänkas vara härifrån den införts jämväl till Aplg. Även för den händelse den företrädesvis kommit från norra Vb., ha vi ett exempel på att ett ord konserverats i lappmarken, medan det vid kusten nästan helt dukat under för andra former.

Formen i Aplg kan också ha inkommit med de första kolonisterna-prästerna under 1600-talet och skulle i så fall icke behöva ha med de ekvivalenta formerna i Sävar, Lycksele, Byske och Luleå att göra.

58. **Varit** sup.; jfr isl. verit; fsv. varit o. dyl.

vỳra el. dyl. Å.GraLångseleTåsjöFjällsjöRamResEdMultråHällsjöBotSjäSidGruNmalBjur V.NsjSkBskJörn L.VilhSAjaur, *vȳra*, *-ø̄-*, *-ø̄-* Å.Dal, *vȳrə*, *-ù̄-*, *vȳra* o. dyl. NråUllVibNätra, *vȳrɪ*, *-ỳ-* L.Ör, *vɪrɪ* Fredr, *vùra*, *-ỳ-* Ly, *vùrɪ* Sor, *vỳra* V.UmVänDfsSävBgdNys LövBtr, *vòra* N.HtlPitNfjÄby, *vȳra* el. dyl. NLulÖLulEdef L.östra Jokkm.

vø̄ra No.BeSa, *vør'*, *vøre* Vefsn.

vȳra, *vå̄ra* Aplg.

Ly och Sor i Lappl. ha -u-[2], som tydligen är ett äldre uttal, uppkommet genom böjningsanalogi (se föreg. sid.), och från vilket

[1] Btr. gr., s. 161.

[2] Jfr Hultman, Efterl. skr. 2: 155 (114). Varit har även behandlats av Åkerblom, Kvevlaxmålet, s. 12 f.

-y- och -ö- i andra mål utgå. Södra Vb. har y, vilken vokal liksom i i Lule älvdal visar inflytande av tilljämning.

Aplg kan här föras samman med Ångermanland och norra Västerbotten.

59. **Kicka** v. 'dia'.[1]

Enligt Rietz (s. 318 a) heter detta verb i Vb. — det enda landskap, varifrån han fått det belagt — *kik* el. *kikk* (ipf. o. sup. *-kä*). Betydelsen är 'dia', vilken betydelse också nedannämnda ex. ha. Själv har jag efterfrågat ordet i alla socknar i Vb. men med negativt resultat. Det betyder alltså, att detta verb där försvunnit sedan den tid, från vilken Rietz' uppgifter härröra. Det har uppenbarligen undanträngts av suga, som nu är det vanliga för 'dia' i detta landskap. Men väl kan man finna **kicka** i Nmal och Bjur i Ång. samt i Ly i Lappl. I Ång. i övrigt finnes ett ord **kicke**, som emellertid åsyftar subst. 'spene', och vilket subst. Rietz har från Dalarna, Ångermanland och Västerbotten (*kick* enl. Linder). Här medtagas likväl endast de i målen dialektala motsvarigheterna till **dia**, alltså **suga** och **kicka**.

Utbredningen ger då vid handen, att **kicka** som redan nämnts belagts inom ett mer eller mindre sammanhängande område vid Umeälven, bestående av norra Ang. (Nmal och Bjur), Ly samt dessutom i Aplg. Vidare finnes ordet allmänt i södra och mellersta Nb. (vid Pite älv och Lule älv). Beläggen äro som följer: *fʂɪk̠* **Å**.NmalBjur **L**.Ly, *sú̠* **V**.UmVänDfsNysLöv, *su̠* SävBgd, *sóu̠u̠* Btr, *sóu̠u̠* Sk **L**.Ajaur, *su̠u̠* **V**.Nsj, *sau* Jörn, *sóu* Bsk, *fʂêɪk̠* **N**.Htl PitNfjÄbyNLulÖLulEdef **L**.östra Jokkm.

kiick (Linder).

su̠ug **No**.Sa; suga (enl. Aasen, Ordb.).

Uttalet i Aplg är *fʂɪk̠*.

Också **suga** är ett ex. på ett nordvästerbottniskt ord, som spritt sig upp efter Skellefte älv t. o. m. Ajaur för att vid gränsen mellan Aplg och Ajaur ersättas av ett helt annat ord. Aplg hör här samman såväl med södra Nb. (Piteå) som med södra Vb. och norra Ang.[2] Om ordet inlånats huvudsakligen från trakten av

[1] Jfr sv. **kika** 'häftigt draga efter andan' (Nusv. ordb.) samt det av **kika** avledda **kikna**; no. kikja; da. kige.

[2] För möjligheten av lån norrifrån, se **grubba** (s. 85 f.).

Ume älv, få vi antaga, att det där förr varit allmännare än det nu är, ett antagande, som Rietz' förut omtalade uppgift ju också styrker.

60. Dröl s.

drǫl Å.ViksjöGraEdGmråBjåNoraNråVib V.UmVänDfsSävNys LövBtrSkJörnNsj L.ÖrLySorSAjaur, *dröl* Å.Säbrå, *drøl* MO, *drǫl* ResFjällsjö, *drål* Helgum, *drǭl* L.Malå, *drǫ̊l* V.Bsk N.HtlPitNfj Åby, *drǫ̊l* NLul, *drǭl* ÖLulEdef L.östra Jokkm.

dröl', *drol* 'vattenpuss' (Un); *drol*, *dröl* 'vattenpuss' Vb. (Rz). *drøl* Aplg.

Här knyter sig intresset till betydelsen, som är 1) 'sumpigt ställe' och 2) 'bäck ev. jämte sumpigt ställe'.

Om detta ord har Torsten Bucht[1] gjort en detaljerad utredning. Han visar, att man har att göra med tre ord, nämligen drol, dröl och dröla. De synas, säger Bucht, förekomma i mellersta och norra Norrland samt i några till Tröndelagen hörande norska socknar vid gränsen mot Jämtland. Han visar sedan, att drol har ett västligt-sydligt utbredningsområde, och för dröl, dröla visar Bucht belägg från östra Medelpad, södra Angermanland och östra Jämtland i söder samt Västerbotten och Norrbotten i norr. Bucht har särskilt fäst sig vid den lucka i förekomstområdet, som nordöstra Angermanland utgör. Och han vill förklara detta med att orden här dukat under i konkurrensen med liktydiga ord. Så långt Bucht.

Betydelsen av de tre orden i Ångermanland, Jämtland och Medelpad är »sumpigt ställe, sank myr». Men det dröl, som vi ha i Västerbotten och Norrbotten med undantag av området vid (övre delen av) Lule älv, betyder »liten bäck, rännil». Denna innebörd står alltså mot den förra. Betydelsen 'bäck' har angivits från Umeå, Vännäs, Degerfors (äv. Löfgr. 1878), Lövånger, Burträsk, Skellefteå, Byske, Jörn, Norsjö, Hortlax, Piteå, Norrfjärden, Älvsbyn och Nederluleå. I Lappland finna vi samma betydelse i Örträsk, Lycksele, Malå, Sorsele och Arvidsjaur. Aplg kan däremot inte anses tillhöra detta område, ty i denna socken är betydelsen blott 'sumpigt ställe, sank myr'. Socknen är därför

[1] Meijerbergs ark. för sv. ordforskn. 2: 85 ff.

alldeles isolerad från orter, där samma betydelse är allenaradande, om man bortser från Jokkmokk.[1]

Den sistnämnda socknen har, liksom Edefors och Överluleå, samma betydelse på ordet som Aplg. Detta är icke väntat, ty nämnda socknar vid Lule älv skilja sig på grund härav från NLul och södra Norrbotten. Däremot komma härigenom Aplg och Jokkm att höra samman. De tva socknarnas mål torde dock knappast ha influerat på varandra. Viktigare är för Aplgs del samhörigheten mellan Aplg och södra Ång. (samt södra Vb.).

Arjeplogmålet avviker från andra mål i området.

61. **Vadmal:** isl. vaðmal; fsv. vaþmal, vammal.

En del av beläggen citeras med utelämnande av ändelsekonsonanten, då denna i det följande ej har större betydelse.

vɔ̀mɑ- Å.SäbråGmråBjaNoraBotRamRes L.SorAjaur, *vàmmal* Å.MO, *vɔ̀mɑ-* L.DorVilh, *vàmɑ-* Å.NätraSidGruNmalBjur, *vàmɑ-*el. *-ɑ-* NråArHör V.UmVänSävBgdDfs L.LyMalå V.NsjNysLövBtr SkBskJörn N.HtlPitNfjÄby, *vɔ̀mal* NLulÖLulEdef, *vɔ̀mal* L.östra Jokkm.

vammal, *vämmal*, *vämman* (Un); *vämmal*, *vämman*, *vemman* Vb.; *vämmal* Nb. (Rz. s. 790 b).

vɑ̀mal No.Be, *vɑ̀mal:stoy* Sa, *vaŋŋmål* (Skånl., Saltamålet, s., 74). *vålmar* Aplg.

Som synes är området mycket enhetligt med vammal eller väm(m)al. Endast Aplgmålet skiljer sig med sitt *vålmar* från övriga mål och blir på kartfältet helt unikt. I andra mål i Sverige påträffas emellertid denna form.[2] Indals-Liden i Medelpad har således *vål:mar* (men flera andra socknar i samma landskap ha *vàmal*). I Dalmålet finnes också detta uttal (jfr Levander, Dalm. II: 108). Rättvik har vålman, Leksand, Bjursås och Djura vålmar. På annat ställe (Dalm. II: 271) säger Levander, att formen möjligen uppkommit ur **warmal* genom metates. I Djura har även

[1] Emellertid ha mål i södra Vb. vid sidan av 'bäck' även översättningen 'pöl, sumpigt ställe' eller liknande, nämligen UmVänSävBgdNys (Nys saknar f. ö. övers. 'bäck') och Dfs; Ly i Lappl. har övers. 'vattenpuss'.

[2] Så även i Finland. Enl. Hultman, Östsv. dial., s. 146 (jfr Efterl. skr. 2: 220), heter det **valman**, **-mar** o. dyl. i östsv. mål utom i Östersjöprov. och vad Hultman kallar östra Nyland och norra Österb., där man säger **vammal**.

allvar övergått till ärval. Tilläggas kan, att Rz, ovan anförda sid., har ett belägg *värmål* just från Dalarna. Samma antagande om metates gör Wigforss (S. Hallands folkm., s. 487) för de belägg *vàlmar*, som han har från södra Halland. Teorien om metates uppställdes först av A. Kock[1] gentemot Ad. Noreens antagande (Fårömålets ljudl., Sv. lm. I: 359 f.) att varmal och valmar skulle utgå från **vaþarmal*. Detta senare ord är icke belagt. Däremot finnes varmal el. likn. i svenska och norska dial. (t. ex. hos Rz och Aasen). Jfr även Noreen, Altschw. gramm., § 338.

Formen valmar påträffas icke sällan i 1600- och 1700-talstexter. Då vi ha denna form i Aplg, är detta endast ett konserverat 'rikssprāks'-uttal från tidigare skeden i nysvenskan. Till Aplg har ordet antagligen kommit med de första nybyggarna.

62. **Värld** s.; fsv. värld, värild, -ald, -uld; isl. verǫld.

vɑl(-)**Å**.GraRamFjällsjöResNoraUllSjä **L**.VilhDorSor, *vɑl* **Å**.MO, *vɑl* ~ *ɐ* Viksjö, *vɑɳ*[2] Nrå, *vɑl*(-) NoraUllBjåSidAnGruTreBjurHör **V**.SävBgdDfs **L**.Ly, *wäta* (**V**.Dfs, Löfgr. 1878), *vɑl*, *vɑ́la* **Å**.Nmal, *vɑɳ*[2] Ar, *vɑt* **V**.BtrNsj, *vɑt* ~ *l* NysLöv, *vɑt* ~ *ɐ* SkBsk **L**.Malå, *vɑ́ta* **V**.Jörn **L**.Ajaur, *vɑ́la* **N**.HtlPitNfjÄby, *vɑl*, *vɑ́la* NLul, *vɑd* ÖLul, *vɑ́la*, *vɑd* **L**.östra Jokkm.

Rietz (s. 831 a) har från Vb. *väl*.

vǽrdn **No**.SaBe, *væl* Vefsn.

værd Aplg.

Aplgs *-rd* motsvaras således i andra mål av kakuminalt eller supradentalt -l eller -t. Det senare, tjockt t, förekommer i mål på ömse sidor om Skellefte älv upp t. o. m. Malå och Ajaur. Tjockt l åter förekommer i Ång., södra Vb. samt i Nb. Det sistnämnda landskapet har vid Lule älv formen *vɑd*, som av meddelarna påstods vara genuint dialektal.

För hela området gäller, att (stam-)vokalen uttalas som -ä- eller -e- (ev. med undantag av Nmal). Gemensamt för alla här representerade svenska mål är också uttalslängd a vokalen, utom Aplg, där vokalen är kort: *værd*. Förbindelsen -rd verkar icke längd i Aplg (jfr s. 26), och genom analogi från andra ord, där därigenom vokalen alltså kvarstår som kort, kan den i detta

[1] Beitr. zur gesch. der deutschen spr. und literatur XV: 260.

[2] Dat. sg.

ord ha förkortats. Ortografien kan också ha spelat en roll, da de första nybyggarna — prästerna — voro påverkade av skriftspråket.

Norge.

63. **Älde** s.; isl. eldi.

ǽḏɛ **Å**.Bot, *ȍḏḏe* MO[1], *àḏɛ* SjäTre, *æ̱ṭ* Bjur, *ǽḏrɛ* **V**.Um, *-ǽḏ* Säv, *ǽḏ* VänDfs, *ǽ̱ṭ* BgdNsj, *ǽṭ* Nys, *-ǽ̱ṭ* Löv, *ǽ̱ṭ* Btr, *ǽ̱ṭ* Sk, *æḏ* **L**.Ör, *æḏ* Ly, *-ǽ̱ṭ* **V**.JörnBsk, *ǽ̱ṭ* **L**.SAjaur, *ǽ̱ṭ* NAjaur, *-ǽḏ* **N**.Htl, *ǽḏ* Pit NfjÄby, *ǽḏ* NLulÖLulEdef **L**.östra Jokkm.

ähld 'talrikt yngel, kull' (Linder).

ǽḷdɛ **No**.Be, *æḷde* Vefsn.

ɛld Aplg.

Detta ords gamla betydelse 'avkomma' är i Norge än i dag vanlig. Och jag har även hört den uppgivas från Vb., men då endast med pejorativ innebörd: tattarälde. Denna betydelse fortlever alltså som rimligt är inom vida områden, låt vara i stelnade former, men har i dialektgeografiskt avseende här mindre intresse. Vad jag här vill stanna vid är en mera specialiserad betydelse, som dessutom är den vanligaste. Inom så gott som hela området är översättningen nämligen 'fagelkull'. De enda socknar, varifrån annan översättning uppgivits, äro Boteå, där betydelsen är 'björnfamilj' — en betydelse som i detta sammanhang lämnas därhän — samt Aplg, där ordet betyder 'så stor del av en djurstam, som är erforderlig för att säkra dess fortplantning'. Man bör alltså vid jakt inte döda äldet, ty därmed är villebrådet slut i trakten. Just denna betydelse har ordet i Beiarn och Vefsn i Norge. I Vefsn kan älde även åsyfta annat än djur och över huvud betyda 'ämne, början till'. En krokig björk är där elde til en sledemei.

På ställen, där älde icke betyder 'återstående del av djurstam', kan man finna andra ord med denna betydelse. Så fyller i Själevad älavån samma uppgift. Skillnaden mellan de speciella betydelserna 'fågelkull' och 'återstående del av djurstam' från våra dagars dialekter är så stor, att man måste se en klar motsättning mellan mål med den ena och dem med den andra be-

[1] Jfr Blomberg, Ång. bidr., s. 22 (1877 Multråmål): »*röjj-öḏḏɛ* tjäderkull (tjäderhona med vuxna ungar, som följa henne; = f.-norsk *eldi* afföda samt det af Widmark anförda vesterbottniska *äädd* sjöfogel-kull)».

tydelsen. Man tvingas också att ta fasta på likheten mellan Aplg och Norge. Huruvida den översättning, som givits mig från Beiarn och Vefsn, även förekommer på andra platser i Norge, ger tillgängligt norskt dialektmaterial icke upplysning om. Efter vad som nu står till buds, tvingas vi i Sverige att se Aplg såsom helt isolerat men stående i påtaglig samhörighet med Norge. Aplgs unika ställning inom det svenska området gör att lånet icke kan tänkas ha skett från Aplg till Norge. Varifrån skulle då Aplg ha fått sin betydelse av detta ord? Enda utvägen blir då att anse lånet ha försiggått från Norge till Aplg. Detta fall är måhända ej enastående, men hittills har jag icke i något annat fall med större säkerhet kunnat påvisa ett genuint ord i Aplg, som måste ha kommit från vårt västra grannland.

V.

Avslutning och sammanfattning.

Dialektgrupper inom området.

I samband med den i början av detta arbete gjorda framställningen om kvantitet och accent, hade vi anledning att uppdela undersökningsområdet i två dialektgrupper med kortstavighet (vanligen villkorlig sådan) i den ena gruppen (grupp I) och försvunnen kortstavighet i den andra (grupp II). Vi sågo därvid, att till grupp I kunde räknas vissa mål vid Ume älvdal från kusten upp till norska gränsen och att till dessa mål även hörde Aplgmålet. Till grupp I hörde också Norrbotten. Grupp II bestod av Västerbotten samt Ångermanland utom nordöstra delen.

Därefter behandlade vi de gamla kortst. sv. fem.:s genusförhållanden och kommo till det resultatet, att genusövergång vid kusten endast finnes vid Umeälven. Nämnda ordgrupp har sedan hela vägen upp efter Ume älv samt i Aplg mask. genus. Dessutom i södra Lappl. Genusväxlingen poängterar således ytterligare samhörigheten mellan Ume älvdal och Aplg. Däremot kom Norrbotten icke att höra hit, då detta landskap har bevarade genusförhållanden.

En del av de dialektgränser, som kvantitets- och accentförhallandena gåvo antydan om, ha sedan framträtt med stor skärpa. Samhörigheten mellan Umedalsmålen och Aplgmålet har således starkt markerats framför allt av exempelord under rubrikerna »Ume älvdal» samt »Ume älvdal och Ångermanland» (se innehållsförteckn. s. VII ff.).

Ord under den förra rubriken gåvo bilden av Umedalsmålens (jämte Aplgmålets) motsättning mot samtliga andra mål i området. Så gjorde även svälja, bössa och varit, om Aplg undantages.

Den senare rubrikens exempelord avskilde Ång., Umedalen och Aplg från det övriga området.

Men den partiella överensstämmelse mellan Umedalen och hela Norrbotten, som kvantitet och accent ådagalade, har i de övriga

undersökningarna icke nämnvärt framträtt. Då Aplg haft likhet med Norrbotten, har det därför vanligen gällt företeelser, som icke funnits vid Ume älv.

Utom vad som ovan sades om Ume älvdal, kan i denna avhandling även på andra håll spridningen av språkföreteelser upp efter älvarna från kusten i övre Norrland lätt iakttagas. Särskilt fäster man sig därvid vid enhetligheten i målen vid Lule älv: Nederluleå, Överluleå, Edefors och östra Jokkmokk. Ungefär lika enhetligt är det sydnorrbottniska området, omfattande socknarna Hortlax, Piteå, Norrfjärden och Älvsbyn. Stor samstämmighet har också framkommit mellan nordvästerbottniska mål i Skellefteå, Byske (utom norra delen), Jörn, Arvidsjaur (södra delen), Malå, Norsjö. Klart har även framgått, hur Lycksele och Sorsele (samt Stensele) höra samman med södra Västerbotten. Slutligen ha Åsele- och Vilhelminamålen i en stor mängd fall visat sitt sydångermanländska ursprung, motsvarande läget vid Ångermanälven.

Till de mera svårförklarliga utbredningsförhållandena hör det, som avtecknade sig vid behandlingen av spruntit, vrenska, täte, kicka och dröl. Vi lade där märke till något, som man kanske kan kalla inbrytningsområde vid Skellefteälven. Detta avsnitt sträcker sig mer eller mindre långt norrut och söderut från Skellefteälven och i väster fram till gränsen mot Aplg, men icke in i denna socken. Aplg kan alltså finna anknytning vid kusten såväl norr som söder om ifrågavarande avsnitt. Detta avsnitt är påfallande i ett annars — beträffande just dessa ord — ganska enhetligt område. Beläggen för denna avsöndring äro emellertid få, och likheterna mellan områden i norr och i söder, d. v. s. mellan Lule älvdal och Ångermanland, kunna bero på tillfälligheter; Lulemål och Ångermanlandsmål äro i övrigt högst olikartade. Men det utslag, som dessa fåtaliga typord ge, visa beträffande bilden av ett inbrytningsområde även många andra. I fråga om dessa, som jag strax skall nämna, är dock i synnerhet att märka, att Skellefteälvsavsnittets omgivning icke är homogent. Här avser jag ex. som följande: grubba, tvilla, käke, sömn de andra, uppställd, åta, horn, svälja, tocken, trollslända, snalla, drunkna, hö, pojke, spruntit, kläcka, gjorde, dubba (kvevja), brunnit, buske, brunn, gök, mör, döda, snes, rönn, nöjd, duga, värld.

Varpå nämnda nordvästerbottniska motsättning mot omgivande områden beror, kan man med nuvarande kännedom om bebyggelse- och andra förhållanden icke mer än antydningsvis yttra sig om. Nils Ahnlund framhåller i Oljoberget och Ladugårdsgärde, s. 122 ff., hur efter Nöteborgsfreden 1323 ett kraftigt kolonisationsarbete vidtog norr om Bygdeå. Seth Larsson har (Subst.-böjn., s. 203 ff.) framhållit, hur ras- och språkförhallandena i norra Vb. avvika från dem i södra Vb.[1] Han sätter detta i samband med nämnda inflyttning, som skall ha skett från Hälsingland och Medelpad.[2]

För att kunna svara på den gamla frågan »Finns det dialektgränser?» bör man ha tillgang till ett större material än det här framlagda. Men det material, som vi haft till förfogande, har oförtydbart talat för att dialektgränser lätt kunna utpekas. Dessa följa i stort sett gränserna mellan socknarna. Framhallas bör dock, att sockenmålen icke precis avgränsas av sockengränserna. Brytningsområden i socknarnas perifera delar kunna lätt uppvisas.

Klassificering av exempelorden.

Materialet i detta arbete kan med hänsyn till de företeelser, som bearbetats, indelas i fyra slag: 1) fonologiskt[3], 2) ordgeografiskt i trängre mening, 3) betydelsegeografiskt och i ett fall 4) syntaktiskt.

Material, belysande fonologiska problem, är det som lättast och rikligast kan exemplifieras: samma ord har på olika ställen olika uttalsformer. Undersökning enbart pa fonologiska grunder kan emellertid förlora i värde genom den ljudsubstitution, som så lätt kan ha ägt rum i berörda mål. Som exempel kan tas: ordet sprinta inlånas av dialekt A fran dialekt B, vilken senare har temat sprint, sprant, språnti. I dialekten A kan då ordet få temat sprint, sprant, sprunti, om i denna dialekt andra ord

[1] Jfr G. Holm, Lövångersmålet, Västerbotten 1941, s. 122.

[2] Denna kolonisation bidrager till att förklara olikheterna i språkligt avseende mellan norra Vb. och södra delen av landskapet. Men om den även är anledning till de nordvästerbottniska motsättningarna mot Nb., hur bör den då tänkas ha försiggått?

[3] Med den betydelse, som Ad. Noreen, Vårt språk (1: 339 ff.), inlägger i denna term.

av 3:e starka avljudskl. ha -u- i sup. Därigenom kan A genom denna temaform visa samhörighet med en tredje, C, ehuru ordet som nämnts lånats från B; uttalet i A har alltså blivit direkt vilseledande ifraga om den väg, efter vilken ordet inkommit. Man far å andra sidan inte bortse därifrån, att substitution sker genom analogiinflytande; om alltså A substituerar så, att överensstämmelse nås med C, då måste eller kan detta innebära, att A genomgaende har likartade egenskaper med C, d. v. s. att A har samma tendens som C. Ifragavarande form kan alltså, ehuru i detalj missvisande angående den väg, efter vilken den inkommit, i ett större sammanhang ge rätt utslag.

Den rent ordgeografiska metoden består däri, att valda ord i ett område ställas mot andra ord med samma funktion i ett annat område.

Vid betydelsegeografiska undersökningar förutsättes, att samma ord på olika ställen ha olika betydelse. Betydelsegeografi har tidigare föga uppmärksammats. Då således Nat. Lindqvist vid Landsmålsarkivet i Lund 1934 och ungefär samtidigt schweizaren Karl Jaberg[1] påbörjade betydelsegeografiska undersökningar, var detta ett pionjärarbete.

Min avsikt var, att i denna avhandling även söka studera målens syntax med dialektgeografisk aspekt. Därvid kommo emellertid avsevärda hinder att stå i vägen. Syntaktiska varianter, som kunde ställas mot varandra och som på ett mindre fält avlösa varandra från trakt till trakt, äro svaratkomliga. Det förefaller, som om därvid krävdes ett större område än det i detta arbete behandlade. En syntaktisk undersökning ställer också krav på materialet, som många av de hittills framkomna i fonetiskt avseende utmärkta ordsamlingarna på ULMA icke uppfylla. Ett av försöken med syntaxgeografi, nämligen det om ratt till, framlägges dock här.

Innehållsförteckningen (s. VII ff.) ger oss en översikt av hur Aplg proportionsvis synes höra samman med de olika älvdalarna. Vi skola göra en indelning av exempelorden med hänsyn till ovan diskuterade egenskaper. Därvid kunna exempelorden alltså säga oss något om hur Aplg sammanhänger med de olika älv-

[1] Se Nat. Lindqvist, Ordgr. och ordförändr., Saga och Sed 1937, s. 42 ff.

dalarna i 1) fonologiskt avseende, 2) ifråga om ordbestånd, 3) ifråga om ordens betydelse samt 4) beträffande syntaxen.

1. Vad först exempelord, behandlade från fonologisk synpunkt angår, äro de i majoritet. De uppräknas här icke, då en uppräkning skulle ge ungefär samma bild — relativt sett — som den innehållsförteckningen redan ger.

2. Rent ordgeografiska synpunkter ha mer eller mindre renodlat anlagts vid behandlingen av nedan uppräknade ord.

Lule, Pite och Skellefte älvdalar: **bladra**;
Skellefte älvdal: **snalla, trollslända**;
Pite, Skellefte och Ume älvdalar: **tylla, uppställd, spruntit**;
Ume älvdal: **fjära, dubba**;
Ume älvdal och Ång.: **krag**;
Norrbotten och Ume älvdal: **kicka**.

3. De ord, vid vilkas behandling hänsyn i första hand tagits till betydelsen, äro:

Skellefte älvdal: **åta**;
Lule älvdal och Ång.: **dröl**;
Norge: **älde**.

4. Ex. med syntax:
Lule, Pite och Skellefte älvdalar: **ratt till**.

Punkterna 2—4 ovan tala icke för starkare inflytande från Umedalen på Aplg. Den Umedalens utpräglade samhörighet med Aplg, som innehållsförteckningen låter framskina, synes alltså vara av fonologisk natur.

Exempelordens bevisvärde.

I det föregående ha vi ofta med rätt stor sannolikhet kunnat angiva moderdialekterna för i Aplgmålet gängse ord och karakteristiska språkdrag. Men i vilken omfattning kunna de nu behandlade exempelorden anses ha representerat Aplgmålet i dess helhet? (Allmänna utredningar om accent, genus m. m. bortses därvid ifrån). Det är av stor vikt, att man betraktar de uppnådda resultaten endast som delresultat. Av vad som framkommit vid behandlingen av vårt material kan man inte sluta i vilken omfattning målet, allmänt sett, stått under inflytande från andra mål. Endast så mycket har framgatt, att vissa ord, ofta sådana

med hög frekvens, peka på Aplgs nuvarande samhörighet med vissa områden vid kusten. I dessa fall har ej blott påverkan (från ett håll) intresse utan även avsaknad av påverkan (från annat håll). Då t. ex. gammalt øy (i hö) i Aplg heter *øy* som i Umetrakten, äger detta rum, trots att geografiskt sett andra närmare till hands liggande möjligheter finnas, nämligen aj, åj och oj.

I detta fall liksom i många andra kunna språkförhållandena vid kusten tidigare ha haft annat utseende än de nu ha. Aplg kan ha haft överensstämmelser med kustområden i fall, där nu endast motsättningar finnas. Detta minskar dock knappast vikten av att påvisa de nutida språkliga relationerna; visar Aplg motsättning mot ett kustområde, måste detta innebära, att i ifrågavarande fall påverkan från detta område åtminstone under senare tid icke förekommit.

Frågar man sig åter, i vilken mån våra typord ådagalägga kustmålens förhållande till varandra, ha vi rätt att gå längre i våra slutsatser. Ju fastare formsystem ett mål har, desto mer får ett ur detsamma taget ord anses representativt för andra i samma grupp.

Arjeplogmålets ställning.

Vi ha nu sett vilka av de behandlade exempelorden, som i Aplgmålet till övervägande del ge intryck av påverkan från den ena eller den andra kuststräckan. Som ovan nämndes, får man därav icke sluta sig till, hur stor del av målet i Aplg, som emanerar från envar av de olika källorna. För att bilda sig en uppfattning om målets släktskap med granndialekterna, måste man mot varandra ställa de uppnådda resultatens vikt och betydelse mer än deras antal.

I övervägande antalet fall ha likheterna med Aplgmålet varit att finna vid Umedalen (och i Ångermanland). I vart och ett fall ha dessa överensstämmelsers karaktär angetts. Ofta ha ifrågavarande exempelord framhävt målens tendens såsom ifråga om ovan omtalade genusövergang, cirkumflexlös apokope, behandling av gammalt kort u, som ofta liknar rspr:s, liknande behandling av gamla diftonger och avsaknad av sekundära diftonger. Därigenom ha dessa exempelord fått sitt representativa värde ökat. Jag vill därav fälla det omdömet, att samhörigheterna med Ume-

dalen och Ångermanland överväga ej blott i antal utan även i allmängiltighet.

Denna slutsats är med hänsyn till Aplgs geografiska läge påfallande och oväntad. Den stämmer icke med vad vi annars veta om språkförhållandena vid älvdalarna. Spridningen upp efter Skellefte älvdal (från norra Vb.) har vanligen avbrutits vid Aplggränsen. I de fall nordvästerbottnisk influens är märkbar i Aplg, gäller det ofta isolerade företeelser. Ändå ha kommunikationerna med yttervärlden från Aplg, som i den bebyggelsehistoriska inledningen visats, till största delen gått efter Skellefteälven, lat vara, att dessa icke varit livliga. I mindre utsträckning ha de gatt till och efter Umedalen. Från denna älvdal förekom under den första kolonisationstiden inflyttning till Aplg i ringa omfattning. Vilken är då anledningen till att Aplgmålet har störst släktskap med mål vid Umedalen? Ett fullständigt svar kan vara svårt att ge. Reitan har i Rörosmålet, s. 35, påpekat, att en dialekt med enklare byggnad segrar över en formrikare. Och de formrikaste dialekterna i området äro just de som ligga Aplg närmast: nordvästerbottniska och norrbottniska. Umedalsmålen ha betydligt enklare formsystem. Detta har framgått vid flera tillfällen i detta arbete, och det framgar även av t. ex. S. Larssons sammanfattning s. 19 i Subst.-böjn. Men om i allmänhet mål med enklare byggnad få överhand över formrikare, bör detta i vårt fall särskilt lätt ha skett. De första nybyggarna kommo från södra Angermanland. De (och deras efterkommande) måste ha haft lättare att paverkas av nordångermanländska och sydvästerbottniska mål än av Skellefte- och Pitemål. De sistnämnda måste ha varit alltför främmande för att lätt kunna utöva större inflytande. De förra däremot — målen norr och söder om Ume älv — ha i vara dagar stora likheter med sydångermanländskan. Kanhända voro dessa likheter än större för ett par, tre århundraden sedan.

Citerade arbeten.

Aasen, Ordb. = Aasen, Ivar, Norsk Ordbog med dansk Forklaring. Kra 1900.

Ahnlund, Nils, Oljoberget och Ladugårdsgärde. Svensk sägen och hävd. Sthm 1924.

Arkiv = Arkiv för nordisk filologi. Kra, Lund 1883 ff.

Beckman, Nat., Kritische beiträge zur altnordischen metrik. Arkiv 15. Lund 1899.

Bergman, Gösta, Utvecklingen av samnordiskt Ē i svenska språket. En dialektgeografisk undersökning. Upps. 1921.

Bergroth, H., Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift. Hfors 1917.

Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män. Bd VIII. Upps. 1841.

Blomberg, C. J., Ångermanländska bidrag till de svenska allmogemålens ljudlära. Härnösand 1877.

Bromé, Janrik, Nasafjäll. Ett norrländskt silververks historia. Sthm 1923.

Brøndum-Nielsen, J., Dialekter og Dialektforskning. Khvn 1927.

Bucht, Torsten, Äldre ŭ och ŏ i kort stavelse i mellersta Norrland. Sv. lm. B. 22. Sthm 1924—25.

——, Norrländska och tröndska dial. *drol, dröl, dröla.* Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 2. Gbg 1939.

Bygdén, L., Härnösands stifts herdaminne 1, 3. Upps. 1923, 1925.

Cederschiöld, Wilh., Studier över genusväxlingen i fornvästnordiska och fornsvenska. Gbg:s kungl. vetenskaps- och vitterhetssamhälles handl. XIV. Gbg 1913.

Curtelius, Elisab., Carl Eric Læstadius. Upps. 1908.

Danell, G., Nuckömålet. Sv. lm. B. 33. Sthm 1905—34.

Drougge, G., Ortnamnen i Bullarens härad. Ortn. i Gbg:s och Bohus län XVIII. Gbg 1938.

Düben, G. von, Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenske. Sthm 1873.

Ericsson, T., Grundlinjer till undersökningen av Södermanlands folkmål. Sv. lm. B. 8. Sthm 1914.

Folkmålsstud. = Folkmålsstudier. Meddelanden från föreningen för nordisk filologi i Helsingfors, utg. av T. E. Karsten. Hfors 1933 ff.

Freudenthal, A. O., Vöråmålet. Skr. utg. af Sv. litt.-sällsk. i Finland 12. Hfors 1889.

Fritzner, Joh., Ordbog over det gamle norske Sprog. Kra 1886—1896.

Geijer, H., Tilljämningens ock apokopens utbredningsvägar. Sv. lm. B. 18. Sthm 1921.

Geijer, H. och Pihl, C., Västerbottens folkmål. Nordisk familjebok, 2:a uppl.

Grape, I., Svenska Lappmarkens Herdaminne. Umeå 1853.

Grip, Elias, Skuttungemålets ljudlära. Sv. lm. XVIII. 6. Sthm 1901.
Göthe, G., Om Umeå lappmarks svenska kolonisation. Upps. 1929.
Haller, Elof, Svenska kyrkans mission i lappmarken under frihetstiden. Sthm 1896.
Hellquist, E., Studier i 1600-talets svenska. Skrifter utgifna af K. humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala VII. 6. Upps. 1901—02.
Hesselman, B., Skiss öfver nysvensk kvantitetsutveckling. S. o. S. 1901.
——, Kritiskt bidrag till läran om nysvenska rikssprâket. Nordiska studier tillegnade Adolf Noreen. Upps. 1904.
Hoffory, J., Corpus poëticum boreale. Göttingische gelehrte Anzeigen 1888: 5. Göttingen 1888.
Holm, G., Lövångersmålet. Västerbotten 1941.
Horne, Helga, Aksent og kvantitet i Vaagaamaalet. Bidr. t. nord. fil. av stud. ved Kra univers. III. Kra 1917.
Hultblad, Filip, De första nybyggarna i Jokkmokks och Gällivare socknar. Norrbotten 1940.
Hultman, Östsv. dial. = Hultman, O. F., De östsvenska dialekterna. Finländska bidr. till sv. språk- och folklifsforskning utg. av Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors. Hfors 1894.
——, Efterl. skr. 2 = ——, Efterlämnade skrifter 2, utg. av Rolf Pipping och Olav Ahlbäck. Skr. utg. av Sv. litt.-sällsk. i Finl. 274. Hfors 1939.
Hummelstedt, E., Östsvenska verbstudier. Morfologisk-semologiskt undersökning. Inkoativa verb på *-na* och verb med *k-*, *l-*, *r-*, *s-* eller *t*-suffix i Närpesmålet. Folkmålsstud. 6. Hfors 1939.
Hülphers, Abr. Abr:son, Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland 5: 3, utg. av G. Kallstenius. Sthm 1922.
Isaacsson, Aug., Om södra Fjärdhundralands folkmål. Sv. lm. B. 21. Sthm 1923.
Jacobsen, P., Mundarten i Flemløse Sogn — Vestfynsk —. Khvn 1933.
Janzén, A., Studier över substantivet i bohusländskan. Gbg 1936.
Jónsson, F., Den norsk-islandske Skjaldedigtning 2: B. Khvn och Kra 1914—15.
——, Edda Snorra Sturlusonar. Khvn 1931.
Kallstenius, G., Värmländska Bärgslagsmålets ljudlära. Sv. lm. XXI. 1. Sthm 1902.
Karsten, T. E., Svenskt och finskt i Finland. Folkmålsstud. 1. Hfors 1933.
Klockars, J., Malaksmålets ljud- och formlära. Folkmålsstud. 1. Hfors 1933.
Knudsen, Tr. — Sommerfelt, A., Norsk riksmålsordbok. Oslo 1937.
Kock, Sv. akc. I, II = Kock, Axel, Språkhistoriska undersökningar om svensk akcent I, II. Lund 1878—85.
——, Studier i de nordiska språkens historia. Arkiv 14. Lund 1898.
——, Die alt- und neuschwedische accentuierung. Strassburg 1901.
——, Zur laut- und formenlehre der altnordischen sprachen. Beitr. zur geschichte der deutschen sprache und literatur XV. Halle 1891.
Larsen, Amund B., Om betoning paa andet sammensætningsled i de norske bygdemaal. Festskrift til prof. A. Torp. Kra 1913.
Larsson, Seth, Folkmålet i Västerbottens län. Västerbotten 1927.
——, Subst.-böjn. = ——, Substantivböjningen i Västerbottens folkmål. Upps. 1929.

Levander, Lars, Dalmålet I—II. Upps. 1925—28.
Lindahl, E. — Öhrling, J., Lexicon lapponicum. Sthm 1780.
Lindgren, Btr. gr. = Lindgren, J. V., Burträskmålets grammatik. Sv. lm. XII. 1. Sthm 1890—1918.
——, Ordbok över Burträskmålet, utg. av D. O. och Margareta Zetterholm. Upps. 1940.
Lindqvist, Nat., Bjärka-Säby ortnamn. Upps. 1926.
——, Urspårade ord i dialektgeografisk belysning. Studia Germanica tillägn. E. A. Kock. Lund 1934.
——, Ordgränser och ordförändringar. Saga och Sed 1937.
Læstadius, L. L., Om möjligheten och fördelen af allmänna uppodlingar i Lappmarken. Sthm 1824.
Læstadius, P., Journal I—II. Första året av hans tjänstgöring såsom missionär i lappmarken. Sthm 1928.
——, Fortsättning af Journalen öfver missions-resor i Lappmarken, innefattande åren 1828—1832. Sthm 1833.
Martinussen, B., Maalet i Bø i Vesteraalen. Norske maalføre III. Oslo 1907.
Meyer, Ernst A., Till frågan om dynamiska accentens natur. S. o. S. 1903.
——, Till striden om dynamiska accentens natur. S. o. S. 1905.
MO, se Nordlander.
Myrenius, C. — Högberg, I. P., Första bebyggandet af Arvidsjaurs socken i Pite lappmark. Land och Folk 1878. Sthm 1878.
N. o. B. = Namn och Bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. Upps., Lund 1913 ff.
Nordisk Familjebok, 2:a uppl.
Nordlander, J., Ordbok över Multråmålet (= MO). Sthm 1933.
Nordling, Arn., Fortisbetoningens orsaker och läge i svenska sammansättningar. Stud. i nord. fil. 14. Hfors 1923.
Noreen, Ad., Fårömålets ljudlära. Sv. lm. I. 8. Sthm 1879.
——, Altschwedische grammatik mit einschluss des altgutnischen. Halle 1904.
——, Vårt språk 1, 4. Lund 1903—07, 1918.
Nusv. ordb., se Östergren.
Olsen, Magnus, Hedenske kultminder i norske stedsnavne. Kra 1915.
Paul, Hermann, Principien der Sprachgeschichte. Halle 1886.
Pettersson, C. A., Lappland, dess natur och folk. Sthm 1866.
Pihl, ÖKal.-målet = Pihl, Carin, Överkalixmålet I. Uppsala universitets årsskrift. Upps. 1924.
Pipping, Hugo, Kvantitet och dynamisk accent. S. o. S. 1903.
Ramselius, N., Vår nordliga hembygd. Örnsköldsvik 1920.
Rietz (Rz) = Rietz, J. E., Ordbok öfver svenska allmoge-språket. Lund 1867.
Riksheim, V., Ljodvokstren i Vefsnmålet (Ner-Vefsn). Bidr. t. nord. fil. av stud. ved Kra univers. VI. Kra 1921.
Rosengren, Erik, En viktig prosodisk fråga. S. o. S. 1903.
——, Den prosodiska frågan. S. o. S. 1904.
——, Huru d:r Meyer »följer fysikaliska företeelser i deras sammanhang». S. o. S. 1905.
Ross, H., Norske Bygdemaal XV. Kra 1909.

Rutberg, NKal.-målet = Rutberg, H., Folkmålet i Nederkalix ock Töre socknar. Sv. lm. B. 28. Sthm 1924—31.

Sahlgren, J., Ordet rönn. N.o.B. 1929.

SAOB, Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska akademien. Lund 1898 ff.

Saxén, R., Finska lånord i östsvenska dialekter. Språkhistoriska studier. Hfors 1895.

Schagerström, A., Upplysningar om Vätömålet i Roslagen. Sv. lm. II. 4. Sthm 1882.

Schubert, Friedr. Wilh. von, Reise durch Schweden, Norwegen, Lappland, Finnland und Ingermannland, in den Jahren 1817, 1818 und 1820, Bd 2. Leipzig 1823.

Skånlund, Saltamålet = Skånlund, Einar B., Saltamålet, kort oversikt over lydverket. Bidr. t. nord. fil. av stud. ved univers. i Oslo X. Oslo 1933.

S. o. S. = Språk och Stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning. Upps. 1901.

Staël von Holstein, G. B., Anmärkningar om Piteå lappmark och underdånigt förslag till lappmarkens uppodling. Sthm 1809.

Sundelin, Karin, Pastor Uno och Catharina Lovisa. En bok om lappmarkspräster. Upps. 1942.

Sv. lm. = (Nyare bidrag till kännedom om de) Svenska landsmål(en) ock svenskt folkliv. Sthm 1879 ff.

Söderwall, K. F., Ordbok öfver svenska medeltids-språket. Lund 1884—1918.

Tiselius, Fasternamålet = Tiselius, G. Ad., Ljud- ock formlära för Fasternamålet i Roslagen. Sv. lm. XVIII. 5. Sthm 1902—03.

Torp, Alf, Nynorsk etymologisk ordbok. Kra 1919.

Un = Unander, F., Allmogemålet i södre delen af Vesterbottens län. Upps. 1857.

Vendell, Ordb. = Vendell, H., Ordbok över de östsvenska dialekterna 1—2. Hfors 1904—1907.

Wessén, E., Tvenne bidrag till nordisk språkhistoria. Språkvetenskapliga sällskapets i Uppsala förhandlingar 1916—18. Upps. 1919.

——, Våra folkmål. Sthm 1935.

Wessman, Ordb. = Wessman, V. E. V., Samling av ord ur östsvenska folkmål. Hfors 1925—1932.

——, De finlandssvenska dialekternas labiala vokaler I, II. Ljudhistorisk och dialektgeografisk undersökning. Folkmålsstud. 4, 5. Hfors 1936.

Vestlund, A., Medelpads folkmål I. Sthm 1923.

Wigforss, E., Södra Hallands folkmål. Ljudlära. Sv. lm. B. 13. Sthm 1913—18.

Wimmer, Ludv. F. A., Beretning om forhandlingerne på det første nordiske filologmøde. Khvn 1879.

Zetterholm, D. O., Om supradentala ock kakuminala n-ljud i nordiska språk. Sv. lm. B. 37. Upps. 1939.

——, Dialektgeografiska undersökningar. Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Upps. Ser. A: 1. Upps. 1940.

——, Stäva. Ett kartläggningsförsök. Sv. lm. 1942, h. 232.

Åkerblom, Bror K., Kvevlaxmålet i dess förhållande till granndialekterna. Folkmålsstud. 8. Hfors 1940.

Anmärkningar till kartorna.

Teckenförklaringarna under varje karta äro att betrakta som sammanfattande, grovt återgivande av de uttal, som i texten mera exakt angivits. Någon gång vill dock nämnda grova beteckning framhäva ordens utbredning mer än de olika uttalens. Så är fallet beträffande synonymer till »trollslända», där **ör-** utsatts, oavsett uttalet av ö-ljudet. Detsamma gäller **snalla** och **fjära**, d. v. s. sådana ord, som i undersökningen representera ordgeografien.

I övrigt må följande anmärkas. Punkt under en konsonant anger, att denna uttalas »tjockt», vanligen kakuminalt el. supradentalt. Lång vokal utmärkes genom längdstreck, lång konsonant genom dubbelteckning. För tydlighetens skull har båge stundom satts över en vokal för att ange, att denna är kort.

○ grobb □ gråbb △ gröbb--u- ▲ gröbbe

⊖ grôbb ▨ gråbb ▲ grôbb--û-

KARTA 2 **Blind** adj. Text s. 90 f.

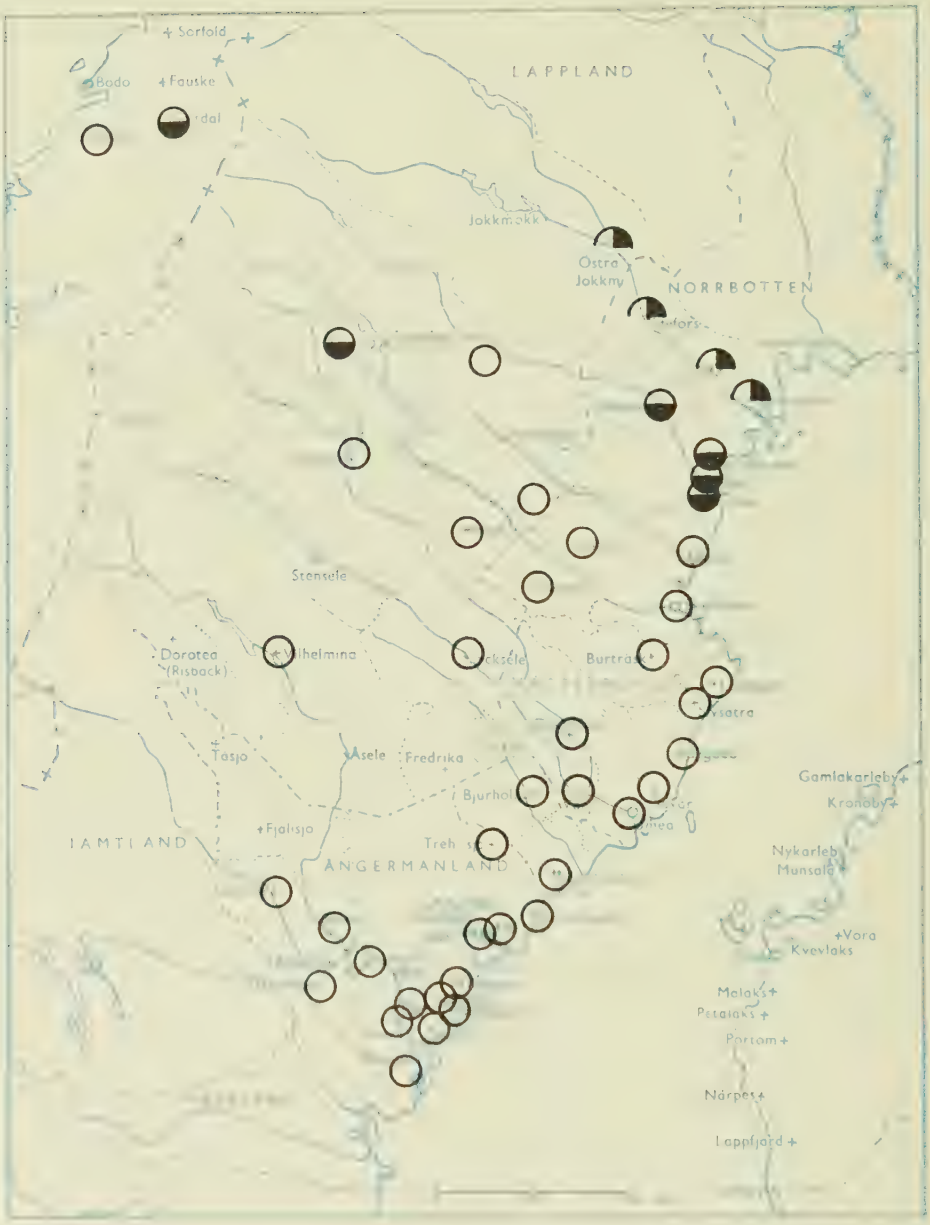

bḷinn bḷind bḷönd

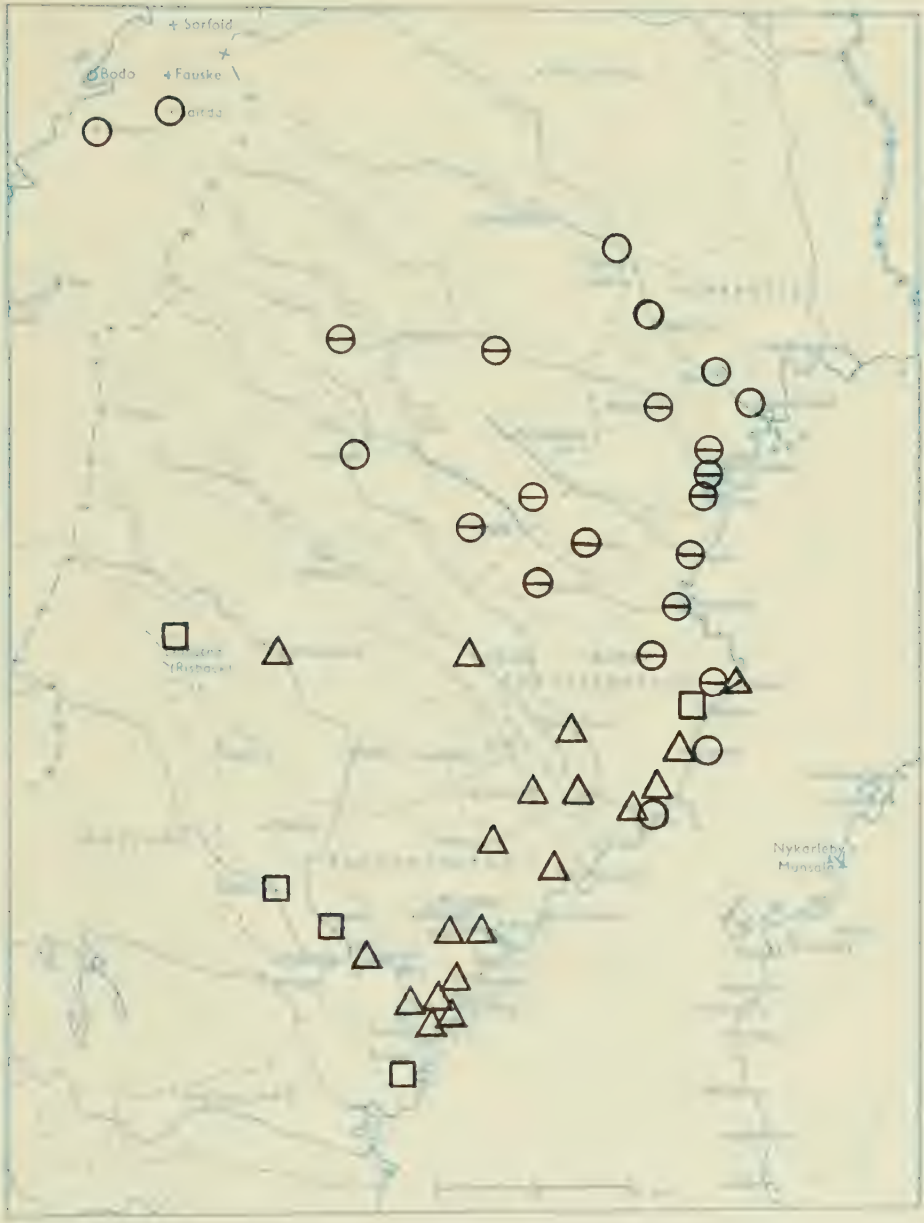

○ sömmn △ samm(n) □ såmm(n)

⊖ sömmen~sömen ◬ sammen

de ander ann(e)reṇ-anneṇ de (n)āren

de anner de (n)āder-de nâr

○ hōṇ   ◠ hăṇ (hărn)   ◒ hŏṇṇ

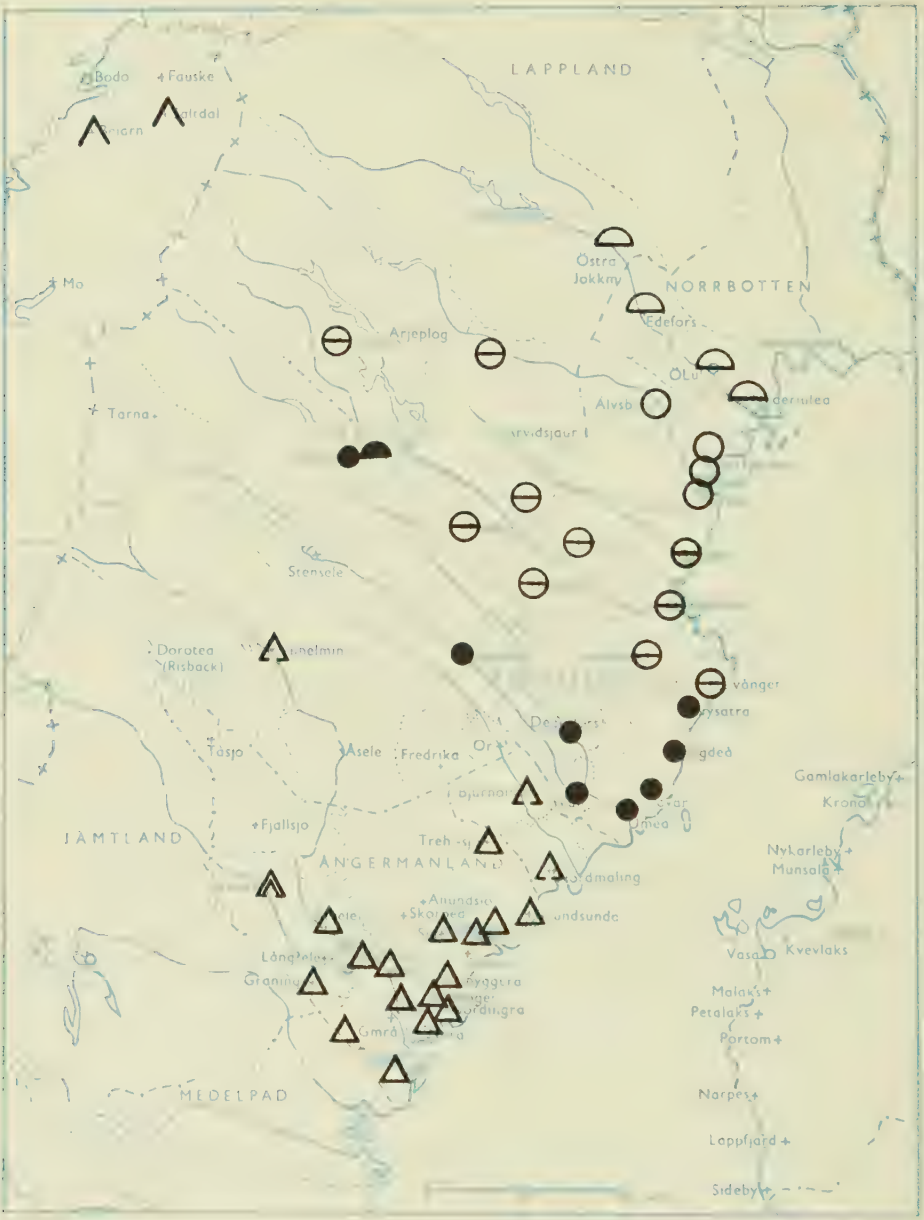

ṣwōḷi ṣwå̄ḷi ṣwōḷi ṣwalj

ṣwå̆ḷi--ŏ- svölj--a- svåḷje--a-, -ä- svå̂ḷj svōḷ

○ örsnälla △ örsnårra ◠ hårrsnälla

◇ örsnip(p)a ◠ storskalligsnälla - storhuvudsnälla

KARTA 8 **Snalla** v., **Fjära** m. (f.?) Text s. 105 f., 122 f.

fjāru~-o fjā̂r snalla

fjār

KARTA 9 **Mössa** f. Text s. 109 f.

○ möss ◒ mösse △ mŷss

⊖ môss △ myss

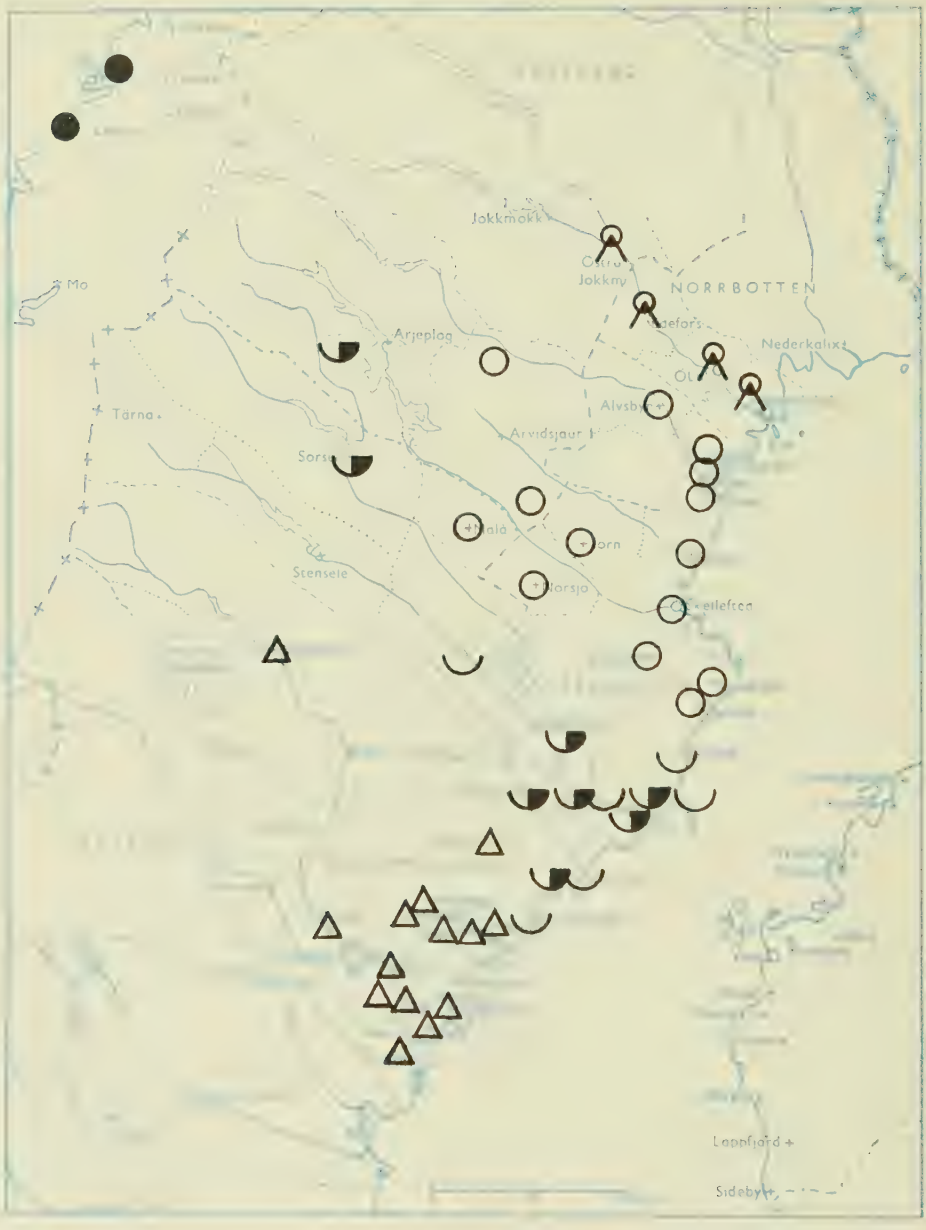

dråken drucken--ö- drattn(e)--å-, -ä-

dranken--å- drunken drokkn(-)

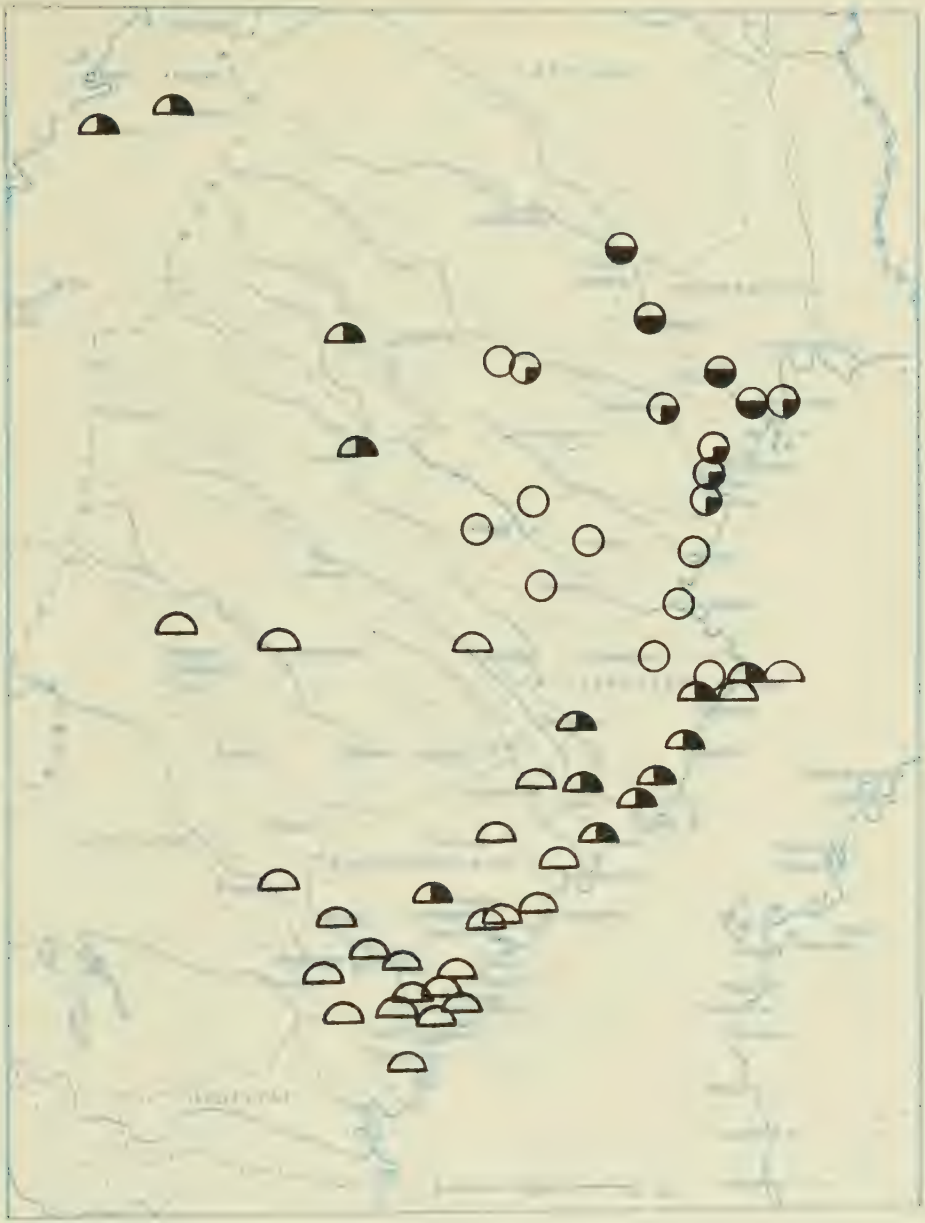

hoj haj--ä- hō

håj höj

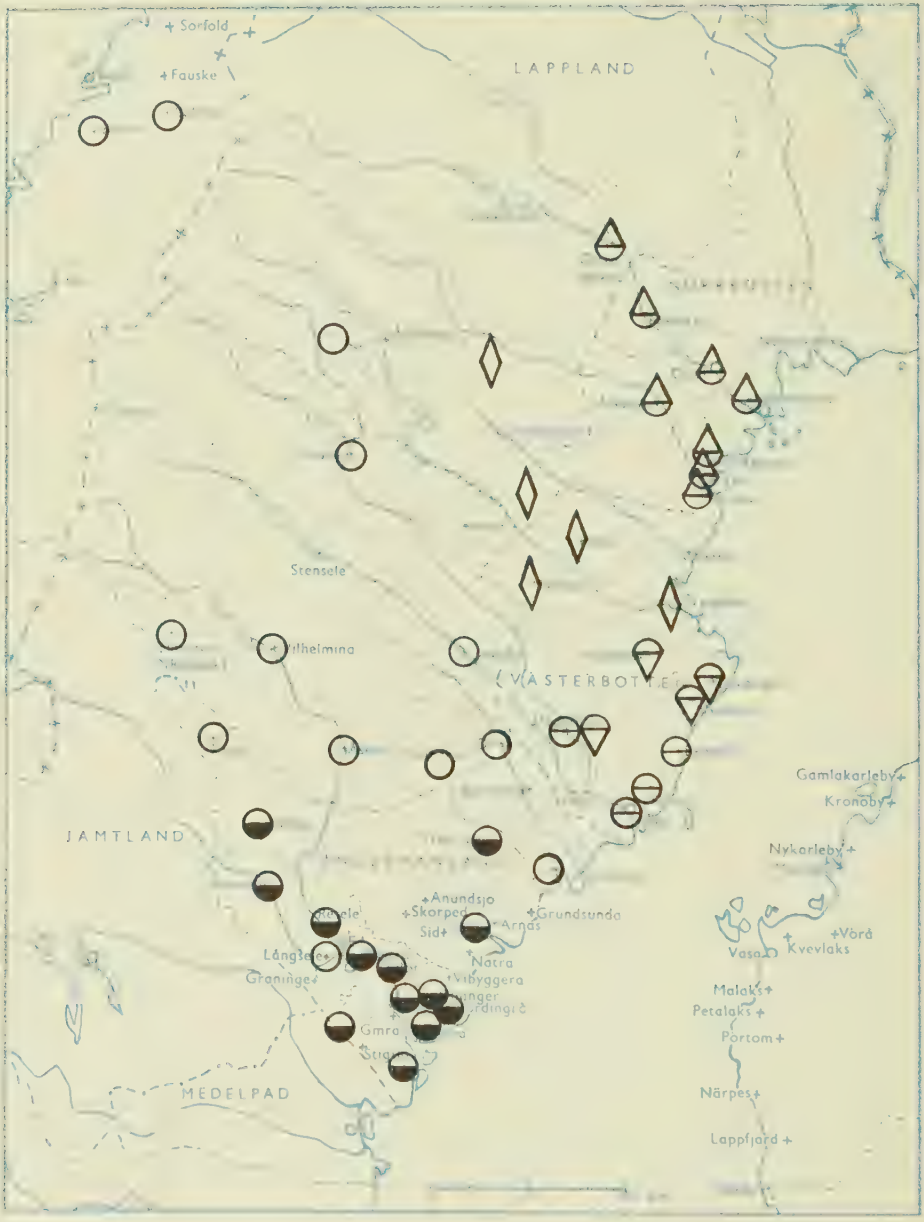

djôl djôt jôt jôl jōl jōle

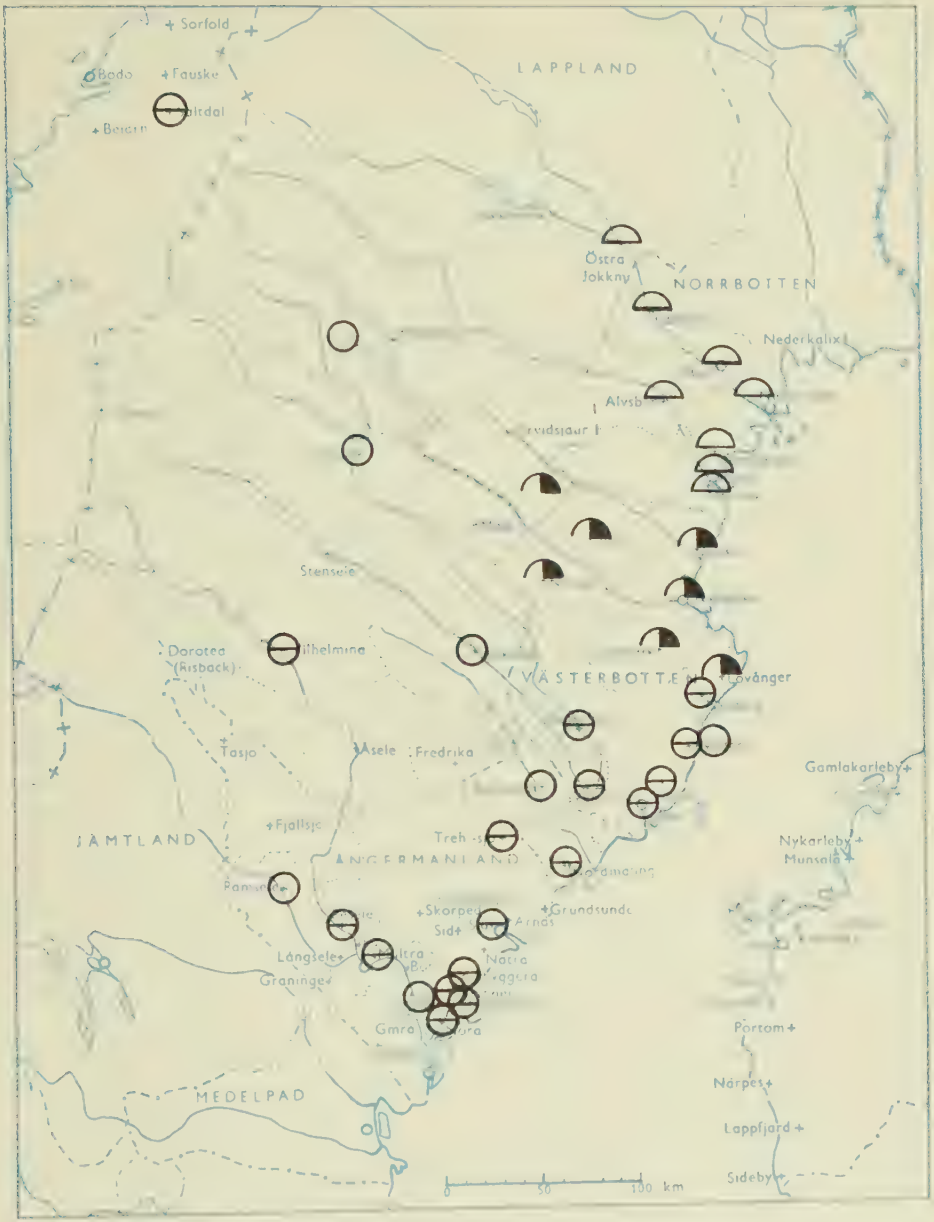

bronne brönne brunne

brånne

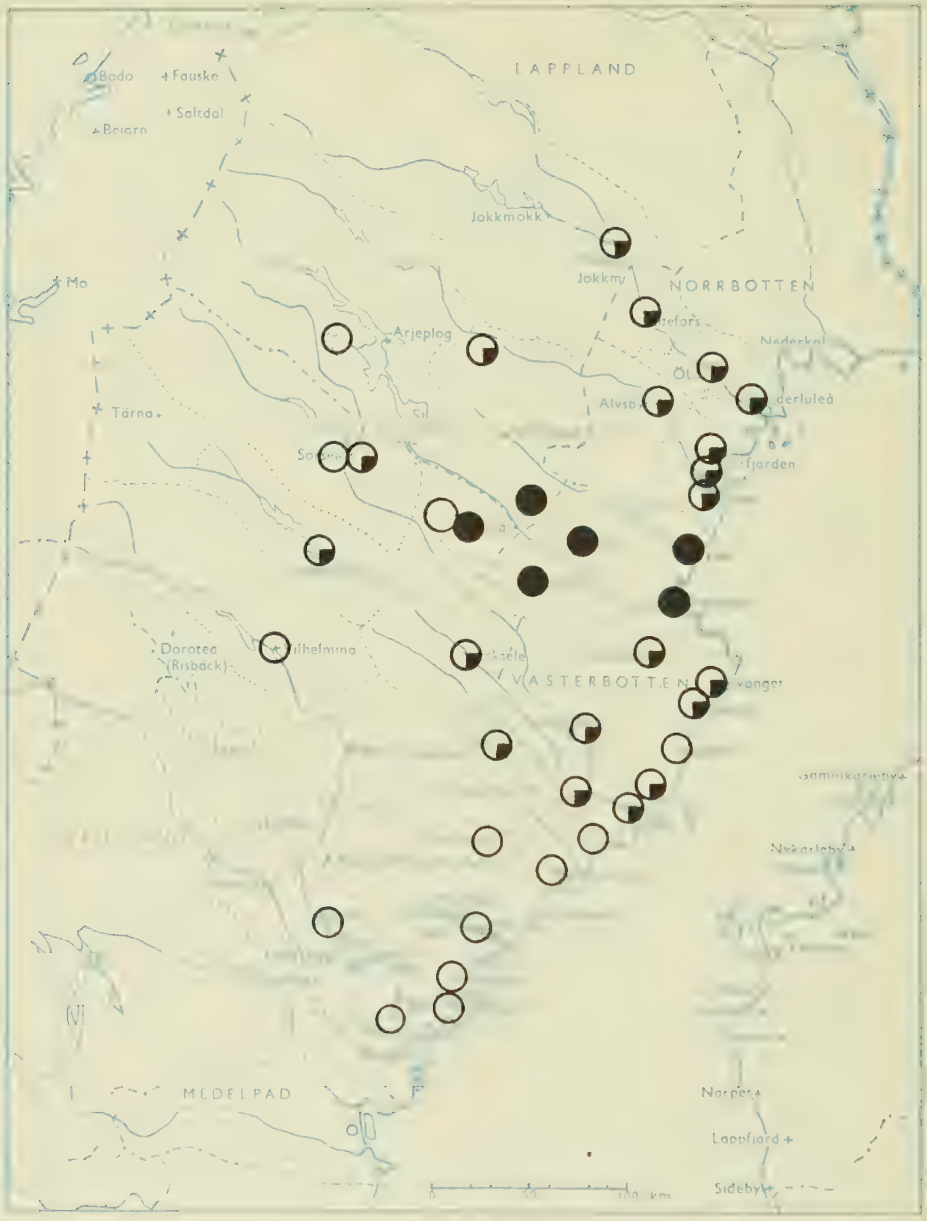

snäjs--ej- snajs snēs

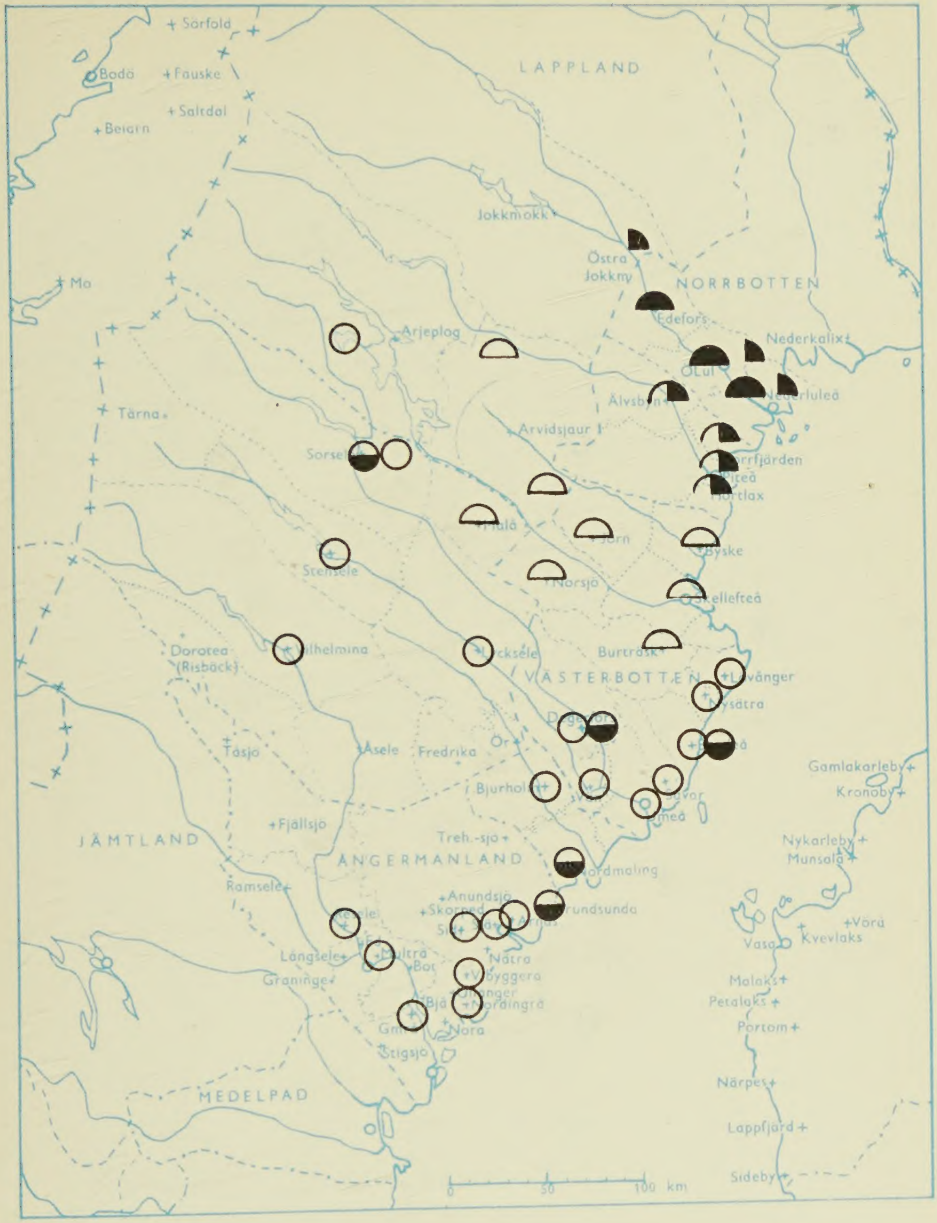

nogd nai(g)d--äi- nögd

nojd nåjd nöjd

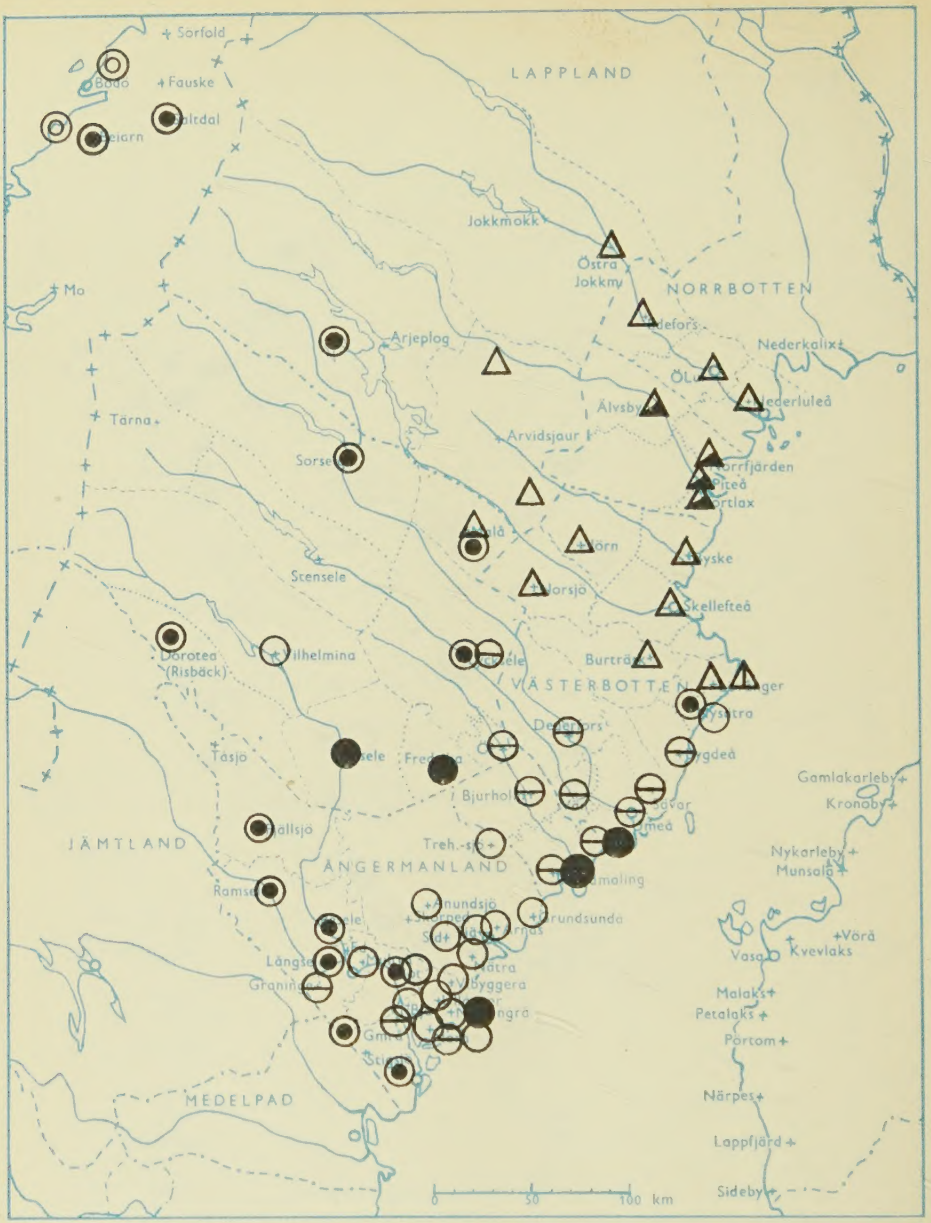

△ mårja~-a- ⚠ marga ○ māra~-ā̄- ● mā̄rån~-ō̄-

▲ mårga ⊖ mō̄ra ◉ mā̄ra ◎ mā̄ro